

ТАВАККАЛ ЧОРИЕВ

ЗАБОНИ МОДАРӢ

Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои
4-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ

*Вазорати таълими халқи Республикаи
Ўзбекистон ба нашр тавсия намудааст*

Нашри сеюм

Тошканд
«O‘ZBEKISTON»
2020

УЎК 811.222.8(075)
372.881.1
КБК 81.2 Тож-922
Ч-78

Муқарризон:

Марҳабат Истамова – дотсенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики ДДС, номзади илмҳои филологӣ;

Ғайрат Раҳимқулов – дотсенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики ДДС, доктор (PhD)-и илмҳои фалсафа роҷеъ ба фанҳои филология;

Саида Самиева – омӯзгори кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии Тирмиз

АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ:

– машқҳои эҷодӣ

– тест

– бозиҳои грамматикӣ

– вазифаи хонагӣ

– шарҳи луғатҳо

– ба саволҳо ҷавоб гӯед

Донишомӯзони гиромӣ!

Китобро бо шавқу завқ хонед. Аз мазмуни он донишатонро ғанӣ гардонед. Бомаърифату соҳибхирад шавед. Онро чун гавҳараки чашм эҳтиёт намоед!

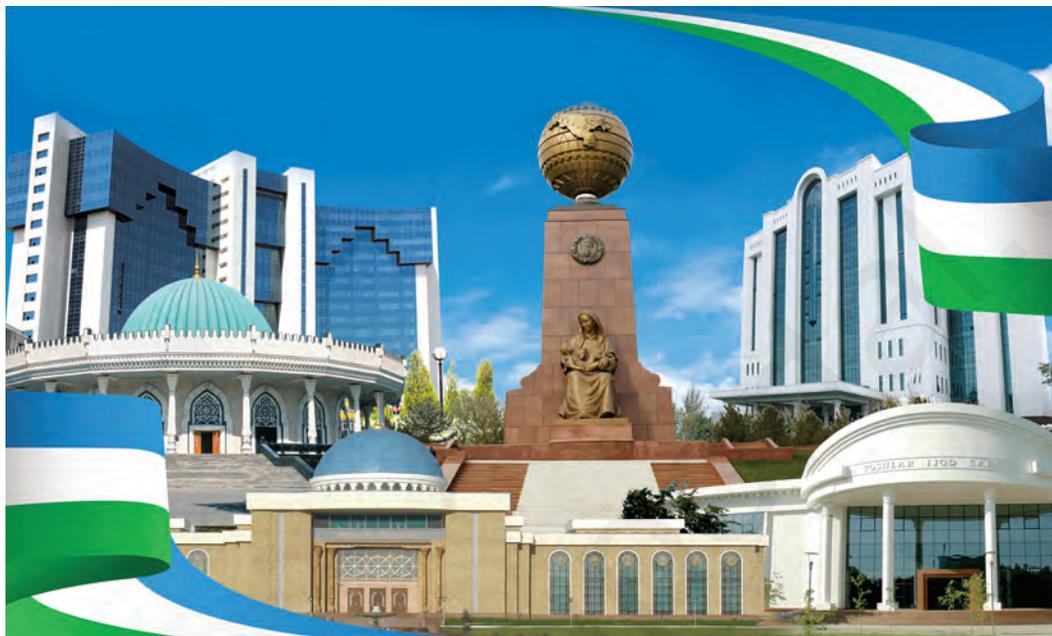
Донед, ки китобхониву китобдӯстӣ инсонро ҳатман ба қуллаи мурод мерасонад, мартабаашро дар ҷамъият баланд мебардорад, ўро ҳимматбаланду қадршинос мегардонад.

Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби республика чоп шудааст.

© Т. Чориев, 2015, 2017, 2020

ISBN 978-9943-28-341-1 © «O'zbekiston» НМИУ, 2015, 2017, 2020

ЎЗБЕКИСТОН – КИШВАРИ СУЛҲУ САОДАТ ВА ДАВЛАТИ ПОЯНДА

1 СЕНТЯБР – ҶАШНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ЎЗБЕКИСТОН

– Аз шумо дорам умед:
Донои замон шавед!
Ба қалъаи Истиқлол
Аз ҷон ниғаҳбон шавед!

Шукронаи Истиқлол
Мо аз дилу ҷон кунем.
Ободии ҳақиқӣ
Бо амри виҷдон кунем.

Алӣ Бобочон

ТАКРОРИ МАВОДҲОИ ДАР СИНФИ III ОМУҲТАШУДА

АЪЗОҲОИ ҶУМЛА

Машқи 1. Матнро хонед ва ба саволҳо ҷавоб гардонед. Сараъзову аъзоҳои пайрави ҷумлаҳоро муайян кунед.

ВАТАН

Ватан азизтарин, зеботарин, ноёбтарин макон аст. Ватан маконест, ки мо дар он ҷо дида ба олами ҳастӣ кушодаем. Хуни нофамон дар он ҷо рехтааст.

Ҳар шахси оқилу хирадманде, ки ба қадри ғамхориҳои Ватан, ба қадри неъматҳои он мерасад, ватандӯст аст. Ватандӯстӣ баландтарин қуллаи фазилати маънавии инсонист. Вазифаи ватандор аз он иборат аст, ки ҳар амали бар дӯши худ доштара самимона, бо ҳавсалаи том иҷро намояд. Дар кадом ҷодае, ки фаъолият дорад, бояд қувва, дониш, маҳорати худро дарег надорад.

Шарҳи луғат:

Дида – чашм

Хирадманд – донишманд

Ғамхор – мӯнис, меҳрубон

Самимона – бо меҳр

Ҳавсала – кӯшиш, саъй

Том – ҷамъулҷамъ

Ҷода – соҳа

Дарег – ҳайф, афсӯс

Саволҳо:

1. Ватандӯстӣ чист ва ватандӯст кист?
2. Вазифаи ватандор аз чӣ иборат аст?
3. Дар васфи Ўзбекистон кадом шеърро аз ёд гуфта метавонед?

Мисолҳо барои муайян намудани аъзоҳои ҷумла	
1.	Ватан азизтарин, зеботарин, ноёбтарин макон аст.
2.	Ватандӯстӣ баландтарин қуллаи фазилати маънавии инсонист.
3.	Ҳар як фарзанд Ватани худро мисли модар дӯст медорад.

Намуна: Мафҳуми Ватан хеле васеъ ва пурмазмун аст.

чӣ гуна аст? – васеъ ва пурмазмун аст (сараъзо)

чӣ? – мафҳуми Ватан (сараъзо)

чӣ қадар? – хеле (аъзои пайрав)

Машқи 2. Ба ҷойи нуқтаҳо сараъзо ва аъзоҳои пайрави мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро дар шакли пурра ба дафтар рӯбардор кунед.

1. ... солим будани моро меҳоҳанд. 2. Дандон ба инсон тамоми умр 3. Нағз хонем, ... соҳиби касби хуб мегардем. 4. Оҳуча бо дандонҳои ... себаргаҳоро қанда қирт-қирт меҳӯрд. 5. Мо ... саҳт танбеҳ додем.

Сараъзоҳо барои истифода: *хизмат мекунад, падару модарамон.*

Аъзоҳои пайрав барои истифода: *дар оянда, ўро, тези нозукаш.*

Машқи 3. Савол гузored ва сараъзову аъзоҳои пайрави ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Одоби салому хайру хуш алифбои маданияти шахс аст.

2. Дар даруни автобус ва троллейбус оғӯш гирифта салом кардан раво нест.

Намуна: Ҷавонон аз душвориҳо наметарсанд.

чӣ кор мекунад? – наметарсанд (сараъзо)

киҳо? – ҷавонон (сараъзо)

аз чӣ? – аз душвориҳо (аъзои пайрав)

ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО

Аъзоҳои пайдарпай воқеъгаштаи ба саволи ягона ҷавобшаванда, **ҷумлаҳои чидааъзо** ном доранд.

1. **Дашту сахро** заррин гардид.

2. **Кӯчаю бозор, одаму олам** ба назарам хубу дилрабо менамуданд.

3. **Манижаю Мижгона** духтаракони аълохон мебошанд.

Машқи 4. Ҷумлаҳои дар сутунҳои чап ва рост навишташударо ба таври муқоиса аз назар гузаронед. Ҷумлаҳои чидааъзоро номбар кунед.

Маънавият – нишонаи асосии одамият.	Забон калиди дониш ва маърифат аст.
Лафзи модарӣ муқаддас аст, онро азизу гиромӣ бояд дошт.	Қаторкӯҳҳои кабудчаранг, зардчахол, сурхчатоб сар ба фалак мекашиданд.

Агар дар таркиби ҷумлаҳои чидааъзо пайвандакҳои **ва, -у, -ю** омада бошад, баъд аз онҳо вергул гузошта намешавад.

Машқи 5. Аъзоҳои чида ва воситаҳои алоқаи грамматикӣ ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Осмони каб-кабуд ба мисли шишаи поккардашуда тозаю равшан буд. 2. Рустаму Роҳат аз мактаб бармегаштанд. 3. Як марди қадбаланд, камгӯшт, пешонавасеъ, хушфеъл моро бо хурсандӣ пешвоз гирифт.

Машқи 6. Ҷумлаҳои чидааъзо тартиб диҳед ва пас он аъзоҳои чидашро муайян кунед.

ҳосили фасли тирамоҳ мебошанд.

КОРБАСТИ ҲИССАҲОИ НУТҚ ДАР НУТҚИ ХАТӢ

Машқи 7. Ҳиссаҳои нутқи таркиби ҷумлаҳоро дар алоҳидагӣ муайян намоед.

1. Мо аз табиати зебоманзари кишварамон завқ мебарем. 2. Дӯсти ман одами донову ростқавл, некандешу хоксор мебошад. 3. Растаниҳои доругӣ дар саҳрову боғ, киштзору кӯҳсор ва бешазорҳо месабзанд. 4. Деҳқонон дар фасли тирамоҳ анор, ангур, себ, нок, хурморо ғун кардаанд.

Исм: растани, саҳро ...

Пешоянд: ...

Сифат: доругӣ ...

Пайвандак: ...

Феъл: месабзанд ...
Ҷонишин: мо ...

Пасоянд: ...

Машқи 8. Бо навиштани ҳиссаҳои нутқ катакчаҳои холии ҷадвалро пур кунед.

ИСМ		СИФАТ		ШУМОРА		ФЕЪЛ	
чӣ?		чӣ хел?		чанд?		чӣ кор ме- кунад?	
чиҳо?					чандто?		
кӣ?		чӣ гуна?		чандум?		чӣ кор кард?	
киҳо?							

Машқи 9. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳиссаҳои нутқи мувофиқ ёфта гузоред.

1. Дар давоми ... дақиқа барги дарахтон рехта кӯрпа барин шуданд. 2. Бегоҳ аз тарафи шимол ... баланд шуд. 3. Ҳунарашро ба кор бурда, ба халқ хизмат 4. Тамоми шаҳрвандони ... соҳиби ҳуқуқи озоди якхела мебошанд.

Ҳиссаҳои нутқ барои истифода: *кард, абри сиёҳе, панҷ, Республикаи Ўзбекистон.*

Машқи 10. Бо истифода аз сифатҳои *кушодарӯ, оташзабон, халқдӯст, тавоно* ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: Мо бо шоири оташзабон вохӯри гузаронидем.

ИСТИФОДАИ ИБОРА ДАР ЇУМЛАҲОИ СОДДА

Машқи 11. Бо истифода аз ибораҳои зерин ҇умлаҳо тартиб диҳед.

Поезди тезгарди Афросиёб, ҳаракат аз Самарқанд ба Тошканд, роҳи оҳан, самолёти Ёзбекистон, парвоз аз шаҳри Тошканд, нақлиётҳои навбунёди Ёзбекистон, тамошои шаҳри Самарқанду Тошканд, осмони мусаффо, ватани озоду обод.

Намуна: Поезди тезгарди Афросиёб аз Самарқанд ба Тошканд равона аст.

Машқи 12. Ибораҳои таркиби ҇умлаҳоро муайян кунед ва шарҳ диҳед.

1. Ҷонаш ба лаб омад. 2. Гапи кӯҳнаро бод меод. 3. Ғаму ғусса одами танумандро ҳам аз по меафтад.

(Аз ҳикояҳои Бекназари Тӯйназар)

Машқи 13. Бо ибораҳои заргари нозуктаб, оташпораи хокистаролуд, ҳезуми сердуд, шамъи ториксӯз ҇умлаҳо тартиб диҳед.

КОРБАСТИ ЧУМЛАҲОИ СОДДА ДАР НУТҚИ ХАТӢ

Машқи 14. Бо интихоби чумлаҳои ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ, хитобӣ матн тартиб диҳед.

Машқи 15. Ба қойи нуқтаҳо бо гузоштани калимаҳо чумлаҳоро пурра кунед.

Шаби маҳтоб монанди ... равшан буд.

Дарё ... барин ҷило меод.

Раъду барқ монанди ... садо меод.

Калимаҳо барои истифода: *тӯб, ойна, рӯз.*

Машқи 16. Ба қойи нуқтаҳо бо калимаҳои ҳаммаъноӣ шамол, бод, насим, шаббода чумлаҳо тартиб диҳед.

... саҳт мевазад.

... форум мевазад.

... баҳорӣ мевазад.

... маҳин мевазад.

ҲИССАҲОИ НУТҚ

ИСМ

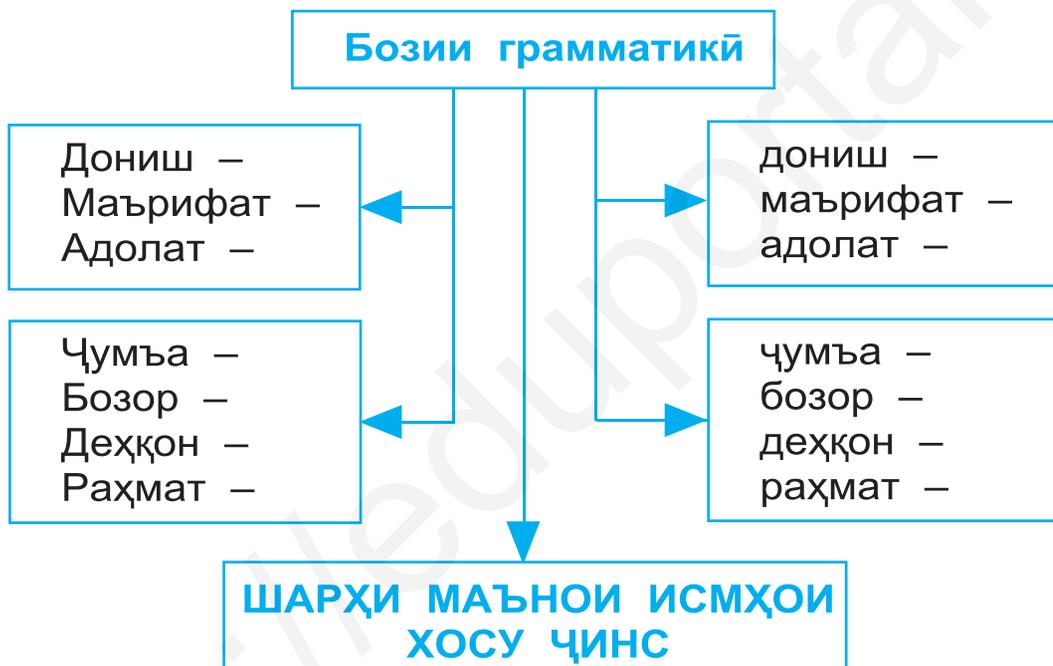
Он ҳиссаи нутқе, ки номи предметҳоро ифода карда ба саволҳои **кӣ?** **киҳо?** **чӣ?** **чиҳо?** ҷавоб мешавад, **ИСМ** ном дорад.

Машқи 17. Аз силсилаи мисолҳо исмҳоро муайян намоед.

Мо, шумо, инсон, борон, панҷ, барф, нуқрарез, форам, хунук, ҳаво, меравад, мепарад, имрӯз, дирӯз.

Машқи 18. Исмҳои ҳар ду сутунчаҳоро аз назар гузаронед ва маънояшро шарҳ диҳед.

Машқи 19. Ба ҳар як саволи исм панҷтоӣ мисолҳои ҷавобшаванда нависед.

ИСМҲОИ ХОС

Исмҳои хос номи одамон, шаҳру деҳот, кишварҳо, дарёҳо, ҳайвонот ва дигар предметҳоро ифода мекунанд.

Машқи 20. Исмҳои хосро муайян кунед ва номҳои ифодакардашонро гӯед.

1. Сойи хурд, Сойи калон, Симбулоқ, Эҷ, Соб, Синтаб номи деҳаҳои ноҳияи Нуратои вилояти Навоӣ, Моҷарм, Андагин, Ўхм, Порашт номи деҳаҳои ноҳияи Фориши вилояти Қиззах мебошанд, ки дар онҳо тоҷикон зиндагӣ мекунанд.
2. Мурғобак яке аз чашмаҳои обаш зулоли деҳаи Эҷи ноҳияи Нурато мебошад. 3. Дар байни мардуми Эҷ Фӯҷак ном дара маъмул аст. 4. Гули Боғ чашмаи мавсимии диёри Нурато ба шумор меравад.

Саволи **кӣ?** **киҳо?** ба исмиҳое гузошта мешаванд, ки одамонро ифода мекунанд: муаллим, Назира, ошпазҳо... Ба исмиҳои дигар саволи **чӣ?** **чиҳо?** гузошта мешавад: замин, нур, оҳувон...

Машқи 21. Бо назардошти сарҳарф номи шаҳрҳои кишварамон – Ўзбекистонро дар шакли пура нависед.

Х—
Т—
Б—
Ф—

Н—
А—
С—
Н—

Ҷ—
С—
С—
Қ—

Машқи 22. Шинос шавед ва ба дафтар рӯбардор кунед.

Бекобод	НОМИ НОҲИЯҲОИ ВИЛОЯТИ ТОШКАНД	Тошканд
Бука		Чиноз
Бӯстонлиқ		Юқори Чирчиқ
Зангиота		Янгийӯл
Оққўрғон		Ўрта Чирчиқ
Оҳангарон		Қибрай
Паркент		Қуйи Чирчиқ
Пискент		

Машқи 23. Аз китоби «Имлои забони тоҷикӣ» имлои исмҳои хосро ба дафтар рӯбардор кунед.

ИМЛОИ ИСМҲОИ ХОС

Исмҳои хос бо ҳарфи калон навишта мешаванд.

Номи кишвар: Ўзбекистон, Бухоро, Хева ...

Номи одамон: Фаридун, Ҳушанг, Анӯшервон ...

Номи деҳа: Чорбоғ, Ҳушёр, Гелон, Вардонзе ...

Номи хоси ҳайвонот: Мошон, Хайбар, Рахш ...

Номи рӯзнома ва маҷаллаҳо: «Чашма», «Ховар», «Булбулча», «Маърифат» ...

Машқи 24. Аз рӯйи расм исмҳои хос тартиб диҳед ва ба дафтар нависед.

Намуна: Азизова Анора муаллимаи мо аст.

Машқи 25. Ноҳияҳои шаҳри Тошкандро номбар кунед, ва пас аз он саҳифаи китобро пӯшонда, номашонро аз лавҳи хотир ба дафтар нависед.

Учтепа	НОҲИЯҲОИ ШАҲРИ ТОШКАНД	Чилонзор
Бектемир		Шайхонтоҳур
Мирзо Улуғбек		Юнусобод
Миробод		Яккасарой
Сергелӣ		Яшнобод
Олмазор		

Машқи 26. Ба китобхонаи мактаб рафта, номи якчанд рӯзномаву маҷаллаҳои хурдсолонро ба дафтар нависед.

ИСМҲОИ ТАНҲО ВА ҶАМЪ

Исмҳо **танҳо** ва **ҷамъ** мешаванд. Исмҳо дар шакли танҳо якто будани предмет ва дар шакли ҷамъ миқдори зиёди предметҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд.

Даст (исми танҳо) – **дастҳо, дастон** (исми ҷамъ).

Чашм (исми танҳо) – **чашмҳо, чашмон** (исми ҷамъ).

Абрӯ (исми танҳо) – **абрӯҳо, абрӯвон** (исми ҷамъ).

Машқи 27. Аз таркиби матн исмҳои ҷамъро муайян намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

ҲАВЛӢ – БОҒИ ҲАЙВОНОТ

Дар як тарафи ҳавлӣ катакҳои қатор буд, ки дар даруни онҳо харгӯшу харгӯшчаҳои зебо зиндагӣ мекарданд. Дар поёни онҳо мурғҳои ҳаррангаи хушрӯй ҷой гирифта буданд. Дар болона кабутари бисёр, ки ҳар замон мепариданду менишастанд. Дар дигар тараф оғили калони пешкушодае буд, ки гӯсфанду баррачаҳо, бузу бузғолаҳо меҳобиданд. Дар таги чормағз хонаи саг – Алопар ҷой гирифта буд. Дар хонаи гарм гурбачаи онҳо Мошон зиндагӣ мекард. Дар таги долон як қафаси кабк овозон. Хулоса, ҳавлии бобоҷонам гӯё боғи ҳайвонот буд.

Файзулло Шарифов

Машқи 28. Аз исмҳои танҳо бо ҳамроҳ намудани пасвандҳои **-он, -гон, -вон, -ён** исмҳои ҷамъ созед.

Оҳу – ...,

Ангушт – ...,

Дуредгар – ...,

Давлатманд – ...,

Донишҷӯ – ...,

Хонанда – ...

Исмҳои танҳову ҷамъ аз ҳамдигар фарқ доранд. Исмҳои ҷамъ миқдори бисёр, исмҳои танҳо якто будани предметро мефаҳмонанд.

 Саволҳо:

1. Чӣ гуна исмҳоро исмҳои танҳо меноманд?
2. Исмҳои ҷамъ аз исмҳои танҳо чӣ фарқ доранд?
3. Кадом пасвандҳо исмҳои ҷамъ месозанд?

Машқи 29. Исмҳои ҷамъро ба исмҳои танҳо табдил диҳед.

Шоирон – Навозандагон – Сурудҳо –
Гесувон – Шунавандагон – Ҳашарчиён –

ПАСВАНДҲОИ ҶАМЪСОЗИ ИСМ

Пасвандҳои **-ҳо**, **-он**, **-ён**, **-гон** исмҳои ҷамъ месозанд.

Машқи 30. Бо корбасти пасвандҳои **-ҳо**, **-он**, **-ён**, **-гон** исмҳои ифодакунандаи касбу кор нависед.

Пасвандҳои исмсоз пас аз калима меоянд ва бо онҳо якҷоя навишта мешаванд.

Машқи 31. Аз рӯйи расм пасвандҳои ҷамъсози исмро номбар кунед. Фарқи исмҳои танҳову ҷамъро гӯед. Бо онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: Дарахтон меваҳои бисёр андохтанд.

Машқи 32. Бо интихоби пасвандҳои **-ҳо**, **-он**, **-ён**, **-гон** аз исмҳои танҳо исмҳои ҷамъ тартиб диҳед.

ПАСВАНДҲОИ ИСМСОЗ

-ҷӣ, **-гар**, **-зор**, **-истон**, **-сор** пасвандҳои исмсозанд. Ин пасвандҳо аз рӯи вазифа аз пасвандҳои ҷамъсози исм фарқ мекунанд.

Машқи 33. Реша ва пасвандҳои калимаҳоро муайян кунед.

Иқтисодиёт, варзишгар, рақибон, майдонча, шӯразор, чароғистон.

Машқи 34. Бо илова намудани пасвандҳои **-ҷӣ**, **-гар**, **-зор**, **-истон**, **-сор** исмҳои сохта тартиб диҳед.

Сурнай, карнай, зар, оҳан, мис, бодом, нок, алаф, гул, себ, кӯҳ, чашма.

Машқи 35. Аз таркиби ҷумла исмҳои пасванд қабул кардaro муайян кунед.

1. Аксари бозорчиён шоҳивориро аз вай ме-харанд. 2. Дар он тараф аз дур дарахтзоре на-мудор буд. 3. Бобоям ба ман яке аз ҳикоятҳоро аз «Гулистон»-и Саъдӣ нақл кард. 4. Саводнокии бародарамро дида, эҳтироми ман нисбат ба вай зиёдтар мешуд.

Машқи 36. Бо интихоби пасвандҳои **-ҷӣ, -гар, -зор, -истон, -сор** исмҳои дилхоҳ нависед.

ТАҲЛИЛИ ХАТӢ ВА ШИФОӢИ ИСМ

Исм **хатӢ** ва **шифоӢ** таҳлил карда ме-шавад. Инро **таҳлили грамматикии исм** меноманд.

Тартиби таҳлили шифоӢи ва хаттии исм:

1. Номбар кардани калимаи ҳамчун исм воқеъ-гардида.
2. Хотирнишин намудани исми хос ва имлои он.
3. Муайян намудани пасвандҳои ҷамъсоз ва исмсоз.
4. Пешванди исмсоз.
5. Исми сохта ва воситаҳои калимасозии он.

Мисол: Тобистон ҷуссаи Кукучаҳо ду баробари Саъба гардид.

Намунаи таҳлил:

1. Калимаҳои тобистон, ҷусса, Кукучаҳо, Саъба исм аст. Ба саволи *чӣ? чиҳо?* ҷавоб мешавад.

2. Кукучаҳо, Саъба исми хос аст. Онҳо номи паррандагон буда, бо ҳарфи калон навишта шудаанд.

3. Исми хоси Кукуча пасванди ҷамъсози -ҳо қабул намудааст.

4. Пешванди исмсоз истеъмомл нашудааст.

5. Калимаи Кукучаҳо исми сохта ва боқимонда исмҳои содда ба шумор мераванд.

Мисолҳо барои таҳлил:

1. Рӯзе Занбӯр ба дидани Шонасарак омад.

2. Додараки шашсолаам Исфандиёр мактабрав шуду хурсандии ман афзуд.

Машқи 37. Хондани мавзӯҳои омӯхташудаи исм.

ТАКРОРИ ИСМ

Саволҳо:

1. Чӣ гуна исмҳоро исми хос меноманд?

2. Имлои исмҳои хос гуфта чиро дар назар доред?

3. Исмҳои сохта аз исмҳои содда чӣ фарқ доранд?

4. Пасвандҳои ҷамъсози исм кадомҳоянд?

5. Фарқи пасвандҳои ҷамъсози исм аз дигар пасвандҳо дар чист?

6. Пешванди исмсоз кадом аст?

чӣ кор мекунад?

Мехонад мисли булбул,
Бе нуқтаю бе вергул.

чӣ кор мекард?

Писта шикаста мехӯрд,
Танҳо нишаста мехӯрд.

чӣ кор
кард? — омад
— дид
— гуфт
— рафт

чӣ кор
мекунад? — мебозад,
— мехонад,
— меҷаҳад,
— мерақсад

Машқи 38. Ба ҳар як саволи феъл панҷтоӣ мисол интиҳоб кунед.

чӣ кор кард? — ...

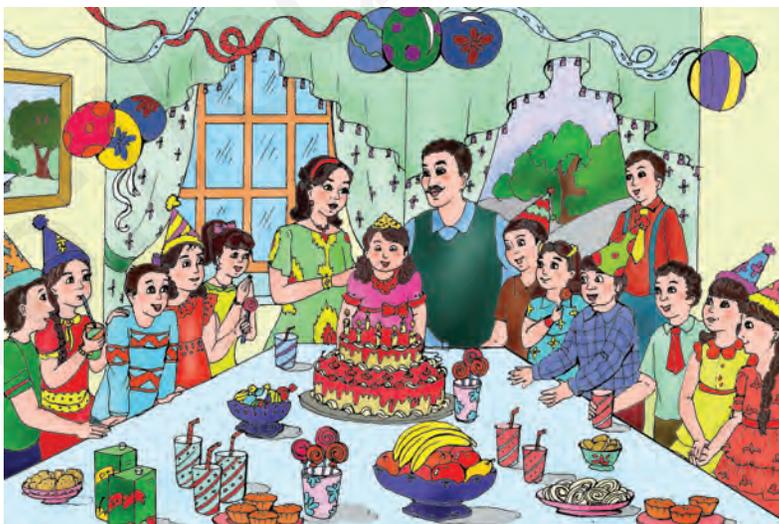
чӣ кор мекунад? — ...

чӣ мешавад? — ...

чӣ шуд? — ...

чӣ кор карда истодааст? — ...

Машқи 39. Бо интиҳоби сарлавҳа матн тартиб диҳед. Дар таркиби матн бештар феълҳоро кор фармод.

Машқи 40. Феълҳои таркиби порчаҳои шеърро муайян кунед ва мазмунашро нақл кунед.

Меравад корвон қатор-қатор,
Хурд-хурд асту беадад бисёр.
Мекашад, ҳар кучо, ки хоҳад, роҳ,
Дар замин, дар дарахт, дар таги чоҳ.

Абдусалом Деҳотӣ

Машқи 41. Ҷумла тартиб диҳед ва феълҳои таркиби онро номбар кунед.

Машқи 42. Аз эҷодиёти шоирон доир ба феъл мисолҳо интихоб кунед.

Намуна: Мебарад ба ҳар хона,
Анори шириндона.

Муҳаммад Ғойиб

ФЕЪЛҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ҲАРАКАТУ ҲОЛАТ

Машқи 43. Феълҳои ифодакунандаи ҳаракату ҳолатро дар алоҳидагӣ нависед.

Хандидан, хобидан, хондан, истодан, шодмоншудан, рафтани, навишта гирифтани, хафа шудан, кор кардан.

Машқи 44. Ба ҷойи нуқтаҳо феълҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед.

1. ..., додарам, ҳар ду як гӯштин 2. Кош, моҳ 3. Барои бачаҳо аз бозор мева харида

... . 4. Об дар хушкӣ 5. Ба кӯчаи сарбаста
6. ... у ба лаб кулӯх 7. Ӯ бо тарсу ҳарос
чун мурғи посӯхта 8. Кафшро монда, патакро
пӯшида

Феълҳо барои истифода: биё, бигирем, мебаро-
мад, биёред, намеистад, афтодан, мехӯрад, мемолад,
медавид, давидан.

Машқи 45. Мазмуни зарбулмасалу мақолҳоро маъ-
нидод кунед. Феълҳои ифодакунандаи ҳолат ва
ҳаракати предметро муайян намоед.

Шунидан кай бувад монанди дидан?

* * *

Аввал пурсиш, баъд кӯшиш.

* * *

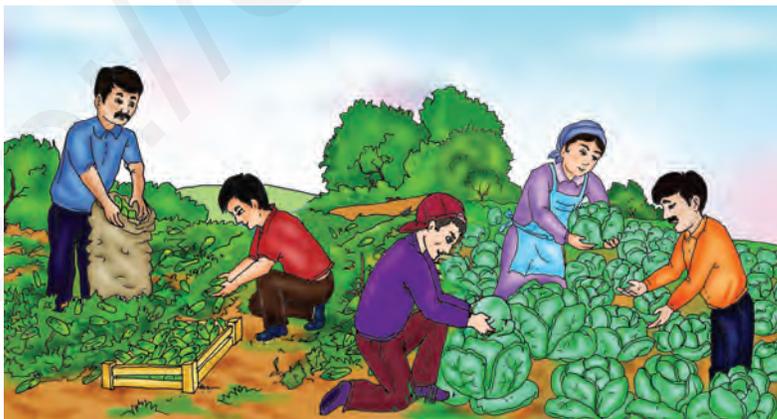
Аз барф гурехта, ба борон дучор шудам.

* * *

Офтобро бо доман пӯшонида намешавад.

Машқи 46. Аз рӯи расм ҳолат ва ҳаракати
одамонро номбар кунед. Матн тартиб диҳед ва
сарлавҳа гузоред.

Машқи 47. Бо феълҳои *давдан, паридан, омадан* ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ФЕЪЛҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ВАЗЪИЯТ ВА ТАҒЙИРОТИ АЛОМАТ

Машқи 48. Бо феълҳои ифодакунандаи вазъият ва тағйироти аломат ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Сабзидан, доштан, дигар шудан, сурх шудан, хушк шудан.

Машқи 49. Аз рӯи маъно таъбирҳои ифодакунандаи вазъият ва тағйироти аломатро дар қисми холии ҷадвал гузоред.

ВАЗЪИЯТ ВА ТАҒЙИРОТИ АЛОМАТ		
Қувва пайдо намудан, ба ҷӯшу хурӯш омадан	МАН МЕДОНАМ!	
Аз ғаму ғусса фориғ будан		
Саъю кӯшиш намудан		
Пеш рафтани кори касе		
Ғамгин, димоғсӯхта будан		
Кунҷковӣ нақун, сабаби чизеро напурс		

Таъбирҳо барои истифода: Болу пар баровардан, дили худро холи кардан, дасту по задан, гули бахт шукуфтани, лунҷи худро овезон кардан, ангура хӯро боғашро мапурс.

Машқи 50. Аз силсилаи мисолҳо феълҳои ифодакунандаи вазъият ва тағйироти аломатро муайян намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

Хобидан, андӯхгин будан, хандидан, хушқол шудан, суст шудан, сер шудан, дӯст доштан, розӣ шудан, бад дидан, эҳтиром намудан, иззат кардан.

Супориш. Бо интихоби феълҳои ифодакунандаи вазъият ва тағйироти аломат хушнудиву комёбиҳои варзишгаронро бо тартиб додани ҷумлаҳо баён кунед.

Машқи 51. Ба ҷойи нуқтаҳо феълҳои ифодакунандаи вазъият ва тағйироти аломат гузоред. Ҷумлаҳоро пурра кунед.

1. Шодичон ин пагоҳӣ аз хобаш барвақт хеста ... ба тарафи пайколи харбуза рафт. 2. Паҳлу ба паҳлу мегашт, ... мехӯрд. 3. Латофат пояшро ... монда буд. 4. – Абдусалом, чаро ту ... карда истодаӣ, ё аз имтиҳонҳои қабул метарсӣ?. 5. Дар айнаи ... и сӯхбатамон маҷлис тамом шуд.

Феълҳо барои истифода: лабу лунҷашро овезон карда, печу тоб, ба замин сахтакак, буздилӣ, гарм шуда истодан.

ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ

Машқи 52. Ҳаракату амалҳоро аз рӯйи расм бо феълҳои замонҳои гуногун нависед.

Машқи 53. Ба замонҳои феъл саволҳо гузошта, мисолҳо нависед.

Замон муносибати нисбат ба амалу ҳолат доштаи гӯяндаро вобаста ба ҳангоми нутқ ифода мекунад.

Феъл асосан дорои **се замон** мебошад: **замони гузашта, замони ҳозира, замони оянда.**

Замони гузашта	Замони ҳозира	Замони оянда
САВОЛҲО:		
чӣ кор кард? чӣ шуд?	чӣ мешавад? чӣ кор карда истодааст?	чӣ кор мекунад? чӣ коркарданӣ?

ҶАВОБҲО:

Осиё дирӯз ба кор даромад . Полизро об зер кард.	Ҳаво хунук шуд . Зӯхро бозӣ карда истода-аст	Ҳасан дарс тайёр кардани аст . Падарам пагоҳ меояд .
--	---	---

Машқи 54. Феъл ва замонҳояшро муайян кунед.

Шамолаке, хез! Хез!
Дӯлонаҷон, рез! Рез!
Ду чашмакам, бин! Бин!
Ду дастакам, чин! Чин!

Наримон Бақозода

Машқи 55. Даҳто феъли дилхоҳ нависед ва ба кадом савол ҷавоб шуданашро муайян кунед.

ЗАМОНИ ГУЗАШТА

Замони гузаштаи феъл амали пеш аз лаҳзаи нутқ воқеъ шуда ва ба анҷом расидаро мефаҳмонад.

Машқи 56. Феълҳои ишора гардидаро ба дафтар рӯбардор кунед ва замонҳояшро номбар кунед.

1. Он рӯз ҳаво абрнок буд, аз осмон чанг **меборид**. 2. Ман шеърҳои дӯстдоштаамро ба коғазпораҳо **навишта мегирифтам**. 3. Дар он зиёфатҳо ошро ман **мепухтам**. 4. Соати деворӣ тик-тик **мезад**. 5. Ҳар чӣ хоҳад пайдо **мекардаму ҳар чӣ гӯяд**, ба ҷону дил **мешунидам**.

Машқи 57. Бо интиҳоби феълҳои замони гузашта дар асоси сарлавҳаи пешниҳодшуда матн тартиб диҳед.

МО ВОРИСИ БУЗУРГОНЕМ!

Пайкараи Муҳаммад
Бобур дар шаҳри
Андиҷон

Пайкараи Аҳмад
ал-Фарғонӣ
дар шаҳри
Фарғона

Пайкараи Алпомиш
дар шаҳри
Тирмиз

Машқи 58. Феълҳои замони гузаштаи ба саволҳои *чӣ кор кард?* *чӣ шуд?* ҷавоб шаванда нависед.

Машқи 59. Сето ҷумлаи феълҳояшон ба саволи *чӣ шуд?* ҷавобшаванда нависед.

чӣ шуд?

Намуна: Имрӯз маро оро **газид**.

ЗАМОНИ ҲОЗИРА

Замони ҳозираи феъл амалеро ифода мекунад, ки ҳангоми нутқ идома дорад.

Машқи 60. Ба ҷойи нуқтаҳо феълҳои мувофиқи замони ҳозираро гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед.

Чӣ кор карда истодааст?

1. Духтури дандон дандони дардманди бачаро

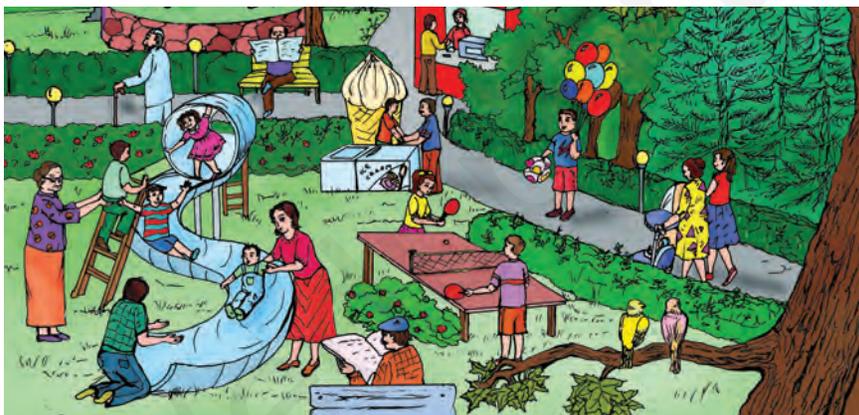
Чӣ кор карда истодааст?

2. Писарак подаро ба чарогоҳ

Феълҳо барои истифода: ронда истодааст, бурда истодааст.

Машқи 61. Аз рӯйи расм бо интиҳоби феълҳои замони ҳозира ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Машқи 62. Феълҳои замони ҳозираи ба саволи *чӣ мешавад?* ҷавобшаванда нависед.

Машқи 63. Ба кадом савол ҷавоб шудани феълҳои замони ҳозираро номбар кунед.

1. Бародарам дар донишгоҳи омӯзгорӣ мехонад.

2. Вай барои бомуваффақият хатм намудани донишгоҳ кӯшиш карда истодааст.

Машқи 64. Даҳто феъли замони ҳозира нависед.

ЗАМОНИ ОЯНДА

Феъле, ки амали пас аз лаҳзаи нутқ, яъне баъд аз сухан рондан дар бораи он воқеъшударо ифода мекунад, феъли **замони оянда** ном дорад.

Замони ояндаи феъл амалеро мефаҳмонад, ки баъд аз лаҳзаи сухани гӯянда содир мешавад.

Машқи 65. Феълҳои замони оядаро муайян намуда, савол гузored.

1. Собир пагоҳ ба Чорбоғ меравад, ман низ хоҳам рафт. 2. Аз гунҷишк тарсӣ, арзан накор.

Машқи 66. Шеърро хонед. Феъл ва замонҳояшро номбар кунед.

Аз ҳама пеш аз хобаш,
Нонвойдухтар мехезад.
Дасту рӯяшро шуста,
Аввал ӯ орд мебезад.

Маҳбуба Неъматзода

Машқи 67. Феълҳои замони ояндаи ба саволи **чӣ кор мекунад?** ҷавобшаванда нависед.

Машқи 68. Хонед, савол гузored ва феълҳои таркиби шеърро ба дафтар рӯбардор кунед.

ДУ МУШАК

Ду мушаки гурусна,
Обу дона мекофтанд,

Ногоҳ аз кунҷи хона,
Китобаке биёфтанд.

– Ин китоби афсона,
Биё, бо ҳам мехонем!
– Охир, чӣ хел мехонем,
Алифборо надонем?...

Китобро ба мушхона
Кашола карда бурданд,
Бо чангаку корди тез
Пора карданду хӯрданд.

Акобир Шарифӣ

Машқи 69. Панҷто ҷумла нависед, ки дар таркиб феълҳои замони оянда дошта бошанд.

Намуна: Рӯзҳои саҳт гузашта мераванд.

ИҶРОИ МАШҚҶОИ 70–73

Машқи 70. Бо назардошти ҳаракату амали шахсон дар расм тасвиршуда феълҳои замонашон гуногун нависед.

Машқи 71. Ба ҷойи нуқта бо гузоштани қисми даркорӣ шакли пурраи зарбулмасалу мақолҳоро пайдо кунед.

МАН МЕГҶАМ, ШУМО ОНРО ДАВОМ ДИХЕД	
1.	Илм хоҳӣ
2.	Кори имрӯзаро
3.	Ба як ҷавонмард
4.	Ба кӯрпаат нигоҳ карда

Қисми зарбулмасалу мақолҳо барои истифода: такрор кун, ба фардо магузор, чил ҳунар кам, по дароз кун.

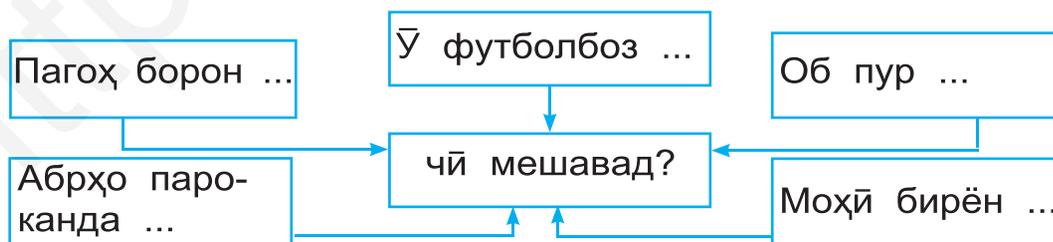
Машқи 72. Бо феълҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед. Навиштан, гирифтан, доништан, овардан, омӯхтан, дидан.

Машқи 73. Панҷтоӣ феълҳои ба саволҳои **чӣ кор кард?** **чӣ кор мекунад?** ҷавобшаванда нависед.

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 74–77

Машқи 74. Феълҳои ба саволи **чӣ мешавад?** ҷавобшаванда нависед.

Машқи 75. Феълҳои таркиби ҷумларо муайян кунед ва ба онҳо саволҳои мувофиқ гузored.

1. Мо барои бахт, барои саодати худамон кор мекунем. 2. Луқмаҳои нон гулӯяшро харошида гузаштанд. 3. Шабҳо бисёр вақт аз хона намебаромад.

Машқи 76. Феъл ва замонҳои таркиби порчаи шеърро муайян кунед.

Шамол ояд, меларзад,
Метарсад? Наметарсад!

Гулназар Келдӣ

Машқи 77. Калимаҳоро ҷобачо гузошта, ҷумлаҳо тартиб диҳед. Ба феълҳои таркиби он саволҳои мувофиқ гузored.

Соли Нав, мерақсем, мебозем, дар гирди арча, Боби Барфӣ, Барфак, бо, тӯҳфа, медиҳад, дар, мо, мегирем, пешвоз.

КОРБАСТИ ФЕЪЛ ДАР НУТҚ

Машқи 78. Феълҳои таркиби ҷумлаҳоро муайян кунед ва мавриди истеъмолашонро гӯед.

1. – Хезед, зуд рафта бо мардум коратонро баробар кунед.
2. Аввал бубин ҷойи худ, баъд бимон пойи худ.
3. Одамҳои солхӯрдари иззат кардан лозим.

Машқи 79. Дар мавзӯи «8 декабр – Рӯзи Конститутсияи Ёзбекистон» саволу ҷавоб ташкил намуда, фикратонро баён намоед.

Машқи 80. Ба ҷойи нуқтаҳо феълҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед.

ҷӣ кор мекунем?

1. Халқи Ёзбекистонро бо Соли Нав аз таҳти дил

ҷӣ кор мекунанд?

2. Мардуми Соли Навро бо хурсандӣ

3. Дар атрофи арча кӯдакон бо қаҳрамонони

ҷӣ кор мекунанд?

афсонавию филмҳои лӯхтакӣ

4. Ҷамроҳи Бобои Барфӣ ва Барфак, Гург ва Рӯбоҳ, Харгӯшак, Ҳоҷа Насриддин ва дигар қаҳрамонҳои афсонавӣ шеърро суруд

Калимаву ибораҳо барои истифода: муборакбод менамоем, пешвоз мегиранд, хурсандӣ мекунанд, меҳонанд.

Машқи 81. Феълҳои таркиби шеърро муайян карда, замонҳои феълро номбар кунед.

Баромада ба майдон.
Бобобарфӣ мешавад
Меҳмони ҳар хонадон.
Ҳадя меорад ба мо
Бобоҷони меҳрубон!

Мирсаид Миршакар

Машқи 82. Ҷумлаҳоро хонед, вақту замони амалро номбар кунед.

1. Ман меҳонам. 2. Ман хондам. 3. Ман хоҳам хонд.

Машқи 83. Феъл ва замонҳои онро муайян кунед.

1. Бародарам падар шуд. 2. Ду бачаи калонаш дар рӯи ҳавлӣ бозӣ карда мегаштанд. 3. Ҷар ду гаштаю баргашта механдиданду завқ мекарданд.

Машқи 84. Ҳамсинфонатонро бо навиштани номаи Соли Нав табрик кунед.

АЗ ТАРКИБИ ҶУМЛА МУАЙЯН НАМУДАНИ ФЕЪЛ

Машқи 85. Ба зери феълҳо ду хати рост кашед. Саволҳои онро дар боло гузored.

1. Бо онҳо гарму ҷӯшон вохӯрӣ кард. 2. Ҳама гапи ману шуморо мегӯянд. 3. Дармони ӯ ба дили модар изтироб андохт. 4. Замину осмонро ба сар мебардоштанд. 5. Ман каму беш намаки зиндагиро чашидам.

Машқи 86. Феълҳои таркиби шеърро муайян кунед ва ба онҳо саволҳои мувофиқ гузored.

ДАВИДЕМУ ДАВИДЕМ

Давидему давидем,
Ба ҷӯи нав расидем.

Ҷӯи нава обаш не.

Ниҳолчая тобаш не.

Рафтем ба пеши деҳқон,

Гуфтем: – Ба ҷӯи калон

Оби калон кушодем,

Софу равон кушодем.

Деҳқонамак ба моён

Гуфто: – Пагоҳ оетон! ...

Аминҷон Шукӯҳӣ

Машқи 87. Бо корбасти феълҳо дар мавзӯи «1 январ – Иди Соли Нав» матн тартиб диҳед.

Машқи 88. Феълҳои таркиби матро муайян наму-
да, ба дафтар рӯбардор кунед.

Мо боэҳтиёт по монда, кӯшиш менамудем,
ки ба бутта ё шоҳаи дарахте нарасем, зеро
ҷонварони дарранда аз садои ногаҳонӣ бедор
шуда, бо мақсади дифоъ ҳамла меоварданд. Аз
назди тути кӯҳнаи танковок гузашта, андешидам,
ки эҳтимол хонаи хирс андаруни он аст.

(Аз «Мурғи сухангӯй»)

Машқи 89. Шеърро бурро ва равон хонед. Феълҳои
таркиби онро номбар кунед.

СОЛИ НАВ

Тифлони сарфарозем,
Чун арча бениёзем.
Дар даври арча бозем,
Дар гирди арча тозем.

Бобои Барфии мо,
Бо тӯҳфаҳои аъло,
Хушнуд карда моро,
Гӯяд басо тасанно.

Шеъру суруд хонем,
Рақсему пофишонем.
Хушрӯзу хушзамонем,
Хушбахт кӯдаконем.

Соли нав ояд имрӯз,
Фоли нав ояд имрӯз.
Иқболи шоду пирӯз,
Ҳоли нав ояд имрӯз.

Ин соли нав муборак!
Ин фоли нав муборак!
Иқболи нав муборак!
Омоли нав муборак!

Соли самар шавад он,
Соли ҳунар шавад он.
Бар кӯдакони олам,
Соли зафар шавад он!

Паймон

Машқи 90. Аз афсона, ҳикояҳои хондаатон панҷто ҷумлаи дилхоҳ интиҳоб намуда, ба дафтар нависед. Ба зери феълҳо ду хати рост кашада, ба кадом савол ҷавоб шудани онҳоро муайян кунед.

БО ИНТИХОБИ ФЕЪЛ ТАРТИБ ДОДАНИ ҶУМЛАҶО

Машқи 91. Бо тарзи навишти феълҳо шинос шавед. Аз онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Гуфтгӯ, равуо, даводав, гирогир, тозотоз.

Машқи 92. Аз рӯи расм бо феълҳои дилхоҳ ҳашто ҷумла тартиб диҳед.

Машқи 93. Ба саволҳои додашуда ҷавоб нависед. Ба зери феълҳо ду хати рост кашед.

1. Кадом рӯзнамаҳоро меҳонед?
2. Кадом нависанда ва шоиронро медонед?
3. Бо парвариши кадом паррандаву ҳайвонот бевосита машғулед?

ТАҲЛИЛИ ХАТӢ ВА ШИФОӢИ ФЕЪЛ

Тартиби таҳлили шифоӢи ва хаттии феъл:

1. Муайян намудани феъл.
2. Савол гузоштан ба феъл.
3. Номбар кардани замонҳои феъл.

Мисол: Аз осмон чакраҳои калон-калон бори-дан гирифт.

Намунаи таҳлил:

1. «*Боридан гирифт*» феъл аст. Ҳаракати ҳодисаи табиӣ, яъне бориши боронро ифода карда аст.
2. Ба саволи *чӣ кор кард?* ҷавоб мешавад.
3. Феъли замони гузашта ба шумор меравад.

Супориши 1. Хонед ва бо мазмуни матн шинос шавед.

Супориши 2. Ҷумлаҳои тартиби матнро дар алоҳидагӣ ба дафтар рӯбардор карда, бо таҳлили феълҳо машғул шавед.

ТЕЛЕФОН

Ба хонаи Шавкатино сими телефон гузаронида шуд. Шодиашон ҳаду канор надошт. Гоҳ онҳо

ба ҷойе телефон мекарданд, гоҳ аз ҷойе ба онҳо занг мезаданд. Аз ҳама бештар Шавкат телефон мекард. Худаш надонист, ки ба кучо, ба кӣ ва барои чӣ занг мезанад. Вай аз назди телефон дур намешуд ва ҳар замон рақамчинӣ мекард.

Чоршанбеи Деҳнавӣ

Машқи 94. Такрор кардани мавзӯҳои гузашта оид ба феъл.

ТАКРОРИ ФЕЪЛ

Саволҳо:

1. Феъл чист?
2. Феъл ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Феъл чанд замон дорад?
4. Замони гузаштаи феъл гуфта кадом замонро дар назар доред?
5. Чӣ гуна замонро замони ҳозираи феъл меноманд?
6. Замони оянда чӣ гуна амалро ифода мекунад?
7. Феъл кадом амалҳои предметро ифода мекунад?

ТЕСТ

1. Кадоме аз онҳо феъл ба шумор меравад?
а) хунук б) ҳаво в) борид
2. Дар кадом банд саволҳои феъл дарҷ гардидааст?
а) кӣ? киҳо?
б) чӣ кор мекунад? чӣ мешавад?
в) чӣ гуна?

3. Феълҳои *метозам, мехонам, мебозам, медонам* ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд?

- а) чӣ кор кард? б) чӣ кор мекунам?
в) чӣ шуд?

4. *Ҳаракат, ҳолат, вазъияти* предметро кадом ҳиссаи нутқ ифода мекунад?

- а) сифат; б) исм; в) феъл

5. Феълҳои *хобидан, хестан* чиро ифода кардааст?

- а) ҳолати амалро; б) вазъияти амалро;
в) тағйироти амалро

6. Кадоме аз ин феълҳо ҳолати хурсандиро муайян мекунанд?

- а) рақсидан, бозидан б) сангпарронӣ кардан
в) тарсидан

7. Замони феълҳои *омад, нишаст* ва *рафт* кадом аст?

- а) гузашта б) ҳозира в) оянда

8. Кадоме аз замонҳои феъл амалу ҳаракатҳои дар оянда содиршавандаро ифода мекунад?

- а) ҳозира б) оянда в) гузашта

СИФАТ

Он ҳиссаи нутқе, ки аломат ва чигунагии предметро фаҳмонида, ба саволҳои **чӣ хел?** **чӣ гуна?** ҷавоб мешавад, **сифат** ном дорад.

Машқи 95. Хонед, сифатҳоро муайян кунед.

чӣ гуна?

Себаки сурхи сероб
Ширин асту хӯрданбоб,
Себак хеле хушрӯй аст,
Хушмазаву хушбӯй аст.

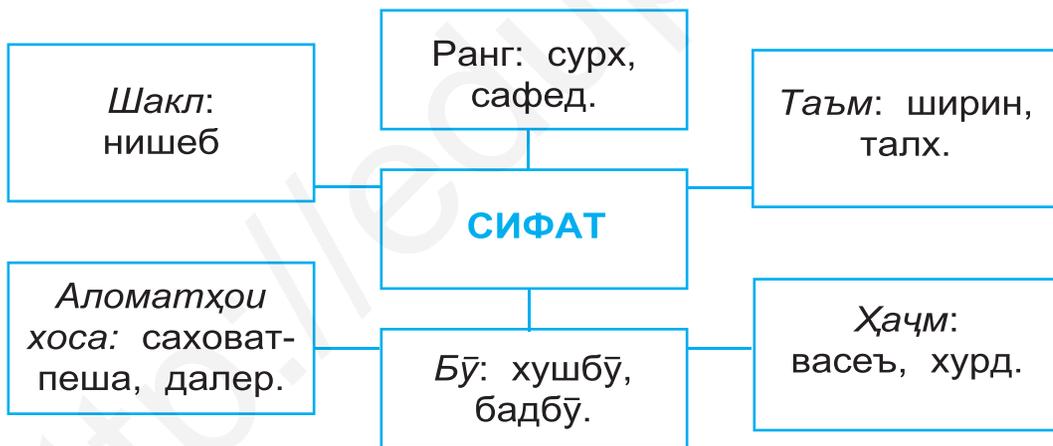

Машқи 96. Ба ҷойи нуқта сифатҳои муқобилмаъноро гузоред.

Доно – ... Нек – ... Кӯҳна – ...
Калон – ... Гарм – ... Ҷавон – ...

Сифатҳо барои истифода: пир, нав, хунук, бад, хурд, нодон.

 Машқи 97. Бо сифатҳои пешниҳодгардида ҷумлаҳо тартиб диҳед.

 Машқи 98. Бо саволҳои сифат панҷтоӣ мисол на-висед.

чӣ хел? – ...
чӣ гуна? – ...

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 99–103

Сифат бо исм алоқаи мустақкам дошта, аломатҳои гуногуни предметҳоро ифода менамояд.

Машқи 99. Исми, сифат ва воситаҳои грамматикӣ ибораҳои поёниро номбар кунед.

Гули хушбӯй, марди ҳунарманд, шаҳри калон.

Машқи 100. Ба ҷойи нуқтаҳо пас аз исми бандаки изофӣ сифатҳои мувофиқро гузошта, ибораҳо тартиб диҳед.

Нони ..., оби ..., духтари ..., абри ..., бӯйи ..., ҳавои ..., одами ..., замини

Сифатҳо барои истифода: гарм, соф, сафед, хуш, беғубор, қорам.

 Машқи 101. Бо мисолҳои поёни ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Хуршеди заррин

ангури ширин

қайчи тез

харгӯшаки хушқол

Намуна: Барфрезай нуқрафом шаби торикро равшан намуд.

Машқи 102. Ба ҷойи нуқтаҳо сифатҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед. Ба зери сифатҳои пайдарпай омада хат кашед.

1. Пагоҳӣ ... шуду ҳама ҷоро ... кард. 2. Дар зери чойчӯш ... бо дуди ... месӯхтанд.

Сифатҳо барои истифода: тозаю тар, боронаки нағзакак, хасу хошокҳои тару нам, ғафсу тунд.

Машқи 103. Бо навиштани матни номаи табрикоти ҳимоятгарони Ватанро табрик кунед. Дар матн бештар сифатҳоро кор фармод.

СИФАТҲОИ АСЛӢ ВА НИСБӢ

Сифате, ки аломат, хусусият ва ҷигунагии шахс, предмет ва ҳодисаю воқеаҳоро бево-сита ифода менамояд, **сифати аслӣ** ном дорад: **ширин, гарм, сурх** ва монанди инҳо.

Сифате, ки аломат, хосият ва ҷигуна-гии шахс, предмету ҳодисаҳоро мувофиқи муносибати ба шахсе, предмете ё ҳодисае доштаи онҳо мефаҳмонад, **сифати нисбӣ** ном дорад: **табақи чӯбин, панҷараи оҳанин, девори сангин.**

Машқи 104. Ба ҷойи нуқта сифатҳои аслии муқо-билмаъноро гузоред.

Меваи талх – ..., девори паст – ..., одати бад – ..., ҳавои гарм – ..., бачаи қоматбаланд –

Машқи 105. Сутуни сифатҳои аслӣ ва нисбии дар ҷадвал навишташударо муайян кунед.

Гиёҳи шифобахш	Иродаи оҳанин
Анори ширин	Бозуи сахт
Қуллаи баланд	Кӯпруки сангин
Уқоби тезчангол	Ҷомаи пахтагин

Машқи 106. Бо сифатҳои нисбии поёнӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Иродаи оҳанин, қалби сангин, саломи оташин.

Машқи 107. Панҷтоӣ сифатҳои аслий ва нисбӣ на-висед.

КОРБАСТИ СИФАТҲОИ АСЛӢ ВА НИСБӢ ДАР НУТҚ

Машқи 108. Матнро хонед, мазмунашро баён кунед. Сифатҳои аслиро номбар кунед.

ҚАНДИ ИРИС

Писарчаеро, ки ба хонашон меҳмон омада буд, ба мағоза барои қанд мефиристанд ва таъкид мекунанд, ки қанди «ирис» бихарад. Писарча барои он ки номи қандро фаромӯш накунад, раҳораҳ такрор мекунад: «қанди ирис, қанди ирис, қанди ирис, қанди ирис». То мағоза 10 қадами дигар монда буд, ки раиси маҳалларо вомехӯрад. Мӯйсафед ба ӯ мегӯяд, ки «падаратро гӯй, баъди нисфирӯз ба маҳалла биёяд, ҳашар дорем». Чун писарак ба мағоза медарояд, номи қанд аллакай

фаромӯш шудааст. Ночор аз фурӯшанда хоҳиш мекунад, ки номҳои қандро бигӯяд.

Фурӯшанда:

- Қанди сафед?
- Не.
- Қанди «ордак»?
- Не.
- Қанди печак?
- Не.
- Қанди «Му-му»?
- Не.
- Қанди барбарис?
- Не.
- Қанди «рачки»?
- Не.
- Қанди «ласточка»?
- Не.

Додарчон, – мегӯяд фурӯшанда ҳамагӣ ду науди қанди дигар дорем. О, гӯй, чӣ мехоҳӣ?

(Аз китоби «Аралашбод»)

Машқи 109. Сифат, исм, феълҳои таркиби шеърро муайян кунед.

МАНЗАРИ ЗИМИСТОН

Кӯҳу камар – сап-сафед,
Бораву ҷар – сап-сафед.
Роҳи гузар – сап-сафед,
Хонаву дар – сап-сафед.
Оби дарё дамида,
Дарахтон сар хамида.

Мусичаҳо бедонанд,
Бедон гунчишкаканд.
Ҳаво парво надорад,
Мебораду меборад ...
Меборад шишапора,
Ё резай ситора?

Убайд Раҷаб

Машқи 110. Бо сифатҳои аслии такрор ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Қадамҳои калон-калон, химчаҳои дароз-дароз.

Машқи 111. Бо интиҳоб ва корбасти сифатҳои аслию нисбӣ матн тартиб диҳед.

Машқи 112. Хонед, сифатҳояшро муайян намуда, саволҳои мувофиқ гузored.

Нӯлаки сурхаш – зебо, Ҷонвараки безавол,
Болу параш – қаҳрабо. Ҷонвараки хушнамо.

Нӯъмон Розик

ПАСВАНДҲОИ СИФАТСОЗИ -ТАР, -ТАРИН

Пасвандҳои **-тар, -тарин** пас аз сифат омада, зиёд будани аломати амалро ифода мекунанд.

Машқи 113. Бо иловаи пасванди **-тар, -тарин** сифатҳоро ба дафтар рӯбардор кунед.

Кам, баланд, талх, хушбӯ, дилрабо.

Намуна: калон – калонтар – калонтарин.

Машқи 114. Сифат ва пасвандҳои сифатсозро номбар кунед. Бо истифодаи онҳо сето ҷумла тартиб диҳед.

Бинои калон, бинои калонтар, бинои калонтарин.

Машқи 115. Ба ҷойи нуқтаҳо сифатҳои мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед.

1. Мо ҳам ..., ... ва серу ... зиндагӣ кардан мехоҳем. 2. Бемор бошад, рӯз то рӯз ... ва ... мешуд. 3. Рухсораи гулгуни ӯ боз ... шуд. 4. Ин ҳол ба асаби вай боз ҳам ... таъсир кард. 5. Дар рӯзҳои охир қадре ... шуда, сар аз болишт бардошта буд.

Сифатҳо барои истифода: нағзтар, бароҳаттар, пурратар, сусттар, бемадортар, гулгунтар, сахттар, беҳтар.

Машқи 116. Бо ибораҳои поёнӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед. Сифат ва пасванди сифатсозро муайян кунед.

Машҳуртарин олим, баландтарин бино, зеботарини иморатҳо.

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 117–120

Машқи 117. Аз ҷиҳати маъно фарқияти сифатҳоро маънидод кунед.

Хуб – хубтар – хубтарин, дароз – дарозтар – дарозтарин.

Ширин – ширинтар – ширинтарин.
Хушбахт – хушбахттар – хушбахттарин.
Нав – навтар – навтарин.

Машқи 118. Сифату пасвандҳои сифатсозро муайян кунед.

Тавоно бувад ҳар кӣ доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад.

Абулқосим Фирдавӣ

Менамояд ба дида бағоят
Пурсафо, дилнишину хуррамтар.

Мирзо Турсунзода

Машқи 119. Бо сифатҳои поёни ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Сафед, сиёҳ, сурх, зард, гулобӣ, бунафш, кабуд, сабз.

Машқи 120. Сифатҳои дилхоҳе нависед, ки пасвандҳои **-тар**, **-тарин** дошта бошанд.

ПАСВАНДИ СИФАТСОЗИ -Ӣ (-ГӢ, -ВӢ)

Пасванди **-Ӣ (-гӢ, -вӢ)** сермаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифатҳои нисбӣ месозад.

Машқи 121. Пасвандҳои таркиби калимаро муайян кунед.

Чашмони бодомӣ, сӯҳбати фардоӣ, соати кисагӣ, либоси хонагӣ, қаҳрамонҳои афсонавӣ.

Машқи 122. Муайян намоед ва гӯед, ки пасванди **-ӯ** чӣ гуна ҳиссаҳои нутқ сохтааст?

ПАСВАНДИ -Ӣ	
ПАСВАНДИ -Ӣ ЧӢ ГУНА ҲИССАҲОИ НУТҚ СОХТА- АСТ?	Некӣ, бадӣ, дӯстӣ, сахтӣ, сабукиӣ.
	Кишти тирамоҳӣ, хӯроки пагоҳӣ, хубони тошкандӣ, бози шикорӣ, ресмони пашмӣ.
	Агар лаб кушой ба ҳар анҷуман, Бубояд, ки санҷида гӯйӣ сухан.

Машқи 123. Сифат ва пасвандҳои сифатсози таркиби шеърро муайян намоед.

РУХШОНА

Рухшона ҳамранги моҳ,
Мижгонакҳояш сиёҳ,
Дорад абруӣи камон,
Чеҳрааш моҳи тобон.
Ин духтари ховарӣ,
Курта дорад гулпарӣ,
Гӯшворакош ахтарӣ,

Доманакош пар-парӣ.
Рақсаду хонад суруд,
Бо шавқу завқ хушнуд.
Ба духтари арзанда,
Чил кокулаш зебанда,
Ин мӯйҳои хушшона,
Аз модараш нишона.

Зебунисо Файзуллаева

Машқи 124. Бо ёрии сифатҳои пешниҳодгардида, ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Оинаи деворӣ, ғурури бачагӣ, гапҳои кӯчагӣ, иморати намунавӣ.

Намуна: Вай дар дастонаш дастпӯшаки резинӣ, дар танаш ҷомаи сафеди тиббӣ дошт.

ПАСВАНДҲОИ СИФАТСОЗИ -ИН, -ГИН

Пасвандҳои сифатсози **-ин, -гин** пас аз калима омада, бо он якҷоя навишта мешаванд. Пасвандҳои **-ин, -гин** аломати монандии предметҳоро ифода намуда, сифатҳои нав месозанд.

Машқи 125. Калимаҳои зеринро муқоиса карда, савол гузоред.

Сим – симин

Равған – равғанин

Чӯб – чӯбин

Ранг – рангин

Тирамоҳ – тирамоҳӣ

Пӯлод – пӯлодин

Намуна: чӣ? (сим) – чӣ гуна? (симин).

Машқи 126. Муайян кунед ва гӯед, ки пасванди **-ин** бо илова гардидани кадом ҳиссаҳои нутқ сифат сохтааст.

санг

сангин

оҳан

-ин

оҳанин

махмал

махмалин

ранг

рангин

Машқи 127. Ба ҷойи нуқтаҳо пасвандакҳои **-ин, -гин** гузошта, маънояшонро маънидод кунед.

Дили сангин, иродаи оҳанин, саломи оташин, шишаҳои булӯрин

Машқи 128. Чистонро хонед, ҷавобашро гӯед. Сифатҳояшро муайян карда, ба дафтар рӯбардор кунед.

Дар дасти Сангин,
Халтаи чармин.
Даруни халта,
Тубчаи сангин.
Даруни тубча,
Обаки рангин.

Машқи 129. Бо ибораҳои мизи чӯбин, мулоқоти аввалин, дӯсти дерин, сарбанди абрешимин чумлаҳо тартиб диҳед.

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 130–133

Машқи 130. Пасвандҳои сифатсозро муайян кунед.

Гандуми баҳорӣ, кори фоиданок, рӯйи гандумгун, камзӯли чармин.

Машқи 131. Пешвандҳои сифатсозро номбар кунед ва бо ибораҳои поёнӣ чумлаҳо тартиб диҳед.

Одами ношинос, бачаи боақл, ҷомаи базеб, гули бехор.

Машқи 132. Бо иловаи пасвандҳои **-тар, -тарин** дар катакчаҳои ҳолӣ шакли аз ҳамдигар фарқкунандаи калимаҳоро нависед.

накӯ		
хушбахт		
фарбеҳ		
фаровон	фаровонтар	фаровонтарин

Машқи 133. Сифатҳои дилхоҳе нависед, ки дар таркиб пасвандҳои **-ӯ, -гӯ, -вӯ, -ин, -гин, -тар, -тарин** дошта бошанд.

АЗ ТАРКИБИ ҶУМЛА МУАЙЯН НАМУДАНИ СИФАТҶО

Машқи 134. Сифатҳои таркиби ҷумлаҳоро муайян намоед ва дар бораи имлояшон маълумот диҳед.

1. Рустам дар ҷанги тан ба тан бо Деви Сафед ғолиб омад. 2. Ман ҳар замон аз онҳо чашм канда, ба пеш – ба кӯҳҳои дуродур нигоҳ мекунам. 3. Муқим ба қавли Истадако дуппа-дуруст бо падараш чой хӯрда менишаст. 4. Ӯ ба қалби реш-решам намакпошӣ мекунад.

Машқи 135. Сифатҳои таркиби ҷумлаҳои чидааъзоро номбар карда, савол гузored ва ба дафтар рӯбардор кунед.

1. Ӯ бачаи боадаб, хушфеъл ва зебо буд. 2. Вай як одами сабукҷусса, гандумгун ва ришда-розе буд. 3. Майдонҳои чормағзу бодомзор, зардолу, шафтолузор ва боғҳои ангури тағобӣ манзараи зебо ва фараҳфазое доштанд.

Машқи 136. Сифатҳои таркиби ҷумлаҳоро муайян намоед. Воситаи грамматикӣ ва таркибҳояшро номбар кунед.

САЛОМИ ДАСТӢ

Вақти салом ё шинос шудан аввал шахси калонсол ба шахси нисбатан ҷавон, зан ба мард, муаллим ба талаба, дар вақти кор роҳбар ба

тобеонаш дасташро дароз мекунад. Дар вақти саломи дастӣ тарҳи рӯи шахс бояд кушодаву хайрхоҳона бошад. Агар бор дошта бошад, ё ба дасти чап гиред, ё ба замин гузоред. Сумка ва портфелатонро ҳамеша дар дасти чаптон гиред. Бо дасти чап танҳо дар мавридҳои истисно аввал бахшиш пурсида баъд бояд салом кард.

Бо дастпӯшак аз болои сари одамони нишаста ва аз болои мизи таом даст дароз карда салом гуфтан, дасти рафиқатонро саҳт ларзондану фишурдан, бо дасти тар, чиркин, маҷрӯҳ низ салом кардан ҷойиз нест. Агар дастатон маҷрӯҳ бошад, узр пурсед, ки бо даст салом карда наметавонед.

Яъқуб Одинаев

Машқи 137. Бо интиҳоби сифатҳои чидаву такрор ҷумлаҳо тартиб диҳед.

БО ИНТИХОБИ СИФАТ ТАРТИБ ДОДАНИ ҶУМЛАҲО

Машқи 138. Бо сифатҳои таъкидӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед ва дар бораи имлояшон фикратонро баён кунед.

Заб-зард, каб-кабуд, суп-сурх, сап-сафед, тип-торик.

Машқи 139. Бо сифатҳои поёнӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед ва дар бораи имлояшон фикратонро баён кунед.

Коғази рах-рах, мӯйҳои тор-тор, дили реш-реш, ҷигари пора-пора.

Машқи 140. Бо интихоби сифатҳои асли ва нисби матн тартиб диҳед.

Машқи 141. Бо сифатҳои поёни ҷумлаҳо тартиб диҳед. *Гулҳои сурху сафед, суханҳои пасту баланд, хешовандони дуру наздик.*

ИМЛОИ СИФАТ

Машқи 142. Хонед ва имлояшонро ба хотир нигоҳ доред.

Сифатҳои такрор дар байн бо гузоштани нимтире навишта мешаванд.

1. Аз байни сарҳади калон-калони ангури ҷавзо кадуи заб-зарди тиллоӣ худнамоӣ мекард.
2. Аз шарму ҳаё ду кулчаи рӯяш суп-сурх гардид.

Агар дар мобайни сифатҳои тақрор **пешоянди дар** ва **миёнванди о** ояд, онҳо якҷоя навишта мешаванд.

1. Мақсадашро **пайдарпай** ва фаҳмо баён менамуд.

2. Дар дашту саҳро гулҳои **рангоранг** рӯйидааст.

Машқи 143. Бо ибораҳои поёни ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Гулҳои рангоранг, тақрори пайдарпай, ҳуҷумҳои паёпай.

Пешвандҳои **но-**, **бо-**, **ба-**, **бе-** пеш аз сифат омада, бо он якҷоя навишта мешаванд.

Пӯпаки мӯяш базеб,
Холаки рӯяш базеб.

но- — дон → нодон
— фаҳмо → нофаҳмо
— равшан → норавшан

бо + боақл
ба + баақл
бе + беақл

ақл

Машқи 144. Аз таркиби матн сифатҳои пешванддорро муайян кунед.

1. Салом пеш аз ҳама инсонро хушхулқу боодоб, ботамизу бофаросат, нармдилу гармдил, дилчӯву дидадаро, нармгуфтору пурмеҳр месозад. 2. Бо чеҳраи кушода, лафзи ширин, табассуми нарм ва дили гарм салом гуфтан аз доштани фаросати баланди саломдеҳ гувоҳӣ медиҳад. 3. Дар роҳрави мактаб аввал шогирд салом меғӯяд. 4. Дар синфхона бошад, аввал устод салом меғӯяд ва шогирдон ҷавоб медиҳанд.

(Аз «Одоби салом»-и Абдуҷаббор Раҳмонов)

Машқи 145. Бо назардошти имлои сифат панҷтоӣ мисол нависед.

ТАҲЛИЛИ ХАТӢ ВА ШИФОӢИ СИФАТ

Тартиби таҳлили шифоҳӣ ва хаттии сифат:

1. Муайян намудани сифат.
2. Саволгузорӣ ба сифат.
3. Номбар кардани пасвандҳои сифатсоз.

Мисол: Дар найзори канори рӯд тақрибан бист лаклаки сафед гаштугузор мекард.

Намунаи таҳлил:

1. «Сафед» сифат аст. Ранги лаклакро ифода кардааст.
2. Ба саволи *чӣ хел?* ҷавоб мешавад.
3. Пасванди сифатсоз қабул накардааст.

Супориш. Сифатҳои таркиби ҷумлаҳоро таҳлили хаттӣ кунед.

Нобиное дар шаби торик чароғе дар даст ва сабӯе бар дӯш роҳ мерафт. Фузуле ба ӯ расиду гуфт:

– Эй нодон, рӯзу шаб пеши ту яксон аст ва равшанию торикӣ дар чашми ту баробар. Ин чароғро фоида чист?

Нобино бихандид:

– Ин чароғ на аз баҳри худ аст, аз барои чун ту кӯрдилони беҳирад аст, то ба ман паҳлу назананду сабӯи маро нашикананд.

Шарҳи луғат:

Сабӯ – кӯза, зарфи сафолӣ

Яксон – як хел

Фузул – пургӯй, лаққӣ

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 146–149

Машқи 146. Шеърро хонед, калимаҳои ба ҳиссаи нутқ – сифат алоқамандро муайян намоед.

ҶИНГИЛАПО БУЗИЧА

– Ҷингилапо бузича,
Кокулало бузича,
«Ум-ба» – нагӯ, гӯш кун
Ваъдаи мо, бузича:

Ба ту шакар медиҳам,
Ҳалвои тар медиҳам,

Маза диҳад, боз гӯё,
Бори дигар медиҳам.

Мешавӣ шириндаҳон,
Қобилу ширинзабон,
Дар сари охурчаат
Хӯрда бигардӣ калон...

Наримон Бақозода

Саволҳо:

1. Шоир бо интихоби кадом калимаҳо «бузаки чингилапо» -ро чун наққош тасвир намудааст?
2. Ба «бузаки чингилапо» соҳибаш чӣ гуфтааст?

Машқи 147. Бо сифатҳои поёни ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Боақлу фаросат, сершоҳу барг, пурнозу неъмат.

Машқи 148. Порчаи шеърро хонед, сифатҳояшро муайян намоед.

Обакаш – зулол,
Обакаш – ҳалол,
Ташна монӣ, нӯш
Аз он бемалол!

Аминҷон Шукӯҳӣ

Машқи 149. Такрори мавзӯҳо доир ба сифат.

ТАКРОРИ СИФАТ

Саволҳо:

1. Сифат чист?
2. Сифат ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Сифат кадом ҷиҳати предметро равшан мегардонад?
4. Сифатҳои асли ва нисбӣ чигунагии предметро ифода мекунанд?
5. Кадом пасвандҳои сифатсозро медонед?
6. Исмҳои сифат ба воситаи чӣ робитаи маъноӣ пайдо мекунанд?

ТЕСТ

1. Кадоме аз калимаҳои зерин сифат аст?
а) гавҳар б) сияҳгӯш в) тилло
2. Саволи сифат дар кадом банд дарҷ гардидааст?
а) чӣ хел? чӣ гуна? б) киҳо? в) чиҳо?
3. Сифати нисбиро муайян кунед.
а) зебо б) доно в) иродаи оҳанин
4. Пасванди *-тар*, *-тарин* чигунагии аломати предметро ифода мекунад?
а) аломати зиёдӣ б) аломати монандӣ
в) аломати иҷро
5. Қатори пасвандҳои сифатсозро муайян кунед.
а) бо-, бе-, ба- б) -ин, -гин, -гӣ
в) -ҳо, -гон, -вон
6. Кадоме аз воситаҳои сифатсоз пас аз калима омада, бо онҳо якҷоя навишта мешавад?
а) пасванд б) пешванд в) пешоянд
7. Сифатҳои муқобилмаъноро муайян кунед.
а) хунук – гарм б) каб-кабуд
в) калон-калон
8. Сифатҳои ҳаммаъноро муайян кунед.
а) меҳрубон, ғамхор б) даҳ-понздаҳ
в) дур – наздик

ШУМОРА

Он ҳиссаи нутқе, ки тартиб ва рақами предметро ифода мекунад, **шумора** ном дорад.

Шумора ба саволҳои **чанд? чандум? чандто? чӣ қадар?** ҷавоб мешавад.

Машқи 150. Аз таркиби шеър шумораҳоро муайян намоед ва пас аз он ба дафтар рӯбардор кунед.

Мо шаст нафар набера,
Чилу дуто абера.
Сию сето чабера,
Бисту якто кабира.
Бибиҷони меҳрубон,
Пир не, тамоман ҷавон.
Вақти гулаки лола,
Нав мешавад садсола.

Маҳбуба Неъматзода

Машқи 151. Шумораҳои таркиби матнро муайян кунед. Баъд аз он рақамҳоро бо ҳарф нависед.

Аз нимаи дуҷуми август онҳо ба пайванд сар карданд. Беҳи ҳар ниҳолро тоза карда, ба ҷойи аз ҳама ғафси тана муғҷаҳоро часпонданд. Ҳар ниҳоли пайвандшуда рақам дошт. Рақамро ба меҳи аз тахтача сохташон навишта, ба паҳлуи ҳар ниҳол мезаданд. Дар дафтари махсус, рӯбарӯйи рақамҳо ин гуна сатрҳо сабт мешуданд: Қатори якум. Рақами 1–70 – хурмои сурхи сергӯшт. Таъ-

рихи пайванд: 18 августи соли 1999. Рақами 71–120 – Бинигории зард. Рақамҳои 121–200 – мирсанҷалӣ.

(Аз «Мурғи суҳангӯӣ»)

Машқи 152. Чистонҳоро хонед, ҷавобашро гӯед. Шумораҳои таркибии онҳоро номбар кунед.

Як суфача Як падару модар
Панҷ бибича. Ҳафт бародар.

Машқи 153. Шумораҳои ба саволҳои **чанд? чандум? чандто? чӣ қадар?** ҷавобшаванда нависед.

ШУМОРА ВА ХЕЛҲОИ ОН

Шумораҳо аз ҷиҳати маъно ва аломатҳои дастуриашон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **шумораи миқдорӣ** ва **шумораи тартибӣ**.

Шуморае, ки адади муҷаррад ва миқдори предметҳоро ифода намуда, ба саволҳои **чанд? чӣ қадар?** ҷавоб мешавад, **шумораи миқдорӣ** номида мешавад.

Шуморае, ки дар вақти шумурдан тартиби предметҳоро бо адад фаҳмонида, ба саволи **чандум?** ҷавоб мешавад, **шумораи тартибӣ** ном дорад.

Машқи 154. Шумораҳои миқдориву тартибиро дар алоҳидагӣ ба дафтар рӯбардор кунед.

Шаст, бисту ду, чаҳорум, даҳто, саввум, шонздаҳ, ду ҳазору садум, сию сеюм, чордаҳ, якум, ҳабдаҳ, навадум.

Машқи 155. Шумораҳои таркиби матнро муайян кунед.

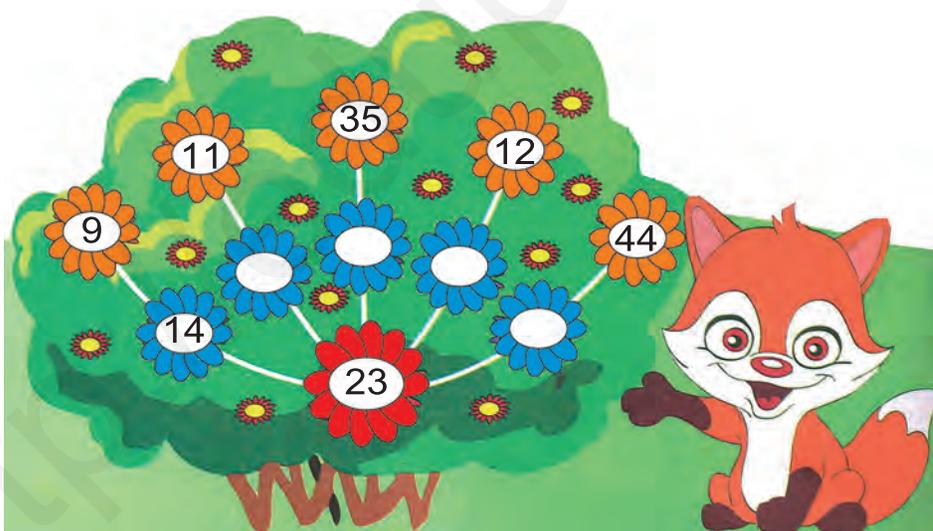
Вазни миёнаи филҳо 5 тонна, баландиашон 3 метр, дили онҳо то 12 килограмм мешавад. Дар як дақиқа фил 12 маротиба нафас кашида мегарзад. Дар 18 соат 360 килограмм озуқа истеъмол менамояд. Дар як шабонарӯз то 90 литр об менӯшад.

Машқи 156. Шумораҳои ба саволҳои **чанд?** **чӣ қадар?** **чандум?** ҷавобшаванда нависед.

Машқи 157. Бо усули ҷамъ ва тарҳ дар каттаҳои холии мобайнӣ рақамҳоро гузоред, ки дар натиҷа адади 23 ҳосил шавад. Ин рақамҳоро бо ҳарф нависед.

БОЗИИ ГРАММАТИКӢ-МАТЕМАТИКӢ

Намуна: Нӯҳ ҷамъи чордаҳ баробари бисту се аст.

Чилчор тарҳи бисту як баробари бисту се аст.

ШУМОРАҲОИ МИҚДОРӢ

Шумораи миқдорӣ мувофиқи тарзи ифодаи миқдори предметҳо ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд: *шумораи аслий*, *шумораи тахминӣ* ва *шумораи касрӣ*.

Машқи 158. Шумораҳои тахминиро ба дафтар рӯбардор кунед. Миқдори онҳоро бо навиштани мисолҳо зиёд гардонед.

Ду-се китоб, даҳ-понздаҳ кабу́тар, сӣ-чил асп ...

Машқи 159. Бо шумораҳои касрӣ шинос шавед. Яке аз онҳоро интихоб карда, ҷумла тартиб диҳед.

Чоряк, аз панҷ як, аз даҳ се, садяк, аз панҷ ду, ним, дуним, чоруним.

Машқи 160. Шумораҳои таркиби ҷумларо муайян намоед. Пас аз он ададҳоро бо ҳарфҳо навишта, дар хусуси имлояшон маълумот диҳед.

1. Соли 2020 – Соли рушди илму маърифат, иқтисодиёти рақамӣ эълон гардид. 2. Аҳолии Ўзбекистон зиёда аз 34 миллион нафарро ташкил медиҳад. 3. Ҳаёти хушбахтонаи умргузаронии шаҳрвандони Ўзбекистон дар соли 2020 синни 75-ро фаро гирифт. 4. 22 март рӯзи ҷашни кормандони деҳот аст. 5. Илму донишомӯзӣ дар Ўзбекистон ба 7 забон мебошад.

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 161–163

Машқи 161. Шумораҳои таркиби ҷумларо муайян кунед. Онҳоро бо калимаҳо ба дафтар нависед.

1. Бино ба маълумоти Мирзо Улуғбек як сол аз 365 рӯзу 6 соату 10 дақиқаву 8 сония иборат мебошад. 2. Абӯалӣ ибни Сино зиёда аз 450-то асар эҷод кардааст. 3. Асари чаҳорчилдаи «Қонуни тиб» 36 маротиба аз нав чоп шудааст.

Машқи 162. Ҷумлаҳои аз шумораҳои аслии ва тахминӣ таркибёфтаре дар алоҳидагӣ номбар кунед.

1. Дар поёни сандалӣ ду мӯйсафед менишаст. 2. Ману ӯ 15–20 қадам дуртар дар байни алафҳо пинҳон шудем. 3. Шаш аспакӣ асп давонда баромад. 4. Гургҳо одатан 5–6 бача таваллуд мекунаманд.

Машқи 163. Зарбулмасалу мақолҳои дар таркиб шумора доштаро ба хотир оварда, нависед.

Намуна: Ҳафт бор чен куну як бор бур.

ШУМОРАИ ТАРТИБӢ

Шумораҳои тартибӣ аз шумораҳои аслии ба воситаи пасванди **-ум (-юм)** сохта мешаванд: **якум, дуюм, чорум, сиюм, чилум.**

Машқи 164. Бо илова намудани пасвандҳои **-ум, -юм** шумораҳои аслии даҳиро нависед.

Машқи 165. Шумораҳои тартибии таркиби матро муайян кунед.

Рӯзи якуми таваллуд тойча бештар хоб мекунад, рӯзи дуюм баръакс, ба по меистад, қадам мезанад. Рӯзи сеюм баробари модараш қадам зада давутоз мекунад, ба ҳадде тездав мешавад, ки гумон мекуни, аз модараш мегузарад.

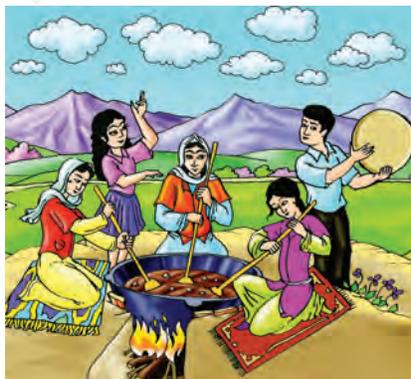
(Аз «Мурғи сухангӯй»)

Машқи 166. Хонед ва бо интихоби шумора дар мавзӯи «Баҳор» матн тартиб диҳед.

1 МАРТ – РҶЗИ АВВАЛИ ФАСЛИ БАҲОР

Баҳор фасли дилафрӯзи сол аст. Онро ҳама одамон дар ҳама ҷо бегоҳона интизор мешаванд. Ин фаслро фасли зиндашавии табиат, арӯси сол меноманд. Дар ҳақиқат ҳам, фасли зебову дилрабоист фасли баҳор! Кӯҳу дара, саҳрову ҷангал, боғоти мевазор – ҳама сабзу хуррам аст. Бӯии хуши сабзаҳои навхез ва гиёҳҳои гуногуни хушбӯӣ ба тани одам қувваю руҳи тоза мебахшанд.

Машқи 167. Шумораҳои дилхоҳ нависед ва саволҳо гузored.

ИМЛОИ ШУМОРА

Пасвандҳои шумораи тартибӣ **-ум (-юм), -умин (-юмин)** якҷоя навишта мешаванд.

Машқи 168. Шинос шавед ва имлояшро ба хотир гиред. Шумораҳои тартибии пасвандҳои **-ум (-юм), -умин (-юмин)** қабулкунанда нависед.

Сеюм, сеюмин, панҷум, панҷумин, даҳум, даҳумин, шастусеюм, шастусеюмин.

Шумораҳои тахминии **як-ду, се-чор, даҳ-понздаҳ, сӣ-чил, сад-дусад, ҳазор-ду ҳазор** ва ғайра бо нимтире (дефис) навишта мешаванд.

Шумораҳои мураккаби аз ёздаҳ то нуздаҳ ва аз дусад то нӯҳсад: дувоздаҳ, шонздаҳ, ҳаждаҳ, сесад, шашсад ва ғайра якҷо навишта мешаванд.

Машқи 169. Шумораҳои мураккабро номбар кунед ва дар бораи имлояшон маълумот диҳед.

Дувоздаҳ, сию се, ҳафтсад, дуом, чор, сиюм, дусад, панҷ, нуздаҳ, шаст, ҳазор, сад, бисту як, ҳаштум, дусаду бисту панҷ, понздаҳ.

Машқи 170. Хондани мавзӯҳои омӯхташудаи шумора.

ТАКРОРИ ШУМОРА

Саволҳо:

1. Шумора чист?
2. Шумора ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Шумораи тартибӣ ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
4. Чӣ гуна шумораро шумораи тартибӣ меноманд?
5. Пасвандҳои -ум (-юм) бо шумораи аслии якҷоя навишта шаванд, чӣ гуна шумора пайдо мешавад?

ТЕСТ

1. Шумораҳо аз ҷиҳати маъно ва аломатҳои дастуриашон ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд?
а) ду гурӯҳ б) ба се гурӯҳ в) ба як гурӯҳ
2. Шумораи миқдори предметҳоро ифодакунанда ба саволҳои *чанд?* *чӣ қадар?* ҷавобшаванда чӣ ном дорад?
а) шумораи тартибӣ
б) шумораи миқдорӣ
в) шумораи касрӣ
3. Шумораи тартибӣ ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
а) чандум? б) чанд? в) чӣ қадар?
4. Шумораи миқдорӣ аз кадом ҷиҳат аз дигар шумораҳо фарқ дорад.
а) аз ҷиҳати ифодаи аломат
б) аз ҷиҳати ифодаи миқдори предмет
в) аз ҷиҳати ифодаи номи предмет

5. Шумораҳои чорум, панҷум ба кадом савол ҷавоб мешаванд?

а) чанд? б) чандум? в) чӣ қадар?

ҶОНИШИН

Ҳиссаи нутқе, ки ба ҷойи исм, сифат ва шумора кор фармуда мешавад, **ҶОНИШИН** ном дорад.

Машқи 171. Бо интихоби яке аз ҷонишинҳо ҷумла тартиб диҳед.

Ҳама, ҳамин, ҳамчунон, ҳар кӣ, кадом, чандин, инчунин, ҳеҷ кадом, чӣ тавр, ин тарз, худ, чунон, якчанд, ҳеҷ кадом, хеш, ҳамдигар, ҳар, якдигар, ягон, баъзе, мо, онон.

Машқи 172. Ба ҷойи нуқтаҳо ҷонишинҳои заруриро гузошта, порчаҳои шеърро пурра кунед.

Тавоно бувад, ... доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад.

Абулқосим Фирдавӣ

... аз пеши ... чизе нашуд,
... оҳан ханҷари тезе нашуд.

Ҷалолiddин Румӣ

Ҷонишинҳо барои истифода: ҳар ки, ҳеҷ кас, худ, ҳеҷ.

Машқи 173. Исми аввали ҷумлаҳоро бо ҷонишинҳои шахсӣ иваз карда нависед.

1. Бачаҳо аз талу теппаҳо гулҳои баҳман, сиёҳгӯш чида хона ба хона мегарданд. 2. Кадбону гулҳоро гирифта, се бор ба чашму абрӯ молида, орзу мекунад, ки боз ба баҳору Наврӯзҳои бисёр бирасад, сол осуда ва рӯзгораш фаровон шавад.

Машқи 174. Такрори мавзӯи азхудшуда.

ҶОНИШИНҲОИ ШАХСӢ

Ҷонишинҳое, ки ба ҷойи шахсҳо кор фармуда мешаванд, **ҷонишинҳои шахсӣ** ном доранд.

Ман, ту, вай, мо (моҳо, моён), шумо (шумоён, шумоҳо), онҳо (онон), вайҳо ҷонишинҳои шахсӣ ба шумор мераванд.

Машқи 175. Бо интиҳоби ҷонишинҳои шахсӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Танҳо		Ҷамъ	
Ман	Ман дар синфи чорум мехонам.	Мо	Мо ба тамошои осорхона рафтем.
Ту	Ту кадом китобро хондаӣ?	Шумо	Шумо ояндаи халқу Ватан ҳастед.
Вай	Вай кӯмакрасони корҳои модаркалон аст.	Онҳо	Онҳо китобхониро дӯст медоранд.

Машқи 176. Ба ҷойи нуқта ҷонишинҳои шахсии ба саволҳо ҷавобшаванда нависед.

1. **(киҳо?)** ... бисёр харид карданд. 2. **(кӣ?)** ... хушрӯй менависад. 3. **(кӣ?)** ... як дона себ додам. 4. **(киҳо?)** ... то пушти дар расидем. 5. **(киҳо?)** ... бар кӣ мадад расонем? 6. **(кӣ?)** ... алафу обат диҳам. 7. **(кӣ?)** ... болои кӯҳ баромад. 8. **(кӣ?)** ... ба гунҷишкак ёри расондам.

Машқи 177. Ҷонишинҳои таркиби матнро муайян кунед.

Мову шумо дар замони аҷойибе зиндагӣ мекунем. Бароямон ҳама шароит муҳайёст. Зиндагиамон бо сериву пурӣ ва хушиву хурсандӣ мегузарад. Ҳамеша рӯйи дастархонамон аз неъматӣ муқаддас – аз нон сар карда, то дигар хӯрданиҳо пур аст. Оё шумо, бачаҳо, боре фикр кардаед, ки ҳамаи ин нозу неъматҳо аз кучо меоянд, онҳоро кӣ меофарад?! Сарулибосе, ки мо мепӯшем, пеш аз ҳама, аз меҳнати кӣ ба вуҷуд меояд? Ҳамаи он аз меҳнати коркунони хоҷагии қишлоқ – деҳқону чорводорон ва боғдорон офарида мешаванд. Аз ин рӯ, касби деҳқонӣ аз давраҳои қадим муқаддас ҳисобида мешуд ва ҳама ба он ниёз доштанд.

Ибодулло Абдуллоев

Машқи 178. Бо интиҳоби ҷонишинҳои шахсии **ман, ту, вай** ҷумлаҳо тартиб диҳед. Шахсҳои ифодакардаи ҷонишинҳои шахсино номбар кунед.

Намуна: 1. Дӯстони азиз, ман бароятон хабари хуш овардам.

2. Мо натиҷаи кори ҳар касро санҷида мебинем.

КОРБАСТИ ҶОНИШИНҶОИ ШАХСӢ ДАР НУТҚ

Ҷонишинҳои шахсӣ ба се шахс ҷудо мешаванд: шахси яқум – гӯянда: ман, мо (моён, моҳо), шахси дуюм – шунаванда: ту, шумо (шумоён, шумоҳо), шахси сеюм – ғоиб: ӯ, вай, онҳо (онон), вайҳо.

Машқи 179. Ҷонишинҳоро аз рӯи тартиби шахсу шумора нависед.

Ӯ, мо, вайҳо, ман, ту, шумо, вай (шумоён, шумоҳо), (моён, моҳо), онҳо (онон).

Машқи 180. Ба ҷойи нуқтаҳо ҷонишинҳои шахсии мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед.

1. ... ин муамморо танҳо ба воситаи ... ҳал карда метавонистам. 2. ... дар гирди гулхан нишастем. 3. ... ба кӯҳсор меравам. 4. ... хонда метавонем. 5. Лабҳои ... танбӯр шуд. 6. ... аз паяш давидам.

Ҷонишинҳои шахсӣ барои истифода: ман, ӯ, мо.

Машқи 181. Бо навиштани матн номаи табрикотӣ модару модаркалон, хоҳару хоҳарчаатонро бо рӯзи ид табрик кунед. Дар матн бештар ҷонишинҳои шахси-ро кор фармод.

8-МАРТ – РӯЗИ ИДИ БОНУВОН

Рӯзи 8-март дар сар то сари сайёраи мо ид аст. Иди модарон, иди онҳое, ки ҳанӯз аз дақиқаҳои аввалини ба дунё омаданамон меҳру муҳаббат

додаанд. Мо алфози ширину дастони навозишкори вайро ҳис кардаем. Ин рӯзи саидро иди баҳор, зебой ва табас-сум ҳам мегӯянд. Ин идро ҳар яки мо дӯст медорем. Тӯҳфаҳо тайёр мекунем ва онҳоро ҳамчун рамзи меҳру муҳаббати бепоёни худ ба

шахсони аз ҳама азизу мӯътабар – модарон, мо-мою хоҳаронамон тақдим менамоем.

Имрӯз ба диёрамон боз баҳори нозанин омада-аст. Вай ба пешвози Иди модарони мо тӯҳфаҳо пешкаш намудааст. Тӯҳфаи ӯ замини сабзу хур-рам ва боғу чамани гулпӯш аст.

Идатон муборак, модарону хоҳарони азизу гамхор!

Машқи 182. Бо ҷонишинҳои шахсии якуму дуякуми танҳову ҷамъ ҷумлаҳо нависед.

БО ҶОНИШИНҲОИ ШАХСӢ ТАРТИБ ДОДАНИ ҶУМЛАҲО

Машқи 183. Бо ҷонишинҳои шахсии якуми гӯяндаи *ман, мо (моён, моҳо)* ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Машқи 184. Бо ҷонишинҳои шахсии дуякуми шунавандаи *ту, шумо (шумоён, шумоҳо)* ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Машқи 185. Бо ҷонишинҳои шахсии ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки онҳо чунин маъноҳоро ифода карда бошанд.

Ҷонишини **шумо** – ҳурмату эҳтиромро.

Ҷонишини **мо** – хоксориро.

Ҷонишини **ман** – манманию такаббуриро.

Намуна: Шумо ғами мардум, беҳбудии тарзи зисти меҳнаткашонро меҳӯред.

Машқи 186. Бо ҷонишонҳои шахси сеюми ғоиб **ӯ**, **вай**, **онҳо (онон)**, **вайҳо** ҷумлаҳо тартиб диҳед.

АЗ ТАРКИБИ ҶУМЛА МУАЙЯН НАМУДАНИ ҶОНИШИНҲОИ ШАХСӢ

Машқи 187. Ҷонишинҳои шахсии таркиби ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Мо аз тамошои шаҳрҳои таърихӣ ва шиносӣ бо анъанаҳои миллии Ўзбекистон завқи зиёд бардоштем. 2. Вай аз беист давиданҳо монда шуда буд. 3. Онҳо субҳгоҳон хушхонӣ мекунанд. 4. Ман ба осмон нигаристам.

Машқи 188. Матро хонед, ҷонишинҳои таркиби онро номбар кунед. Шеърҳои ба ҳаққи модар аз ёд кардаатонро гӯед.

Модар! Зимни ин панҷ ҳарф чӣ қадар меҳру муҳаббат, хушгуфторию хушрафторӣ, бузурги-ву муҷассамаи хоксорӣ ниҳон аст. Дар олам муқаддастар аз модар касе нест. Оре, тамоми ҳастии вучуди мо аз модар аст, маҳз бо туфайли ҷонкоҳии модар мо ба дунё омада, чун инсон ба камол расидем. Аз ин ҷост, ки мо ўро муқаддас мешуморему дар лаҳзаҳои душвортарин номашро ба забон мегирему мегӯем: Модар! Модарҷон!

Меҳру муҳаббати самимии модар ва шабзиндадориҳои модар – ин ҳамаро бо ҳеҷ чиз баробар натавон кард. Модар ҳаст, ки мо ҳастем. Вақте ки симои ӯ пеши назар меояд, аз чашмони ӯ, аз тамоми ҳастии вай нур меборад. Ин нур роҳи ояндаи ҳаётамонро равшан месозад. Ширинтарину гуворотарин ва азизтарин сухан – модар мебошад.

Модар! Ту чашмаи ҳаёти инсон ҳастӣ ва ҳаёти инсон ба ту вобаста аст.

(Аз «Илм ва ҳаёт»)

Шарҳи луғат:

Зимн – дарун, мобайн
Муҷассам – таҷассум
Ниҳон – пӯшида, пинҳон
Муқаддас – пок, беолоиш
Вучуд – ҳастӣ, мавҷудият
Гуворотарин – форамтарин

Маҳз – алалхусус
Ҷонкоҳӣ – ғамхорӣ,
 меҳрубонӣ
Самимӣ – меҳрубонона
Шабзиндадорӣ – бедор-
 хобӣ

Машқи 189. Исмҳои аввали ҷумлаҳоро бо ҷонишинҳои шахсӣ иваз карда, ба дафтар рӯбардор кунед. Ҷонишинҳои корбаст намудаатонро гӯед.

киҳо?

1. Кӯдакон рақс мекунанд.

кӣ?

2. Омӯзгор ҳикояи шавқоварро нақл кард.

Машқи 190. Аз таркиби афсонаҳои дилхоҳи китоби дар даст доштаатон ҷумлаҳои ҷонишиндор интихоб намоед.

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 191–194

Машқи 191. Шахсу шумораи соҳиби амали ҷумлаҳоро номбар кунед.

1. Ду пояшро дар як мӯза андохт. 2. Лаб ба сухан кушод. 3. Гапи кӯҳнаро бод медод. 4. Хобатро ба об гӯй. 5. Аз таҳти дил хизмат кун.

 Машқи 192. Матро хонед ва бо интихоби ҷонишинҳо дар мавзӯи «Ҳар рӯзатон Наврӯз бод, Наврӯзатон фирӯз бод!» суханҳои табрикоти нависед.

21 МАРТ – ҶАШНИ НАВРҮЗ

Ба истиқболи иди баҳор кӯҳсори сарсафед домани худро бо сабзаю гул пӯшонда, хурсандӣ мекунад. Дашту саҳро ба сар чодари рангин гирифта, ба Иди Наврӯз тайёри мебинад. Обшорон таронаи наврузӣ мехонанд. Насими форам ба ҳар кӯҳ муждае мебарад.

Рӯзи Наврӯз мардум либоси наву тоза мепӯшанд, ба тамошо мебароянд, сайри лола мераванд, онҳо якдигарро муборакбод мекунанд, ба якдигар хушбахтӣ мецоҳанд. «Ҳар рӯзатон Наврӯз бод, Наврӯзатон фирӯз бод!» – мегӯянд.

Машқи 193. Ба воситаи хабари ҷумла ҷонишинҳои шахсии ифодакунандаи соҳиби амалро муайян кунед.

1. Соли навро дар хонаи нав пешвоз мегирем.
2. Дар бозиҳои гуногун иштирок менамоянд.
3. Намоишҳои завқоварро тамошо кардем.

Машқи 194. Матро хонед ва бо интихоби ҷонишинҳои шахсии «Базми гулҳо»и диёри худро баён кунед.

Гулҳои баҳман, сиёҳгӯш ва наврӯзӣ дар ҳар маҳал вобаста ба шароити табию ҷуғрофӣ баробар намешукуфанд. Аз ин рӯ, маросими гулгардонӣ дар ҳар ноҳия пасу пеш барпо мегардад. Дар аксари маҳалҳо ин маросимро аввали моҳи ҳут ё дар миёнаҳои он, яъне, охири моҳи феврал ва аввали моҳи март – ду ҳафта пеш аз иди Наврӯз мегузаронанд. Сокинони деҳаҳои болооби Зарафшон гули баҳманро «бойкандак» меноманд ва таронааш низ бо ин ном маъмул аст. Тарзи гузаронидани маросими гулгардонии «бойкандак» ба маросимҳои гулгардонии маҳалҳои дигар монанд аст. Аммо вазни шеър, мазмуну мундариҷаи он аз таронаҳои «Бойчечак» ва «Сияҳгӯш» каме фарқ мекунад.

ТАКРОРИ ҚОНИШИН

Саволҳо:

1. Қонишин чист?
2. Қонишин ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Қонишинҳои шахсӣ гуфта чӣ гуна қонишинҳоро дар назар доред?
4. Қонишинҳои шахси якуми танҳову ҷамъ кадом аст?
5. Кадоме аз қонишинҳои шахсӣ ҳурмату эҳтиромро ифода мекунад?
6. Қонишини шахси якуми танҳо кадом аст?
7. Фарқи қонишин аз исму сифат дар чист?

ТЕСТ

1. Қонишини шахси муайян кунед.
а) худам б) ман в) мардум
2. Кадоме аз онҳо қонишини шахси якуми танҳост?
а) мо б) моён в) ман
3. Қонишини шахси дуҷуми ҷамъро муайян кунед.
а) шумо (шумоён, шумоҳо)
б) мо (моён, моҳо)
в) онҳо (онон), вайҳо
4. Қонишинҳои ифодакунандаи шахси сеҷуми ғоибро дарёфт намоед.
а) ман, мо (моён, моҳо)
б) ӯ, вай, онҳо (онон), вайҳо
в) ту, шумо (шумоён, шумоҳо)

5. Дар вақти мубодилаи афкор хурдсолон нисбат ба калонсолон кадом ҷонишини шахси кор мефармоянд?

- а) туро б) шуморо в) ӯро

6. Кадоме аз ҷонишинҳои шахси дар қисми зиёди матнҳо бо ҳарфи калон навишта мешаванд?

- а) ман б) ту в) шумо

7. Ҷонишинҳои шумораи танҳо кадоманд?

- а) ман, ту, вай
б) мо, шумо, онҳо
в) моён, шумоён, онҳо

8. Ҷонишинҳои шахси одатан дар кадом қисми ҷумла кор фармуда мешаванд?

- а) байн б) охир в) аввал

9. Ҷонишин ба ҷойи кадом ҳиссаҳои нутқ меояд?

- а) исму сифату шумора б) феълу зарф
в) пайвандак

10. Кадоме аз ҷонишинҳо шахси сеюми ғоиби танҳоро ифода мекунад?

- а) онҳо б) онон в) ӯ

ЗАРФ

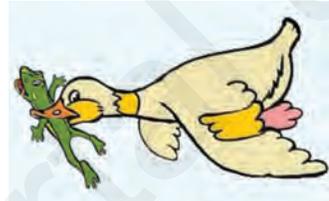
Он ҳиссаи нутқе, ки тарзи иҷро, замон, макони амалро ифода мекунад, **зарф** ном дорад.

Зарф ба саволҳои кай? дар кучо? чӣ тарз? ва ғайра ҷавоб мешавад.

Машқи 195. Бо интихоби зарфҳо ҷумлаҳои мазмунан алоқаманд тартиб диҳед.

дар кучо?

имрӯз
кай? бегоҳ
дирӯз

чӣ тарз?

Машқи 196. Ба ҷойи нуқтаҳо зарфҳои мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед.

1. Даврон ... омад. 2. ... пуфак кафид.
3. Турнаҳо одатан, ... мепаранд. 4. ... ба шикор мебарояду роҳҳои дурро тай мекунад.

Зарфҳо барои истифода: тез-тез, села-села, қар-сикунон, давида.

Машқи 197. Савол гузored ва зарфҳои таркиби тезгӯякҳоро муайян кунед.

Саг дар зери сада,
Хорпушт дар рӯйи беда.

* * *

Имрӯз аз дирӯз,
Фардо аз имрӯз – беҳтар.

Машқи 198. Бо зарфҳои *дартоз*, *даррав*, *дарҳол* ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: Гулрӯ даррав омада, ба мо хабар дод.

КОРБАСТИ ЗАРФИ ТЕЗ ВА ОҲИСТА ДАР НУТҚ

Машқи 199. Ба ҷойи нуқта зарфҳои ифодакунандаи тезиву сустии суръати амалро ҷобаҷо гузошта, ҷумлаҳоро пурра намоед.

1. Фароштурук ... поён мефаромад. 2. Орзуи калони ман ин буд, ки ... забони русиро ёд гирам. 3. Вай ... маро аз дастам дошта гирифт. 4. Автобуси мо ... медавид.

Зарфҳо барои истифода: тирвор, тезтар, дартоз, бошаст.

Машқи 200. Ба зарфҳои ифодакунандаи суръати амал саволҳои мувофиқ гузоред.

1. Оби наҳр **оҳиста-оҳиста** хира мегардид. 2. **Ногоҳ** аз дар даромада омад. 3. Пойҳоямро **базӯр** мебардоштам. 4. Вай меҳмонҳои баланд-мартабаро **бесаброна** мунтазир буд. 5. Ду рӯз боз **беором** борон меборид. 6. Бо вучуди болҳои паҳну калон доштаниш вай шабона хеле **ором** парвоз мекунад.

Машқи 201. Аз рӯйи ифодаи суръати зуд ва оҳистагии амал ҷумлаҳоро ба ду гуруҳ ҷудо кунед.

1. Ҳамдамфӯрма аз он ҷо **бошитоб** гузашта рафт. 2. Таманно то зону тар шуда, ҳамон зайл **оҳиста-оҳиста** то нисфи роҳ рафту ногаҳон саҳт лағжида якпаҳлу афтид. 3. Ман **даррав** чашмонамро бо остинам пок кардам. 4. Об ғулғула бардоштаву печида, **башаст** меомад. 5. Ба ман чунин менамуд, ки бача **хеле оҳиста** калон шуда

истодааст. 6. Дар дуродур нуқтаҳои бисёре **алмосвор** медурахшиданд.

Машқи 202. Дар алоҳидагӣ панҷтоӣ зарфҳои ифодакунандаи суръати зуд ва оҳистагии амалро нависед.

Намуна: Занбӯр **зуд** парвоз кард.

Фарзанди роҳгарди модар **оҳиста-оҳиста** қадам мемонд.

КОРБАСТИ ЗАРФИ ИМРӢЗ ВА ДИРӢЗ ДАР НУТҚ

Машқи 203. Бо зарфҳои поёнӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Имрӯз, дирӯз, пасфардо, порсол, имсол.

Намуна: Имрӯз офтоби ҷонбахш ба деҳа доман-доман нур мепошад.

Машқи 204. Матро хонед, зарфҳои таркиби онро муайян кунед.

НАСИҲАТИ ЛУҚМОНИ ҲАКИМ БА ФАРЗАНД

– Эй фарзанд, дар хурдсолӣ қабули адаб кун, дар солхӯрдагӣ аз он суд хоҳӣ бурд.

– Эй фарзанд, ҷаҳд кун, имрӯзат беҳтар аз дирӯз ва фардоат беҳтар аз имрӯз бошад.

– Эй фарзанд, пурфикр ва камсухан бош, то тавонӣ мазоҳ макун. Касеро ришханд манамо, то мавриди маломат воқеъ нашавӣ.

– Эй фарзанд, ман аз анвои таоми лазиз хӯрда, зебоии фаровон дида ва лаззати бисёр

дар зиндагӣ чашидаам. Ҳеҷ чизро лазизтару гуворотар аз сихҳату офият наёфтам.

(Аз «Ганчинаи васоё»)

Шарҳи луғат:

Адаб – одоб

Солхӯрда – куҳансол,
пир

Суд – фоида

Ҷаҳд – кӯшиш

Ришханд – нописандӣ

Маломат – танқид

Анво – маҳсулот

Гуворо – азиз

Офият – беморӣ

Васоё – васиятҳо

Машқи 205. Сето ҷумлаи дилхоҳи дар таркиб зарф дошта тартиб диҳед. Ба аъзоҳои ҷумла саволҳои мувофиқ гузоред.

киҳо? кай? чӣ хел? ба кучо? чӣ кор карданд?

Намуна: Духтарон ин пагоҳ барвақттар ба саҳро баромаданд.

КОРБАСТИ ЗАРФИ ШАБ ВА РӯЗ ДАР НУТҚ

Машқи 206. Ба ҷойи нуқта зарфҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро пурра намоед.

1. Мо хеле пеш аз дамидани ... ба роҳ баромадем. 2. Он ... дар канори рӯди кӯҳӣ дам мегирифтем. 3. ... барфи бисёр борид. 4. ... аз кор баргашта, боз шоҳиди он нохушӣ гардид. 5. ... бо чобукӣ ба шоҳи дарахтҳо баромада, паррандаҳои хобидаро дошта мехӯрд. 6. Мо онро ... мехонем. 7. ... маҳтоб баромад.

Зарфҳо барои истифода: субҳ, рӯз, дишаб, бегоҳӣ, шабона, субҳу шом, шаб.

Машқи 207. Бо зарфҳои поёнӣ ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Шаб, имшаб, дишаб, шабона, бегоҳӣ, шом.

Намуна: Рӯзона дар лона хобида, шабона ба шикор мебарояд.

Машқи 208. Зарфҳои таркиби шеърро муайян кунед.

ГУЛИ СИЯҲГҶШ

Пардаи шаб фуромад,
Ситора ҳам баромад.
Вақти саҳар фуру рехт,
Қад-қади роҳу ҷӯ рехт.
Гули сияҳгӯш шуд,
Зеби баногӯш шуд.

Юсуфҷон Аҳмадзода

Машқи 209. Бо зарфҳои **базӯр, поён, боло, баҳу-зур** ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ЗАРФҲОИ ТАКРОР

Машқи 210. Аз силсилаи мисолҳо зарфҳои такрорро муайян кунед.

Оромона, даста-даста, зуд, гурӯҳ-гурӯҳ, бошид-дат, ҷо-ҷо, беист, халта-халта, бемисл, доман-доман.

Машқи 211. Бо зарфҳои такрор ҷумлаҳо тартиб диҳед. Тарзи навишташонро ба хотир нигоҳ доред.

Зуд-зуд, оҳиста-оҳиста, тез-тез, давон-давон

Намуна: Бемор вазнин-вазнин нафас мекашид.

Машқи 212. Ба ҷойи нуқта зарфҳои ифодакунандаи замони амалро гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед.

1. Ҳамин шаб ... ё саҳарӣ барвақт баромада меравем. 2. ... абрҳо пароканда шуданд. 3. Падарам ... саёҳат карданро дӯст медошт ва маро бисёр вақт бо худ мегирифт.

Зарфҳо барои истифода: шабона, чоштгоҳ, саҳаргоҳон.

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 213–216

Машқи 213. Ба зарфҳои ифодакунандаи миқдору дараҷаи амал саволҳо гузоред.

Бисёр, андак, хеле, бағоят, бисе, беҳад, то-рафт.

Машқи 214. Бо интихоби дуто зарфи дилхоҳ ҷумла тартиб диҳед.

Нохост, якбора, тирвор, баргибедвор, қасдан, барқсон.

Машқи 215. Зарфҳои таркиби ҷумлаҳоро муайян намуда, саволҳои мувофиқ гузаред.

1. Маҳмуд китобро кушода хоҳаму нахоҳам варақ задан мегирад. 2. Беҳуда сӯйи мо нигоҳ намекард. 3. Ҷӯро зӯран ва маҷбуран аз хона бароварданд. 4. Барномаи мусиқӣ бо иштироки сарояндагони сурудҳои эстрадӣ, масхарабозон бағоят шавқовар мегузаранд.

Машқи 216. Ба ҷойи нуқтаҳо зарфҳои мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро дар шакли пурра ба дафтар рӯбардор кунед.

1. Санг ба нишона ... расид. 2. Ман ... шод будам. 3. Шаб ... торик буд. 4. Ҷуро ... аз ин ҷо ронданд.

Зарфҳо барои истифода: беҳато, беҳад, беандоза, бесабаб.

ИМЛОИ ЗАРФ

Зарфҳое, ки аз такрори калима сохта шудаанд, бо нимтире навишта мешаванд.

оҳиста-оҳиста

зуд-зуд

тозон-тозон

чӣ тарз?

Меравем давон-давон,

Ба ҳавлии бибиҷон.

Ҳавлияки бибиҷон,

Пур мешавад аз меҳмон.

Машқи 217. Зарфҳои такрор нависед. Доир ба тарзи навишташон маълумот диҳед.

Зарфҳое, ки бо пешвандҳои **ба-, бо-, бар-, бе-, дар-, но-, то-** сохта шудаанд, яқоя навишта мешаванд: **баногоҳ, бакуллӣ, бодикқат, бомуваффақият, ботафсил, барвақт, барқасд, бемаврид, дарҳол, дарвоқеъ, ногоҳ, торафт** ва ғайра.

Машқи 218. Бо зарфҳои яқоя навишташаванда сето ҷумла тартиб диҳед.

Зарфҳое, ки аз такрори калима ва пешоянд иборатанд, ҷудо навишта мешаванд: дам ба дам, рӯз то рӯз, ваҷаб ба ваҷаб, сол ба сол, хона ба хона ва ғайра.

Машқи 219. Бо зарфҳои ҷудо навишташаванда ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: Тундар дам ба дам хурӯш карда, шохҳои атрофро гӯё ба тангӣ медаровард.

Супориш. Аз китоби «Имлои забони тоҷикӣ» имлои зарфро дарёфт намуда, ба дафтар нависед.

ТАКРОРИ ЗАРФ

Саволҳо:

1. Зарф чист?
2. Зарф ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
3. Зарф чигунагии аломати предметро ифода мекунад?
4. Зарфҳои ифодакунандаи суръати тезиву сустии амал кадомҳоянд?
5. Зарфҳои ифодакунандаи замони амал кадомҳоянд?
6. Зарф аз феъл чӣ фарқ дорад?

ТЕСТ

1. Саволи зарф дар кадом банд навишта шудааст?
 - а) чӣ хел? чӣ гуна?
 - б) чӣ кор кард? чӣ шуд?
 - в) кай? чӣ тарз? чӣ қадар?

2. Кадом калимаи ҷумлаи «Бо ӯ ҷавонвор ҳазлу шӯхиҳо мекарданд» зарф ба шумор меравад?

- а) ҳазлу шӯхиҳо б) ҷавонвор
в) мекарданд

3. Ба ҷойи нуқта кадом зарфро гузорем, ҷумлаи «Шамол ... шиддат мекард» мантиқан дуруст мегардад?

- а) торафт б) нохост в) шабу рӯз

4. Ҷумлаи нопурраи «Ман ... шод будам»-ро бо дарёфти зарфи даркорӣ пурра кунед.

- а) баҳои аъло б) хариди курта
в) беҳад

5. Зарфи ҷумлаи «Ин китобчаро ман бисёр писандидам» ба кадом савол ҷавоб мешавад?

- а) кай б) дар куҷо? в) чӣ қадар?

6. Зарфи ҷумлаи «Кӯдакон оромона мехобиданд» ба кадом савол ҷавоб мешавад?

- а) барои чӣ? б) чӣ тарз? в) аз чӣ сабаб?

ПАЙВАНДАК

Ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ, ки аъзоҳои чидаи ҷумла ва ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаҳои мураккабро бо ҳам алоқаманд менамояд, **пайвандак** ном дорад.

ва, -у, (-ю, -ву), аммо, вале, лекин, балки, ё, ё ки, ё ин ки пайвандак ба шумор мераванд.

Машқи 220. Мазмуни порчаи шеърро шарҳ диҳед.

Машварат идроку ҳушёрӣ диҳад,
Ақлҳоро ақлҳо ёрӣ диҳад.

Ҷалолиддин Румӣ

Машқи 221. Пайвандакҳои таркиби матро муайян кунед. Тарзи навишташонро фаҳмонед. Кадоме ҷудо кадоме якҷоя навишта шудааст?

Табиат аз хоби дарози зимистон бедор шуда, дар канори пайраҳаю лаби ҷӯйҳо қоқую пудина ва сабзаҳои гуногун рӯйиданд. Офтоб нурҳои роҳатбахши худро бедареғ ба сари замин рехта, ба ҷисму ҷони наботот нашъа медавонд. Аз хандаҳои сабзи дарахтон ва хониши гуногуноҳанги паррандагону садои ҳашарот табиат тӯйхонаро мемонд. Дар баробари нумӯи табиат тараддуи мардуми деҳа низ оғоз ёфт. Акнун ягон ҳаёт ё боғе набуд, ки он ҷо нафаре дар даст бемукалланҷунбучӯл намекарда бошад.

(Аз «Лавҳи сангин»-и Равшани Махсумзод)

Машқи 222. Ба ҷойи нуқтаҳо пайвандакҳои **аммо, вале, ё, ё ин ки** гузошта, бо навиштани ҷумлаҳо муносибатҳои хилофиву ҷудоиро равшан гардонед.

1. Ҳаво торафт гармтар мешуд, ...
2. Насими фораи мевазад, ...
3. Кӣ медонад, ки имрӯз ҳаво гарм мешавад, ...
4. Ягон воқеа рӯй надод, ...

Машқи 223. Бо интиҳоби пайвандаки дилхоҳ дуто ҷумла тартиб диҳед.

Намуна: 1. Тезгӯяк мегӯянд ва ҷавоби ҷис-тонҳоро дармеёбанд. 2. Шеърро аз аввал то охир хонд, лекин аз ёд гуфта натавонист.

ИҶРОИ МАШҚҶО БО ПАЙВАНДАКИ ВА, -У, -Ю

Пайвандаки **ва, -у, -ю** калимаву ибораҳои пайдарпай, инчунин ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвастро мазмунан бо ҳам пайваст мекунад.

Пайвандаки **ва** аз калимаҳои пеш ва пас аз худ омада ҷудо, пайвандакҳои **-у, -ю** бо калимаҳои пеш аз худ омада якҷоя навишта мешаванд.

Машқи 224. Пайвандакҳои таркиби калимаҳои пайдарпайро муайян кунед.

1. Салим ва Ҳалим дар рӯи ҳавлӣ бозӣ мекарданд. 2. Онҳоро бесабаб рамзи садоқату вафодорӣ ва муҳаббати пок намегӯянд. 3. Дар тамоми ноҳияву шаҳрҳо хурдсолону наврасон аз назорати тиббӣ гузаронда шуданд.

Машқи 225. Мазмуни зарбулмасал ва мақолҳоро маънидод кунед. Бо онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

1. Нону намакро ҳалол карда хӯрдан.
2. Нону насиба канда шудан.
3. Пою қадами худро ба ҷое гузоштан.
4. Дер ояду шер ояд.

Намуна: Ман кайҳо пою қадами худро аз он ҷо канда будам.

Машқи 226. Матнро хонед, пайвандакҳои таркиби онро муайян кунед.

НАХЎТАК

Нахӯтак хушҳол шуду бо садои баланд ҷеғ зад:
— Бобоҷон! Эй бобоҷон! Асоятонро ба ман дароз кунед! Ман даст гирифта мебароям.

Муйсафеди ришдарози ришсафед, ин ҳамон сеҳргаре буд, ки падару модари Нахӯтак ўро зиёфат карда буданд. Муйсафед фаҳмид, ки ўро касе ҷеғ мезанад. Сеҳргар ба даруни чуқурӣ нигоҳ карду писаракро дид. Ҳамон замон асояшро ба чуқурӣ дароз кард.

Нахӯтак ба асо саҳт часпиду зуд ба берун баромад.

Писарак ба пирамарди сеҳргар ташаккур гуфту ба сӯи хона давид.

Падару модараш Нахӯтакро дида бисёр хушҳол шуданд. Аз шодӣ барои мардуми деҳа зиёфат доданд. Ҳама хушҳолӣ карданд.

(Аз «Афсонаҳои халқи тоҷик»)

Машқи 227. Бо корбасти пайвандакҳои **ва, -у, -ю (-ву)** ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ИҶРОИ МАШҚҶО БО ПАЙВАНДАКИ АММО

Пайвандакҳои **аммо, вале, лекин, балки, валекин** муносибатҳои хилофиро нишон медиҳанд.

Пеш аз онҳо аломати вергул гузошта мешавад.

Машқи 228. Аломати китобатии пеш аз пайвандаки **аммо** гузошташударо номбар карда, муносибату амали бо он иҷрошударо гӯед.

1. Ман ҳам он вақтҳо кам-кам шеър мегуфтам, аммо шеъри худро ба касе нишон наметодам. 2. Рӯйи харсанг нишаста, парвози ҷонварро мушоҳида менамудем, аммо он ҳеҷ дур намерафт. 3. Чеҳраи ӯ ба назари Шодмон хеле гарм тофт, аммо ҳарчанд зӯр зад, ба ёд оварда натавонист.

Машқи 229. Бо интихобу ҷобаҷогузори калимаҳои поёни ҷавоби мантиқан дуруст ёбед.

ГУЛШАНИ ТАФАККУР

Гул растанӣ аст, аммо булбул	
Лаклак парранда аст, аммо шер	
Чойник зарф аст, аммо дафтар	
Шоха қисми тана аст, аммо тана қисми	
Зардолу зард аст, аммо гелос	
Мор меҳазад, аммо мусича	

Калимаҳо барои истифода: ашӣи хониш, дарахт, парранда, ҳайвон, сурх, мепарад.

Машқи 230. Ба ҷойи нуқтаҳо пайвандакҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро дар шакли пурра ба дафтар

рӯбардор кунед. Пас аз он пайвандакҳои ҷобаҷо гузоштаро ёдрас намоед.

1. Об – дар фасли зимистон яхбанд, ... яхбанд дар фасли тобистон об мешавад. 2. Осмон – дар шаб пурситора, ... дар рӯз беситора аст. 3. Замин – канордор, ... фазо беканор аст. 4. Оби чашма – соф, ... оби ҷӯ – лойолуд. 5. Соҳибхунар – писанди мардум, ... беҳунар – нописанди мардум.

Машқи 231. Бо истифодаи пайвандаки **аммо** сето ҷумла тартиб диҳед.

ИҶРОИ МАШҚҶО БО ПАЙВАНДАКИ ВАЛЕ

Машқи 232. Муайян кунед ва гӯед, ки пайвандаки **вале** чӣ гуна муносибату амалро ифода кардааст.

1. Деҳқон ӯро медид, вале зӯраш намерасид, ки пеш кунад. 2. Боз як зӯр зада дид, вале ҷӯпонро ба гап дароварда натавонист. 3. Шуҷоатмандона кор мекард, валекин он ҳеҷ гоҳ монда намешуд.

Машқи 233. Бо интихоби ҷумлаҳо қисми ҷумлаҳоро пас аз пайвандаки **вале** нависед.

1. Кабки зебоякам маро бинад, хониш мекунад, ...
2. Замини навбунёди атрофи деҳ соҳиб дорад мегӯед, ...
3. Корҳои ҳама бачо мешаванд, ...
4. Ман ҳатман инро исбот мекунам, ...

Јумлаҳо барои истифода: дигаронро бинад хониш намекунад, бесоҳиб будааст, ту аз ўҳдаи ин кор баромада наметавонӣ, корҳои ман бебарор аст.

Машқ 234. Чистонро хонед, ҷавобашро ёбед.

Чист он, ки дар тани мо
Беш аз ҳама ғамхор аст,
Шабҳо моро хобонад,
Аммо худаш бедор аст?

Машқи 235. Бо истифода аз пайвандакҳои **вале**, **валекин**, **валек** ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: Умри одамӣ маҳдуд асту кӯтоҳ, вале орзуҳо беҳудуд.

ИҶРОИ МАШҚҲО БО ПАЙВАНДАКҲОИ ЛЕКИН, БАЛКИ

Машқи 236. Ҷумлаҳоро аз рӯи пайвандакҳои фарогир ба ду гурӯҳ ҷудо кунед.

1. Медонӣ, лекин қасдан худро ба нодонӣ мезанӣ. 2. Шумо ҳеҷ вақт ба сӯҳбати мо халал намерасонед, балки баръакс дар ҳалли баъзе муаммо ёриатон мерасад. 3. Ман туро аз рӯи дил ҷанг мекунам, лекин онҳоро ман аз ҷону дил заҳр мезанам. 4. Ҳеҷ саҳву хатое намешавад, балки кори хубе мешавад. 5. Ман даромада хобидан хостам, лекин дигар маро то саҳарӣ хоб набурд.

Машқи 237. Мавридҳои истеъмоли пайвандакро аз рӯйи вазифа хотирнишин кунед.

1. Омада маро бурданӣ шуданд, лекин ман розӣ нашудам.

2. Чашмони дурахшон, лекин андешманд, пешонааш фарох, лекин пурчин, рухсорааш чун себи сурх тобон, лекин ғамгин, ки аз башарааш андешамандӣ намоён буд, ба хаёл фурӯ рафта, дар гӯшае аз бошишгоҳи мардум дуртар менишаст.

Машқи 238. Бо истифода аз пайвандаҳои **лекин**, **балки** ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ИҶРОИ МАШҚҶО БО ПАЙВАНДАКИ Ё

Пайвандаки ё дар нутқ муносибатҳои ҷудоиро ифода мекунад.

Машқи 239. Ба ҷойи нуқтаҳо пайвандаки даркориро гузошта, мазмуни зарбулмасалу мақолҳоро маънидод кунед.

1. ... мактаб хону илм ёд гир, ... меҳмонхона шину панд ёд гир.

2. ... гарди мактабхона, ... чанги меҳмонхона.

3. ... гули саҳро бошӣ, ... санги дарё.

4. ... шаҳри азим, ... кӯҳи баланд.

Машқи 240. Хонед, маънову мазмунҳои ифодакардашонро дар қисми холии ҷадвал қайд кунед.

ДОНИСТАН МЕХОҶАМ

Ё ба зорӣ, ё ба зӯрӣ, ё ба зар		
Ё тир мекафад, ё ҷувоз		
Ё наона калон газ, ё гапа калон гӯй		

Ифодаи маънову мазмун: Ё ғалаба, ё мағлубият, ё ҳаёт, ё марг; боварибахш гап задан; барои ба даст даровардани мақсад ҳама василаҳоро ба кор бурдан.

Машқи 241. Шеърро хонед, муносибати ифода кардаи пайвандаки ё-ро гӯед.

Ё майсаҳои гандум
Бигрифта ранги алвон?
Ё сабзаҳо шукуфта
Омад чунин ба ҷавлон?

Ё шуд зи шабнами субҳ
Оинае падидор? –
Акси шафақ ба дида
Гардид аз он намудор?

Эгами Назруллоҳ

Машқи 242. Калимаҳоро ҷобаҷо гузоред ва пайвандаки ё-ро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед.

1. маро, гӯед, корро!
2. ба, розӣ, ташвишу ғусса, шав, пеши зоғ, бинех, ҷигарбанд.

ИҶРОИ МАШҚҶОИ 243–249

Машқи 243. Калимаҳои пайвандаки **-у** қабул кардаро ба дафтар рӯбардор кунед. Ҳиссаҳои нутқи пайвасти намудаи пайвандакро гӯед.

Ҳамон рӯз бачаҳо белу каланду теша ба даст, ниҳолчаҳои ҳамин баҳор аз донаҳои зерӣ да-рахт сабзидаро ба сабаду сатилу қуттиҳо ниҳода ба мактаб оварданд. Ба ҷӯякҳо об рост карданду дар ҳар ваҷаб як беҳӣ ниҳолча шинонда гирифтанд. Барои дарозу кӯтоҳ нашудани фосилаи байни зардолучаҳо ҳар кадоме дар даст ченҷӯбак дошт.

(Аз «Мурғи сухангӯӣ»)

Машқи 244. Пайвандаки таркиби порчаи шеърро номбар кунед.

Аз ноку шафтолуяш,
Аз ангуру олуяш,
Ҳамдеҳагон мечашанд,
Хурду калон мечашанд.

Муҳаммад Ғоиб

Машқи 245. Пайвандаҳои таркиби матро муайян кунед. Доир ба тарзи навишташон маълумот диҳед.

Сири дандон монанди шишаю чинӣ нозук аст. Агар баъди хӯроки гарм дарҳол оби хунук нӯшем, сири дандон мекафад. Ҳангоми ба дандон шикастани чормағз, донаки зардолу ё бодому pista ҳам сири дандонро мекафонад. Дар ҷойи кафидаи дандон бар асоси мондани ин хӯрокҳо микробҳо зиёд шуда, оҳиста-оҳиста он ҷойро васеъ мегардонанд. Дар натиҷа аз гармиву хунукӣ дандон ба дард меояд. Аз таъсири гармиву хунукӣ, зарарёбӣ ва туршиву ширинии барзиёд сири дандонҳо мераванд. Ин таъсирот боиси урёнии дандонҳо гашта, онҳоро ба пӯсидан оварда мерасонад.

Шарҳи луғат:

Урён – холи, ковок, луч

Машқи 246. Ба ҷойи нуқтаҳо пайвандаки мувофиқ гузошта, бо мазмуни ҷумлаҳо шинос шавед.

ҲОДИСАҲОИ ОЛАМИ РАНГИН

КАДОМ ПАСВАНД?

1. ... меваҳо тез пазанд, зимистон барвақт меояд.
2. ... дар фасли тирамоҳ баргҳои дарахтон якбора резанд, зимистон қаҳратун мешавад.
3. ... бодом маротибаи дуюм гул кунад, зимистон саҳт мешавад.
4. ... моҳӣ барои нафаскашӣ тез-тез ба рӯйи об барояд, борон меборад.
5. ... дар фасли зимистон гунҷишкон баробар ба хониш дароянд, ҳаво гарм мешавад.
6. ... сағ бардавом аккос занад, ягон ҳодисаи табиӣ рӯй медиҳад.

Машқи 247. Вазифаи пайвандакро аз рӯйи мазмуни ҷумла фаҳмонед.

Қомати ин одам аз миёна пасттар, рангаш сиёҳча, биниаш нўгпаст ва паҳн, чашмонаш танги бемижгон, **аммо** сиёҳ, сараш он қадар калон не, **аммо** дарозрӯятар, пешонааш дўнг ва ноҳамвор, рӯяш борик, **аммо** ду устухони ду ҷоғи болоиаш берун баромада дамидагӣ буд.

(порча аз рӯзномаи «Овози тоҷик»)

Машқи 248. Бо қоидаҳои имло шинос шавед ва аз хотир фаромӯш накунад.

-ро, қатӣ (қатӣ) пасоянд мебошанд. Пасоянд пас аз калима омада, бо он якҷоя навишта мешавад.

Модар модаговро дӯшид.

Калон аст мисли хона,
Калон бувад варо гӯш.
Бо ин ҳама бузургӣ,
Бечора тарсад аз муш.

1. Бародару додар якдигарро хеле дӯст медоранд.
2. Пагоҳ ман шумо **қатӣ** ба боғ меравам.
3. Додарам **қатӣ** ҳезум кашондем.
4. Нонҳои гарми пухтаи модарамро хӯрдём.

Машқи 249. Порчаи шеърро хонед. Ба мавзӯи «9 май – Рӯзи хотира ва қадр» матн тартиб диҳед. Дар матн бештар пайвандакҳоро кор фармод.

Ҳар кӣ баҳри халқ қурбон гаштааст,
Шӯълаи тобони чашмон гаштааст.

Абдуҷаббор Қаҳқорӣ

ТАКРОРИ ПАЙВАНДАК

Саволҳо:

1. Пайвандак чист?
2. Пайвандак ба кадом гурӯҳи ҳиссаҳои нутқ дохил мешавад?
3. Пайвандак оё ба савол ҷавоб мешавад?
4. Пайвандак ҳамчун ҳиссаи нутқ чӣ гуна вазифаро иҷро мекунад?
5. Кадом пайвандак дар байни калимаҳои ҷида дар алоҳидагӣ навишта мешавад?
6. Кадоме аз пайвандакҳо бо калимаҳои пеш аз худ омада якҷоя навишта мешаванд?
7. Кадоме аз пайвандакҳо муносибату амали хилофиро ифода мекунад?
8. Пеш аз пайвандакҳои *аммо*, *вале*, *лекин*, *балки*, *ё* чӣ гуна аломати китобӣ гузошта мешавад?

ТЕСТ

1. Дар кадом банд пайвандаки дар байни калимаҳои пайдарпай ҷудо навишташаванда дарҷ гардидааст?
а) -у б) ва в) -ю
2. Пайвандакҳои бо калимаҳои пеш аз худ омадаи якҷоя навишташаванда кадом аст?
а) аммо б) ё в) -у, -ю -ву
3. Кадоме аз пайвандакҳои зерин ифодагари муносибати амали хилофӣ мебошанд?
а) ва, -у, -ю (-ву)
б) аммо, вале, лекин, балки
в) ё

4. Пайвандаки ё чӣ гуна муносибати амалро ифода мекунад?

- а) ҷудоиро
- б) хилофиро
- в) пайдарҳамиро

5. Пайвандак аз исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл ва зарф бо кадом ҷиҳат фарқ мекунад?

- а) маъноӣ луғавӣ надоштан ва ба савол ҷавоб нашудан
- б) маъноӣ луғавӣ доштан ва ба савол ҷавоб шудан
- в) аз ҳеҷ кадом ҷиҳат

ИБОРА

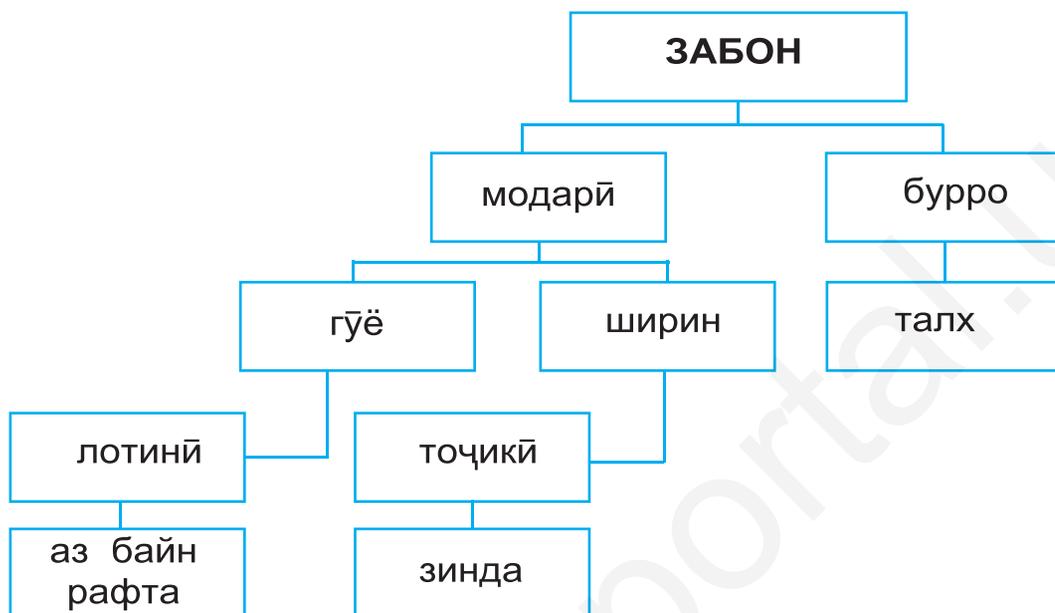
Ибора аз ду ва ё зиёда калимаҳои мазмунан бо ҳам алоқаманд таркиб меёбад. Бандеки изофӣ, пешоянду пасояндҳо воситаҳои алоқии калимаҳои ибора ба шумор мераванд.

Машқи 250. Муайян кунед ва гӯед, ки кадоме аз онҳо ибора аст.

Бахт, ҷовидон
Дил, хуррам
Сар, сабз
Мурғ, саодат
Замин, сабз, хуррам
Фазл, камол, нав

бахти ҷовидон,
дили хуррам
сари сабз.
мурғи саодат
замини сабзу хуррам
фазлу камоли нав

Машқи 251. Бо калимаҳо ибораҳо тартиб диҳед.

Машқи 252. Воситаи алоқаи калимаҳои ибораҳоро номбар кунед.

Шамолаки кӯҳистон, манзараи зебо, борони фасли баҳор, марди деҳқон.

Машқи 253. Ибораҳои зеринро навишта, ба сифатҳо савол гузоред.

Офтобаки хандонрӯ, кабки дарӣ, пайраҳаи печон, зоғи сиёҳтар аз дег.

Машқи 254. Матро хонед, ибораҳои аз тарафи майна гуфташударо муайян намуда, бо онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Майна монанди тӯтӣ паррандаи сухандон аст. Табиатдӯстони асил ҷӯҷаи навзоди майнаро аз ошён гирифта, онро бо ҳар гуна ғизо калон ме-

кунанд. Бо мурури рӯзҳо ҷонвар ром мешавад. Онҳо ҳар бегоҳ ба парранда калимаҳои зеборо чил-панҷоҳ маротиба такрор намуда, меомӯзонанд. Ҳангоми «дарс» кӯшиш мекунанд, ки дар атроф сағ ё гурбае набошад ва ҷонварон оромиро эҳсос мекунанд. Майна калимаву ибораҳои «Салом», «Хуш омадед», «Биёед, дароед», «Ташаккур», «Хайр», «Хоби хуш», «Роҳи сафед»-ро ёд гирифта, соҳиби худ ва меҳмононро бо чунин суханон истиқболу гусел мекунанд. Агар паррандаро дашном диҳад, дар ҷавоб «Ту аҳмақ» мегӯяд.

(Аз ҳикояи «Кадам ҷонваронро медонед?»)

Машқи 255. Панҷто ибора нависед, ки яке аз калимаҳои бо феъл ифода ёфта бошад.

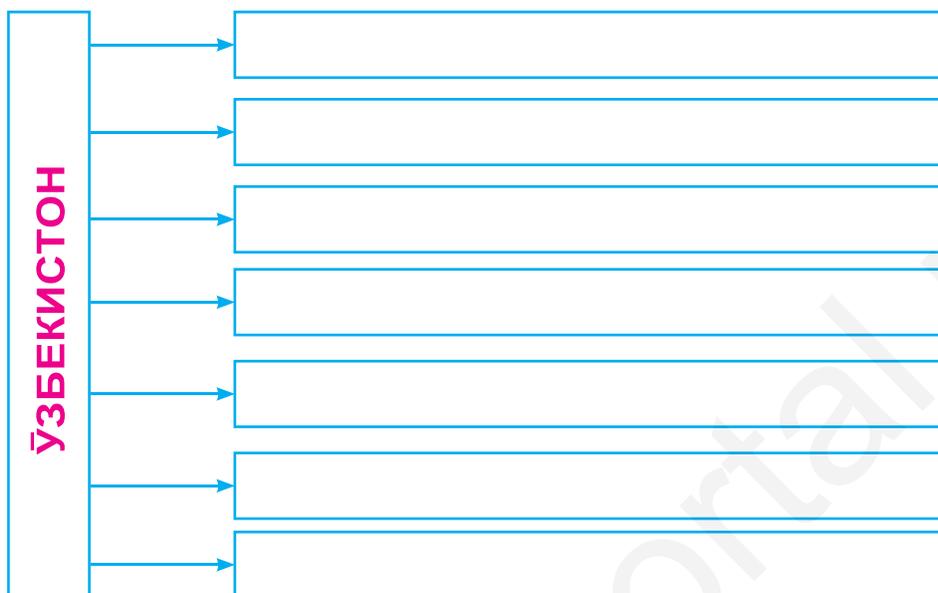
Намуна: болодаст шудан.

ИҶРОИ МАШҚҲО ДОИР БА ИБОРАСОЗӢ

Машқи 256. Шеърро хонед, ибораҳои ба тавсифи кишвар алоқамандро дар ҷадвал нависед.

Диёри босафою номдорам, Ўзбекистон,
Замину боғҳои файзборам, Ўзбекистон.
Замини сабзбахти ман туй, ту тахти ман бошӣ,
Ҷаҳони кӯдакӣ, гаҳвораам, ту Ўзбекистон.
Қадамҷойи бузургону ниёгонам, туй ҷонам,
Ҷаёти пурнишоту нурборам, Ўзбекистон.
Самоят ахтарафшон асту иқболат дурахшон аст,
Ту хуршеди сахию меҳрубонам, Ўзбекистон

Турсун Усмон

Машқи 257. Матнро хонед, ибораҳои «*буттаҳои сабз*» ва «*буттаҳои гул*»-ро бо ҳамдигар муқоиса кунед ва гӯед, ки дар кадоми он сифат ҳаст?

Имрӯз машғулияти бачаҳо дар ҳавои кушод, дар хиёбони сабзу хуррами шаҳр мегузашт. Бачаҳо аз чорроҳа ба хиёбон омаданд. Буттаҳои сабз, гулҳои шукуфон хиёбонро чун боғи дилкушо нишон медоданд. Бачаҳо аз зебоии гирду атроф чашм канда наметавонишанд. Меҳостанд, ки бо-лои майсаи махмалин ғел зада, бозӣ кунанд, ё аз гулҳо кананд. Вале мураббии сахтгири онҳо фаҳмонд, ки ҳар бача яктоӣ гул канад, буттаҳои гул ҳолӣ мешаванд. Сонӣ хиёбони бе гул оё мисли ҳозира зебо менамояд?

Машқи 258. Аз исму сифатҳои зерин ибораҳо тартиб диҳед ва саволҳо гузored.

хона	халқӣ	
меҳнат	барфӣ	
вазифа	бахрӣ	
дарвоза	дастӣ	
асбобҳо	хонагӣ	
бобо	чӯбин	
кишт	хиштин	

Чӣ хел?

Намуна: хонаи хиштин.

Машқи 259. Аз расму калимаҳо истифода бурда, ибора созед.

Машқи 260. Матни дилхоҳи хурдакак интиҳоб намоед. Ибораҳои бо исму исм, исму сифат, исму феъл омадаро алоҳида нависед.

ИҶРОИ МАШҚҶО ДОИР БА МУАЙЯН КАРДАНИ ИБОРА

Машқи 261. Шеърро хонед, мазмунашро баён кунед. Ибораҳои шоиронаи ифодагари ифтихормандиву ситоишро ба дафтар рӯбардор кунед.

ДАВЛАТИ ПОЯНДА БОШ!

Ўзбекистон, ҷаннати рӯйи заминам, зинда бош!
Кишвари сулҳу саодат, давлати поянда бош!
То бубинад халқи машҳури ҷаҳон ояндаат,
То бифаҳрам ман ба номи зиндаву пояндаат.
Ҷон фидои равнақу сарсабзиву иқболи ту,
Дил ба ҷӯш ояд аз ин эҳёи истиқлоли ту.
Сарфарозу бахтиёрам бо диёри нозанин,
Фаҳр дорам бо ҳазорон шоирони сарзамин.
Ўзбекистон, ҷаннати рӯйи заминам зинда бош!
Эй диёри навбаҳорам, то абад фархунда бош!

Нормурод Каримзода

Шарҳи луғат:

Поянда – ҷовид, абадӣ

Равнақ – инкишоф

Сарфароз – сарболо, сарбаланд

Фаҳр – ифтихор

Фархунда – муборак, нек

Машқи 262. Аз рӯйи маънои ибораҳо дар қатори холии ҷадвал ҷумлаҳоро ҷобачо гузоред. Онҳоро ба дафтар нависед.

КАДОМ МАЪНО?		
КАДОМЕ АЗ ОНҲО	забон газидан	ҲАМИН МАЪНОРО ИФОДА МЕКУНАД?
	забон гирифтан	
	фарёд кардан	
	ҳавобаландӣ кардан	

Ҷумлаҳо барои истифода: Замину осмонро ба сар бардоштан. Бисёр бофандаҳоро дидаам, ки андак пеш рафта, биниҳояшонро боло мекунанд. Забон газиду лаб фуру бастан. Бофанда аз тарс ҳайрону ларзон шуда, забонаш гирифт.

Машқи 263. Ибораҳои ба маънои маҷозӣ кор фармударо муайян кунед.

1. Забони сурх сари сабз медиҳад барбод.
2. Ҳама мӯҳри хамӯшӣ бар лаб зада, ба вай гӯш карда менишастанд.
3. Бо ваъдаҳои хушқу холи, чормағзи пуч бағаламро пур мекард.
4. Одами бад касро ба роҳи бад мекашад, одами бад одами нағзро аз роҳ мезанад.
5. Чанд рӯз боз ашӯлаи вайро нашунида, дилҳозанг зад.

Машқи 264. Шеърро хонед, ибораҳои таркиби онро ба дафтар рӯбардор кунед.

АБРИ БОРОН

Ду қатра борон омад,
Аз абри поён омад.
Абрак, абрак, чӣ борӣ?
Фасли тобистон омад!
Гуфто: – Ман абри борон.
Раҳмондаи баҳорон.
Навбат ба ман наёмад,
Борам ба киштзорон.
Бобои деҳқон омад,
Гуфто: «Абрак, борон деҳ»,
Ашкам чу марҷон омад.
Ду қатра ашки ман рехт,
Дар кӯҳу дар даман рехт,
Дар кишту дар чаман рехт,
Дар домани Ватан рехт.
Ман абри нарми борон,
Раҳмондаи баҳорон ...
Аз дашти тафсон омад.

Меҳмон Бахтӣ

Машқи 265. Аввал панҷто ибори аз ду калима таркибёфта, сони боз панҷтои дигар ибори аз се калима иборатбуда нависед.

БО ИНТИХОБИ ИБОРА ТАРТИБ ДОДАНИ ҶУМЛА

Машқи 266. Бо интихобу қорбасти бамавриди ибораҳои ҷумлаҳои пурра кунед.

1. ... боз ториктар мешуд. 2. Табиати зан ... аст. 3. ... рӯз то рӯз лабрес мешавад. 4. Ғаму ғусса одами танумандро ҳам 5. ... омад. 6. ... забонаш ба комаш часпид. 7. ... аз ... метарсад. 8. Хоб ба осонӣ ... намешуд.

Ибораҳо барои истифода: мисли тор нозук, дили торикам, косаи сабрам, аз по меафтонад, ҷонаш ба лаб, аз ғояти ғзаб, ресмони ало, одами моргазида, ба чашмонам меҳмон.

Машқи 267. Ба ҷойи нуқта ибораҳои ифодакунандаи номи қаламҳои рангаро гузошта, сатрҳои пурраи шеърро пайдо кунед.

ҚАЛАМҲОИ РАНГА		
Мекашад ... Шоҳу барги дарахтон. амон Мекашад гули хандон и мо Мекашад рӯйи осмон. Мекашад абри равон и мо Мекашад гули лола и мо Мекашад расми жола
<i>қалами сабз, қалами гулоби</i>	<i>қалами кабуд, қалами хокистарӣ</i>	<i>қалами сурхак, қалами оби</i>

Машқи 268. Бо ибораи «шавқи зиёд», феъли «табассум мекард», сифати «хуб», исми «ҳавлӣ» ҷумлаҳои тартиб диҳед.

Машқи 269. Такрори мавзӯи ибора.

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 270–272

Машқи 270. Мазмуни матнро нақл карда, бо калима ва ибораҳои «*паррандагон*», «*ҷойҳои дастнорас*», «*маслиҳати муаллимон*» ҷумлаҳо тартиб диҳед.

МОР ВА МУСИЧА

Боре ман рӯйи ҳавлиамонро мерӯфтам. Мусичае дар болои дарахт патаррос мезад. Ба кучо задани худро намедонист. Дидам, ки море ба лонаи мусича ҳамла карда, бачаҳояшро хӯрданист. Ман зуд акаамро чеғ задам. Вай аз воқеа огоҳ шуда, ҷӯбро ба даст гирифтубо болои дарахт баромад. Мор худро партофта гурехт. Хайрият бачаҳои мусича эмин монданд.

Машқи 271. Маънои ибораҳоро дуруст ва бехато шарҳ диҳед. Бо онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ШАРҲИ МАЪНОИ ИБОРА

Дандон ба дандон мондан	?	Ба даҳон об гирифтанд
Дарди дил гуфтанд		Забонкӯтоҳ шуданд
Дасту по гум кардан		Аз лафзи худ гаштанд

Машқи 272. Бо ибораҳои *истироҳат кардан*, *нафаси ором гирифтанд* ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ТЕСТ

1. Дар кадом банд ибора навишта шудааст?
 - а) забон
 - б) фан
 - в) фанни забони модарӣ
2. Калимаи дуҷуми ибора кадом ҳиссаи нутқ ба шумор меравад?
 - а) исм
 - б) сифат
 - в) феъл
3. Дар кадом банд ибораҳои аз исму сифат таркибёфта мушоҳида карда мешавад?
 - а) такрори мавзӯ
 - б) баҳои аъло
 - в) аз ёд намудан
4. Ибори «забони гӯё» кадом маъноро ифода мекунад?
 - а) забондон
 - б) забоншинос
 - в) забони равон
5. «Дил кушодан», «дил ба даст овардан» чӣ ба шумор меравад?
 - а) калима
 - б) ибора
 - в) ҷумла
6. Кадоме аз ин ибораҳо маънои хушию хурра-миро ифода мекунад?
 - а) сари сабз
 - б) сари чашма
 - в) сари об
7. Кадом ибора маънои ҳазлу бозӣ карданро ифода мекунад?
 - а) ташаккур гуфтан
 - б) офарин гуфтан
 - в) шӯхӣ кардан

ҶУМЛА

Ду ва зиёда калимаҳои ба ҳам алоқаманд ё калимаҳои ҷудогона, ки як фикри тамомшударо мефаҳмонанд, **ҷумла** номида мешавад.

Машқи 273. Калимаҳоро бо ҳам алоқаманд намуда, ҷумла тартиб диҳед.

1. Офтоб, нисфирузӣ, байн, абрҳо, сафед, баромадан гирифт.
2. Кӯҳсорон, сабза, гул, лабрез, шуданд.
3. Бачагон, фасл, зебо, чидан, гулҳо, мебароянд.

Машқи 274. Муайян кунед ва гӯед, ки кадоме аз онҳо ҷумла аст.

Бодом гул кард.

Бузғола тозон омад.

Ду қатра борон борид.

Бузғолаи алоча

Гули бодом

Олам ситоразор аст.

Борони найсон

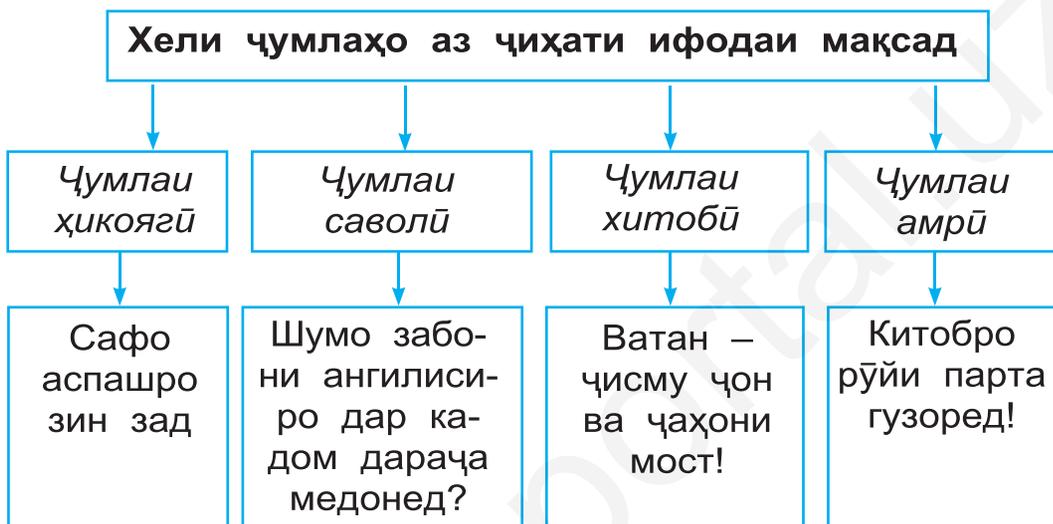
Ситораҳои дурахшон

Машқи 275. Хонед, доир ба ҷумлаҳои *ҳикоягӣ, саволӣ, хитобӣ, амрӣ* маълумот диҳед.

Ҷумла мақсади шахси гӯянда ва шунавандаро дар мазмуни ахбор, савол, фармоиш, илтимос, амр ифода менамояд.

Машқи 276. Бо ҷобаҷогузорию бомавриди калимаҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

1. тоқӣ, дӯхт, Холаҷонам.
2. ёфт, Мӯрчаяк, дона.
3. шудам, дандон, Ман дарди.
4. омад, навбаҳор, Шамоли.
5. рафт, асалдуздӣ, Хирсак, ба.

ТЕСТ

1. Калимаҳои ба ҳам алоқаманд ё калимаҳои ҷудогонаеро, ки як фикри тамомшударо ифода мекунанд, чӣ меноманд?

- а) калима б) ибора в) ҷумла

2. Кадоме аз онҳо фикри ба охир расидаро ифода мекунад?

- а) ибора б) ҷумла в) калима

3. Дар охири ҷумла чӣ гуна аломатҳои китобатӣ гузошта мешавад?

- а) тире б) нимтире в) нуқта, савол, хитоб

4. Сарҳарфи ҷумла чӣ гуна навишта мешавад?

- а) хурд б) калон в) бо гузоштани аломат

5. Дар охири ҷумлаи саволӣ чӣ гуна аломати китобатӣ гузошта мешавад?

- а) нуқта б) ду нуқта в) савол

6. Дар охири чӣ гуна ҷумлаҳо аломати хитоб гузошта мешавад?

- а) хитобӣ, амрӣ а) саволӣ в) ҳикоягӣ

Машқи 277. Ба сифатҳои ширин, баланд, калон, зӯр пасванди *-тар* илова намуда, ҷумла созад.

АЪЗОҲОИ ҶУМЛА

Калимаҳо бо ҳам алоқаманд буда, аъзоҳои ҷумларо ташкил медиҳанд.

Мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол аъзоҳои ҷумла ба шумор мераванд.

Аъзоҳои ҷумларо ба воситаи саволҳо муайян мекунем.

Машқи 278. Аъзоҳои ҷумлаҳоро муайян мекунем.

1. Боз пурсид. 2. Чуғз ҷавоб дод.

Ҷумлаи якум: **чӣ кор кард?** (пурсид), **чӣ?** (боз).

Ҷумлаи дуюм: **чӣ кор кард?** (ҷавоб дод), **чӣ?** (чуғз).

Машқи 279. Ба воситаи савол аъзоҳои ҷумларо муайян кунед.

1. Гурба лаби бом омад. 2. Муш роҳи халосӣ мекофт. 3. Мурғи саҳар садо кард. 4. Говаш беғам мечарид. 5. Ман калон мешавам. 6. Кӯдак

дар гаҳвора хоб буд. 7. Гавҳаршиносон гавҳари ҷустуҷӯ кардаашонро ёфтанд.

кӣ? чиро? чӣ кор кард?

Намуна: Модар дастархонро кушод.

Машқи 280. Шинос шавед ва аз хотир фаромӯш накунед.

Машқи 281. Аломатҳои китобатии дар охири ҷумлаҳо гузошташударо гӯед. Ҷумлаҳоро аз ҷиҳати ифодаи мақсад ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.

1. Ман акнун бо кӣ мебозам? 2. Шуморо дӯст медорам! 3. Онҳо чаро ғун шуданд? 4. Хона пур аз меҳмон аст. 5. Озодона бояд зист! 6. Аз баҳри чӣ битозад? 7. Дарсатро тайёр кун! 8. Ба китобхонаи мактаб рав! 9. Ў дар роҳи бозор аст.

Ҷумлаҳои ҳикоягӣ:

Ҷумлаҳои саволӣ:

Ҷумлаҳои хитобӣ:

Ҷумлаҳои амрӣ:

Машқи 282. Бо гузоштани аломатҳои нуқта, савол, хитоб ҷумлаҳо тартиб диҳед.

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 283–287

Машқи 283. Ҷумлаҳои зеринро меҳонем ва таҳлил мекунем.

1. Баҳор омад. 2. Шамоли фораи мевазад.
3. Мусичаҳо дар осмони соф парвоз мекунанд.

Ҷумлаи якум – Баҳор омад. (**чӣ кор кард?** – омад, **чӣ омад?** – баҳор).

Ҷумлаи дуюм – Шамоли фораи мевазад. (**чӣ кор мекунад?** – мевазад, **чӣ?** – шамол, **чӣ гуна шамол?** – фораи).

Ҷумлаи сеюм – Мусичаҳо дар осмони соф парвоз мекунанд. (**чӣ кор мекунанд?** – парвоз мекунанд, **чиҳо?** – мусичаҳо, **дар куҷо парвоз мекунанд?** – дар осмон, **чӣ гуна осмон?** – соф).

Машқи 284. Ба хабарҳои таркиби матни додашуда хат кашед ва савол гузored.

ОЗОДА

Духтарчае ба дугонааш гуфт:

Ба бетартибию чиркинӣ тобам нест, озодагиро дӯст медорам. Агар дар хона ягон ҷойро чиркин кунам, даррав ба модарам мегӯям, ки тоза карда монад.

(Аз ҳикояҳои «Рангинкамон»)

Машқи 285. Аз тиреза берунро мушоҳида намоед ва доир ба обу ҳаво, паррандаҳо, дарахтон ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Машқи 286. Аъзоҳои ҷумларо муайян кунед.

1. Подачамъкунӣ ним ё як соат тӯл мекашид.
2. То ҷамъ шудани пода бузу гӯсфандони ман хеле мечариданд.

Машқи 287. Аъзоҳои ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Зиндагии ибратангез дар ҷаъмияти дурахшон ҷӯш мезанад.
2. Баҳри нашъунамои Ватан камари ғайрат бубандед.
3. Рангу рӯяш дока барин сап-сафед шуд.

САРАЪЗОҲОИ ҶУМЛА

Мубтадо ва **хабар** сараъзоҳои ҷумла мебошанд.

Мубтадо ба саволҳои **кӣ? киҳо? чӣ? чиҳо?**, хабар ба саволҳои **чӣ кор мекунад? чӣ кор кард? чӣ мешавад?** ҷавоб мешаванд.

Дар ҷумла бештар феълҳо хабар шуда меоянд.

Машқи 288. Дар байни мубтадову хабар аъзоҳои пайравро гузошта, ҷумлаҳо тартиб диҳед.

1. Гунҷишкакон кофтанд. (**чиро?** – донаи гандумро).

2. Муаллим сӯҳбат мекард. (**бо киҳо?** – падару модарон).

Машқи 289. Эътибор диҳед. Мубтадо ва хабари ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Офтоб баромад.
2. Бунафша мерӯяд.
3. Синфи мо барои тозагӣ мубориза мебарад.

Намуна: Вай тулӯи офтобро тамошо мекунад.

(**чӣ** кор мекунад? – тамошо мекунад (хабар), **кӣ?** – вай (мубтадо)).

Машқи 290. Калима ё ҳарфҳои заруриро дарёфт кунед ва ҷавоби дуруст гардонед.

ЧӢ АСТ ОН?		
Мепарад аз гул ба гул, Якбора рангинкамон – Аз шоҳае ба шоҳа, Мебарад ҳусни ҷаҳон!	... омаду «Ашт» сохт ... омаду «Рашт» сохт ... омаду «ҳашт» сохт ... омаду «дашт» сохт	... зеби кӯҳ ... зеби роғ ... зеби дашт ... зеби боғ
арча, сабза, лола, савсан	шапалак	А, Р, Ҳ, Д

Машқи 291. Мубтадо ва хабари ҷумлаҳоро муайян кунед.

ГУЛДАСТОН

Маҳбуба аз мактаб омада, хӯрокашро хӯрду ба кори хона машғул шуд. Дегу табақҳоро шуста ҳавлиро рӯбучин кард. Даре нагузашта, ҳамсинфонаш Мақсуда ва Мағфират ҳам расида омаданд.

Маҳбуба, рафтем, бевақт шуд.

Ба кучо, духтарон? – ҳайрон шуд модар.

Ба «Гулдаст», очақон, имрӯз куртача медӯзем,
– ҷавоб дод Маҳбуба.

Машқи 292. Ба воситаи хабар бо интихоби ҷонишинҳои шахси мубтадои ҷумлаҳои барқарор кунед.

1. Тухми каду шинондем.
2. Боз калонтар шумдам.
3. Ҳамроҳи модараш нишаст.
4. Шаб майли хоб кардам.
5. Суруди шӯх мехонад.
6. Аз ӯҳдааш набаромадам.

Намуна: Суруди шӯх мехонад.
Ў суруди шӯх мехонад.

ИҶРОИ МАШҚҶО БО САВОЛҶОИ КӢ? КӢҶО? ЧӢ? ЧӢҶО?

Машқи 293. Ҷумлаи зеринро нависед ва таҳлил кунед. Гӯед, ки кадом ҳиссаҳои нутқи мубтадо ва хабар шуда омадаанд?

1. Чашмони мӯйсафед пури об шумданд.
2. Бунафша дар лаби ҷӯй мерӯяд.

Машқи 294. Бо саволгузори мубтадои ҷумлаҳои муайян кунед.

1. Дилам зарра барин танг гардид.
2. Гулрӯ кӯзаро гирифта, ба ҳавли даромад.
3. Шахсе аз хонае косаи сафолро об пур карда овард.

Машқи 295. Матнро хонед, ба зери мубтадо як хат ва ба зери хабар ду хати рост кашед.

Офтоб хеле баланд шуда, ба заминро замон гармӣ мебахшид. Осмон мусаффо, нилобӣ ва дастнорас буд. Аз сабзаи навхези баҳорон гирду атроф каб-кабуд метофт. Дар пеш кӯҳи Ҳафтсар бо ғурур қад афрохта, барфи қуллаҳояш дар пар-

тави офтоби чоштгоҳӣ хуш ҷило медод. Олам дар
оғӯши сукунат буд. Ҳа, ин сукунатро танҳо садои
на чандон баланди суми аспҳо халалдор мекард.

Саттор Турсун

Машқи 296. Ҷумлаҳои мубтадоҳояшон ба саволҳои
кӣ? кӣҳо? чӣ? чӣҳо? ҷавобшаванда нависед.

ИҶРОИ МАШҚҲО БО САВОЛҲОИ ЧӢ КОР КАРД? ЧӢ КОР МЕКУНАД? ЧӢ МЕШАВАД?

Машқи 297. Матнро хонед ва ба зери калимаҳое,
ки ба саволҳои *чӣ кор мекард? чӣ буд? чӣ кор мекард-
данд?* ҷавоб медиҳанд, хат кашед.

СЕБАК

Дар кунҷи боғ як дарахти пастакаи себ
мерӯйид. Вай аз дигар дарахтони себ фарқ ме-
кард. Дар таги ин себак як ҳавзча буд. Дар
ҳавзча моҳичаҳо шино мекарданд. Кӯдакон ҳар
рӯз омада, дар таги ин себак бозӣ мекарданд ва
ба моҳичаҳо нонреза мепартофтанд.

Ақобир Шарифӣ

Машқи 298. Бо назардошти саволҳо, ҷумлаҳоро
пурра намуда, ҳаракату амали предметҳоро равшан
гардонед.

ХУШЗЕҲӢ

Чӣ кор мекунад?	Муаллим ме- пурсад.	Донишомӯз ...
------------------------	------------------------	---------------

	Ҳаво хунук мешавад.	Барф ...
Чӣ кор кард?	Одамон ба ҷойҳои худ нишастанд.	Автобус ...
Чӣ мешавад?	Барф меборад	Ҳаво ...

Намуна: Муаллим мепурсад, донишомӯз ҷавоб медиҳад.

Машқи 299. Калимаҳои зеринро нависед ва саволҳои *чӣ кор мекард?* *чӣ кор кард?*-ро гузаред.

мехиромид	дид
мепечид	моил гашт
мегузашт	андешид

Машқи 300. Тасвирро аз назар гузаронида, дар қаторҳои холии ҷадвал ҷумлаҳои хабархояш ба саволҳои ҷавобшавандаро нависед.

Машқи 301. Ҷумлаҳоро хонда, ҳаракати одамон ва чизҳоро мувофиқи саволҳо нависед.

1. Бо хоҳиши муаллим Шариф аз ҷояш хест, назди тахтаи синф омад, бӯрро гирифт ва навишт. 2. Комбайн медаравад ва мекӯбад. 3. Себ мепазад, мепӯсад, мерезад. 4. Ҳаво гарм мешавад, хунук мешавад.

чӣ кор кард? чӣ кор мекунад? чӣ мешавад?

...

...

...

Машқи 302. Ҷумлаҳои хабархояш ба саволҳои *чӣ кор кард?* *чӣ кор мекунад?* *чӣ мешавад?* ҷавобшаванда нависед.

АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ҶУМЛА

Аъзоҳои пайрави ҷумла ба саволҳои **Чӣ хел? Чӣ гуна? киро? чиро? ба кӣ? ба чӣ? аз чӣ? бо кӣ? бо чӣ? кай? дар кучо? кай? ба кучо? чӣ тарз? чӣ тавр?** ҷавоб мешаванд.

Машқи 303. Ҷумлаҳои зеринро хонда, дар сутуни якум аъзоҳои асосии ҷумла – мубтадо ва хабар, дар сутуни дуюм аъзоҳои дигари ҷумларо нависед.

1. Мағфират ҳавлиро рӯфт. 2. Талабагон ба саёҳат тайёри мебинанд. 3. Дар Ватани мо ҳамаи бачаҳо мехонанд. 4. Ў ҷавони ростқавли сангин аст.

Машқи 304. Ба ҷойи саволҳои аъзоҳои пайравро гузошта, ҷумлаҳоро ба дафтар рӯбардор кунед.

1. Модари ман (дар кучо?) кор мекунад. 2. Коргарон (ба кӣ?) муроҷиат менамоянд. 3. Ман (киро?) дӯст медорам. 4. (кай?) паррандагон (аз кучо?) бармегарданд. 5. Зебо (чӣ тавр?) рақс мекунад.

Машқи 305. Аъзоҳои ҷумларо муайян кунед.

1. Ў дар миёнаи дарахтони кӯҳӣ озодона сайругашт мекард. 2. Дар сояи ин Офтоби саридеворӣ пеши пойи худро дида метавонед. 3. Неки набувад сазои бадкирдорӣ.

Машқи 306. Сето ҷумла навишта, сараъзову аъзоҳои пайравашро муайян кунед.

ИҶРОИ МАШҚҶО БО САВОЛҶОИ ЧӢ ХЕЛ? ЧӢ ГУНА?

Машқи 307. Дар байни мубтадову хабар аъзоҳои пайравро гузошта, ҷумлаҳо тартиб диҳед.

1. Борон борид (чӣ хел? – бошиддат, тез, бисёр).
2. Рангинкамон баромад (чӣ гуна? – ҳафтранг).

Намуна: Осмон ситоразор аст (чӣ гуна? – софу беғубор).

Осмони софу беғубор ситоразор аст.

Машқи 308. Ба ҷойи нуқтаҳо пуркунандаву муайянкунандаҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед.

1. Мо (чиро?) ... дидем.
2. (аз чӣ?) ... шуд гирди тут бозор.
3. Бӯйи (чиро?) ... шамидем.
4. Дар таъми (кадом тут?) ... туршӣ намонду талхӣ.
5. Додари мо (чӣ гуна?) ... шудааст.

Пуркунандаву муайянкунандаҳо барои истифода: теппаҳоро, аз мурғакони бисёр, саҳро, тути балхӣ, калон.

Машқи 309. Ҷумлаҳои муайянкунандаҳояш ба саволҳои чӣ хел? чӣ гуна? ҷавобшаванда нависед.

ИҶРОИ МАШҚҶО БО САВОЛҶОИ ЧИРО? КИРО?

Машқи 310. Ба ҷойи нуқтаҳо пуркунандаҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед.

1. Мардум (чиро?) ... паси ҳам ба подаҷо ҷамъ мекарданд.
2. Вай (чиро?) ... ронда ба чаро мебард.
3. Мо (чиро?) ... дидем.

Пуркунанда барои истифода: гову молҳояшонро, подаро, теппахоро.

Машқи 311. Аз таркиби матн пуркунандаҳои ба саволҳои *чиро? киро?* ҷавобшавандаро дар алоҳидагӣ ба дафтар рӯбардор кунед.

ВАСИЯТИ ЛУҚМОНИ ҲАКИМ

Эй фарзанд, туро васият мекунам, ки ин суҳанро фаро гирӣ ва бад-он амал намоӣ, то хирадмандат донанд. Суҳан ба андоза гӯӣ. Қадри некӣ бишнос. Розӣ худро худ ниғаҳ дор. Дар кори хайр ҷаҳди тамоми кун. Бо мардуми доно машварат кун. Дӯстонро азиз дор. Подару модарро икром кун. Ҷомаву танро пок дор. Шабҳангом оҳиставу нарм суҳан гӯӣ. Кор ба донишу тадбир кун. Ноомӯхта устодӣ макун. Кори имрӯзаро ба фардо маяфкан. Бо бузургтар аз худ шӯҳӣ макун. Бо бузургон суҳан дароз магӯӣ. Ба вақти баромадани офтоб махоб. Бо бекорон бар сари кӯчаву бозор манишин. Ангушт дар бинӣ макун. Таоми бисёр махӯр ва то тавонӣ танҳо махӯр.

(Аз «Ганҷинаи васоё»)

Шарҳи луғат:

Хирадманд – шахси доно
Роз – сирру асрор
Ҷаҳд – кӯшиш
Машварат – маслиҳат

Икром – ҳурмат, эҳтиром
Пок – тоза, озода
Шабҳангом – бегоҳӣ
Бузургон – калонсолон
Таом – хӯрок

Машқи 312. Бо саволгузорӣ пуркунандаҳоро муайян кунед.

1. Мо Парвинро кофтем. 2. Бобоям маро аз ҳад зиёд дӯст медорад. 3. Бузургон моро ба оқилона рафтор кардан даъват мекунад. 4. Вай бо ваъдаҳои бисёр домани ӯро бо чормағзи пуч пур кард. 5. Ӯ шеърхояшро чандин бор гаштаву баргашта менавишт ва ҳар бор ба онҳо тағйироте медаровард, обу тоби наведе медод.

Машқи 313. Ба қойи нуқтаҳо бо гузоштани пуркунанда ҷумлаҳои чидааъзо тартиб диҳед.

чиро?

1. Бар ӯ ..., ... ҳикоят мекунем.

Пуркунандаҳои чида барои истифода: хониши аълои худро, орзуҳои нақӯро.

Машқи 314. Пуркунандаҳои таркиби ҷумлаҳоро бо саволгузорӣ муайян кунед.

1. Аз болотар сангҳои калонро ғелонд. 2. Шодигул панди модаркалонро бодикқат гӯш мекард. 3. Шумо аввал гапи маро дурустакак гӯш кунед. 4. Аслиддин нияташро ба Абдусаттор фаҳмонд. 5. Ӯро дар беҳи бутта беҳуш гумон карда, рафта доштани мешудам, наметавонистам.

Машқи 315. Ҷумлаҳои пуркунандаҳояш ба саволҳои *чиро? киро? қавобшаванда* нависед.

чиро?

Намуна: 1. **Офтобро** бо доман пӯшида наместавад.

киро?

2. Ба хонаи Оймуллои Танбӯр рафтам, **амаки заргарро** хабар кардам.

ИҶРОИ МАШҚҶО БО САВОЛҶОИ АЗ ЧӢ? БО КӢ? БО ЧӢ?

Машқи 316. Ҷумлаҳои ҷидааъзои пуркунандадор тартиб диҳед.

ТАБИАТ БО ЧӢ ЗЕБОСТ?	
бо булбулон	
бо қозу қафтар	
бо кабки хушхон	
бо оҳубарра	
бо долу дарахт	
бо кӯҳу дара	
бо чашмасорон	
бо барфу жола	
бо боду борон	

Машқи 317. Ба ҷойи нуқтаҳо бо гузоштани пуркунанда ҷумлаҳои ҷидааъзо тартиб диҳед.

аз чӢ?

аз чӢ?

1. ..., ..., ... ҳастем шоду мамнун. 2. ... у ... меларзам дағар-дағар.

Пуркунандаҳои ҷида барои истифода: аз тӯтии сухангӯ, аз филу карку оҳу, аз нағмаҳои маймун; аз жолаву аз тундар.

Машқи 318. Ҷумлаҳои пуркунандаҳояш ба саволҳои аз кӣ? бо кӣ? бо чӣ? ҷавобшаванда нависед.

бо кӣ?

Намуна: Бо падару модарам ба тамошои «Боғи ҳайвонот»-и шаҳрамон рафтем.

ИҶРОИ МАШҚҶО БО САВОЛҶОИ КАЙ? ДАР КУҶО? АЗ КУҶО? ЧӢ ТАРЗ?

Машқи 319. Бо гузориши саволи *кай?* аъзои пайрави ҷумла – ҳолро муайян кунед.

1. Дарёчаҳои кӯҳӣ дар тобистон сероб мешаванд. 2. Он шаб барфи бисёр борид. 3. Зимистон дар кӯҳҳои пурбарф зиндагии савсорҳо душвор мешавад. 4. Дар ин давра ба ҳайвоноти хонагӣ ҳуҷум намекунад. 5. То вақти баргашта омадани сайёҳ лаб ба гап накушод.

Машқи 320. Чистонро хонед, ҷавобашро гӯед. Кадоме аз калимаҳои таркиби чистон ба саволи *кай?* ҷавоб мешавад.

Тобистону зимистон,
Меистад дар рӯи бом.
То дар хона нишаста,
Кино бубинад бобом.

Машқи 321. Ба кадом савол ҷавоб шудан ва мисоли кадом аъзои пайрави ҷумла буданашро гӯед.

1. Имрӯз ба кӯча мебароем. 2. Дарсамон аз соати нӯҳ сар мешавад. 3. Дар охирҳои зимистон падарам ба Маҳаллаи Боло рафтан хост. 4. Оби нуқрагини чашма дар тобистон ях барин хунуку дар зимистон гарм аст.

Машқи 322. Ба ҷойи нуқта ҳоли мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро пурра кунед.

1. **(дар кучо?)** ... се дона лола рӯйид. 2. **(дар кучо?)** ... дастархони пур аз нозу неъмат кушоданд. 3. **(дар кучо?)** ... суфаи баланде буд. 4. **(аз кучо?)** ... баромада омад. 5. **(дар кучо?)** ... овоз баланд шуд. 6. Аз рӯйи одат соҳиби хона дар пеши меҳмонҳо **(дар кучо?)** ... наменишинад.

Ҳол барои истифода: дар байни сабзазорон, дар назди бобо, дар пеши ин хона, аз даруни хона, аз беруни дарвоза, дар пешгоҳ.

Машқи 323. Ҷумлаи аввал ва чорумро ба дафтар рӯбардор карда, аъзоҳои ҷумлаҳоро муайян кунед.

Аз ҳавлӣ берун намебаромад. Ҷойи хобаш тоқчаи айвон буд. Саҳар барвақт аз хобаш бедор шуда, ба сари деворча мебаромад. Кабк бо овози хушаш моро ҳам аз хоб бедор мекард. Мо, ки аз хоб хеста ба ҷунбучӯл медаромадем, вай аз пайи дон мешуд. Аз дасти мо мағзи чормағз, нонреза, гӯшт ва тухми майда кардашударо дошта меҳӯрд

(Аз «Симинганҷ»-и Нӯъмон Розик)

Машқи 324. Сето ҷумла нависед. Аъзоҳои ҷумларо бо гузоштани саволҳо муайян кунед.

Намуна: Бо даҳшати аз одат берун ҳаво гулдуррос зад.

чӣ кор кард? – гулдуррос зад (хабар).

чӣ? – ҳаво (мубтадо).

чӣ гуна? – бо даҳшати аз одат берун (муайян-кунанда).

Машқи 325. Хонед ва аз таркиби он калимаҳои ба саволи *кай?* ҷавобшавандаро муайян кунед.

ФАСЛҲОИ СОЛ

Чарх занад фасли сол
Ба сони чархи фалак,
Аз пайи рӯз шаб ояд,
Бинӣ кӯри шапалак.
Дирӯз буд фасли сармо
Омад фасли Баҳорон,
Пагоҳ шавад Тобистон,

Наборад барфу борон.
Агар ояд Тирамоҳ,
Гӯянд фасли хазонрез,
Мешавад рӯзҳо кӯтоҳ,
Абрҳо кунанд даву тоз.
Соле гар иваз шавад,
Якуми Январ ояд.

Асад Гулзодаи Бухорӣ

Машқи 326. Ҷумлаҳои ҳолаш ба саволҳои *кай?* дар *куҷо?* аз *куҷо?* *чӣ тарз?* ҷавобшаванда нависед.
кай?

Намуна: Вақте ки кор танг омад, аз дара ба дара, аз кӯҳ ба кӯҳ мегурехт.

ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО

Аъзоҳои ҷумла – мубтадо, хабар, муайян-кунанда, пуркунанда, ҳол дар як ҷумла дуто ё зиёдтар бошанд, **аъзои чидаро** ташкил медиҳанд.

Машқи 327. Аъзоҳои чидои ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Бӯйи райҳон, кашнич, ҳулбӯ, гули садбарг ба машом мерасид. 2. Хӯшаҳои калони сиёҳ, сафед, зард ва сурхтоби ангур аз байни баргҳо дар ҳавоза назаррабӣ мекарданд. 3. Баробари торик шудан бум бадқаҳр, чолок ва нотарс мегардад. 4. Сол хушқу камбориш ояд, оби чашма ҳам кам мешавад.

Машқи 328. Ҷумлаҳои чидааъзо тартиб диҳед.

Чӯҷаи мурғ **ва** мешавад.

Хиромон навзод **монанди** хурӯс калон

Машқи 329. Ҷумлаҳоро дар алоҳидагӣ навишта, аъзоҳои чидаро муайян кунед.

Гули бойчечак охирҳои зимистон, ҳамин ки ба кӯҳу дашту теппа нафаси баҳор расид, аз замини мулоиму нарм рӯйида, аз ҳавои сабуку форам баҳра гирифта, шукуфон мешавад. Ин гул дар пеши садбаргу савсан ва наргису хайрӣ барин гулҳои назаррабӣ зебову хушбӯю рангин намуде надорад.

Раҷаб Амонов

Машқи 330. Матнро хонед, ҷумлаҳои аъзои чида дорро, ба дафтар рӯбардор карда, саволҳои мувофиқ гузоред.

ФАЗИЛАТИ САЛОМ

Салом якчанд фазилат дорад, ки дониستاني он ба манфиати шахс мебошад. Салом, пеш аз ҳама, ба покии ҷисмони инсон таъсир мерасонад. Он алфози қабехро аз забони инсон дур месозад ва гӯяндаро фозилу хирадманд мегардонад. Кӯдак агар ба бераҳмтарин шахс бо лафзу лаҳни тифлона салом гӯяд, раҳмдил мешавад ва ҷаҳлаш ба фазл мубаддал мегардад. Аз ин рӯ, салом ба рои хушҳол гардонидани инсон низ таъсир мерасонад. Муҳим он аст, ки салом адоват, хусумат, бухл, кина, ҳасад барин хислати инсониро рафъ месозад. Саломи аз рӯи сидқ дар дили инсон ҷой гирифта, савоби беш дорад, зеро тавассути он шахс тадричан дорои хислатҳои ҳамида: ростқавлу ростгӯй, дилсофу раҳмдил, мушфиқу меҳрубон, дилсӯзу ғамхор, халқдӯсту мардумнавоз, раиятпарвару меҳнатқарин, содиқу вафодор, хушзабону хушмуомила, ҳалиму дилҷӯ, дидадарову маҳбуб, ғамхору ғамгусор мегардад.

(Аз «Одоби салом»-и Абдуҷаббор Раҳмонов)

Шарҳи луғат:

Манфиат – фоида

Алфоз – лафзҳо

Қабех – дурушт, дағал

Фозил – доно

Хирадманд – донишманд

Лаҳн – забон

Тифл – кӯдак

Фазл – дониш, илм

Мубаддал – табдил

Адоват – душманӣ

Хусумат – адоват

Бухл – бахилӣ

Ҳасад – нотавонбинӣ
Рафъ – бартараф
Тавассут – восита

Тадрич – оҳиста-оҳиста
Раиятпарвар – халқпарвар
Меҳнатқарин – меҳнатдӯст

Машқи 331. Сето ҷумлаи хабархояш чида нависед.

САРАЪЗО ВА АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ЧИДА

Машқи 332. Сараъзо ва аъзоҳои пайрави чидаро муайян кунед.

Шахси боадаб ҳамеша гули сари сабад, шамъи маърака, азизу гиромии мардум аст. Адаб аслиҳаи тавоноӣ ва хулқу атвори писандидаи инсон аст.

Машқи 333. Ба ҷойи нуқтаҳо бо гузоштани ҳол ҷумлаҳои чидааъзо тартиб диҳед.

дар кучо?

дар кучо?

1. Мо ... , ... , ... оббозӣ мекунем. 2. ... , ... чорабиниҳои гуногуни маданияю маърифатӣ ташкил шудаанд.

Ҳоли чида барои истифода: дар оби сарди ҷӯйбор, дар оби софи чашмасор, дар мавҷҳои беқарор, дар шаҳру ноҳия, деҳоту маҳаллаҳо.

Машқи 334. Матнро хонед ва аз таркиби он ҷумлаҳои чидааъзоро муайян кунед.

МАДАНИЯТИ ИҚТИСОДӢ – ВОСИТАИ БЕҲТАРИНИ ХОҶАГИДОРӢ

Иқтисодиёт асоси тамоми соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъият ва шахс аст. Пеш аз ҳама, ҳар кас ба ҳуроку пӯшок, манзилу захира эҳтиёҷ дорад. Ни-

шонаи маданияти иқтисодии шахсро ҳосилнокии меҳнат, муносибати оқилона бо молу мулки худ ва ҷамъият ташкил медиҳад. Маданияти иқтисодӣ ба ҳар фард барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва сифати меҳнат имконият медиҳад. Ӯ ҳам ба худ ва ҳам ба ҷамъият бештар фоида меорад.

Машқи 335. Аъзоҳои чидаи ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Ҳар ду гаштаю баргашта механдиданду завқ мекарданд. 2. Дар байни меҳмонон ҷавоне менишаст гандумгин, миёнқад, мӯйи сараш сиёҳи ҷингила ва дар таги чашми росташ чени нохун холи сиёҳе дошт.

КОРБАСТИ ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗОИ ПАЙВАНДАҚДОР ВА БЕПАЙВАНДАК ДАР НУТҚ

Аломати вергул (,) мисли пайвандаки **ва, -у, -ю (-ву)** воситаи алоқаи ҷумлаҳои чидааъзо ба шумор меравад.

Ҷумлаи чидааъзои ба воситаи пайвандақҳои **ва, -у, -ю (-ву)** ба вучуд омада, **пайвандақдор**, ба воситаи аломати вергул омада, **бепайвандак** ном дорад.

Агар дар байни аъзоҳои чидаи ҷумла пайвандақҳои **ва, -у, -ю (-ву)** оянд, вергул гузошта намешавад.

Машқи 336. Пайвандакҳои ҷумлаҳои ҷидааъзоро номбар кунед.

1. Қурбон аз хурсандӣ дасту по гум карда, бо тамоми овозаш фарёд зад.

2. Орзую умеди дерина дубора дили ўро ба ҷўш овард.

3. Мушу калламуш аз чанголи досшакли онҳо раҳо намеёбад.

4. Ақлу хиради онҳо ба тамоми ҷаҳон нур мепошад.

5. Мову шумо дар замони аҷойибе зиндагӣ мекунем.

Машқи 337. Матнро хонед, ҷумлаҳои ҷидааъзоро ба дафтар рўбардор намуда, таҳлил кунед.

Болои сабзаҳои навдамида даву тоз мекардем. Пудинаю лимукаҳак, қоқуву шибит мечиндем ва аз онҳо даста баста ба хона меовардем. Ба хониши мурғони даштӣ гўш дода, мафтунӣ овози онҳо мешудем. Нағмаҳои ҷонварак ба ман бисёр маъқул буд. Вай болафшон ба сўйи осмон парвоз мекард. Вақте ки аз болобароӣ монда мешуд, рост ба замин фаромада, дар беҳи буттае ором мегирифт. Ба ҳоли вай раҳми ман меомад. Ҳамин ки ба он наздик мешудам, вай фиррӣ карда, париди мерафт.

(Аз «Симинганҷ»-и Нўъмон Розик)

Машқи 338. Аломатҳои китобати аъзоҳои чидаро номбар кунед. Кадоме аз аъзоҳои ҷумла чида шуда омадааст?

1. Чиллагӣ, соҳибӣ, бахтиёрӣ, такобӣ, ҳусайнӣ, шибирғонӣ, дили кафтар, кишмиши сиёҳу сафед, тоифӣ, думи рӯбоҳ, бедона, обак ва ғайраҳо яке аз дигаре хушлаззату сероб аст. 2. Саҳни ҳавлиро гулҳои рангоранг: сафед, сурх, зард оро меоданд. 3. Зану мард, писару духтар, хурду калон, пиру ҷавон — ҳама ба тамошо омада буданд. 4. Боғбонон дар ин айём тоқ, анҷир, анор барин рустаниҳои гармидӯстро аз зери хок мебароранд.

Машқи 339. Ҷумлаи чидааъзои таркиби матнро муайян кунед.

МАДАНИЯТИ ЭКОЛОГИИ ШАХС

Экология илм дар бораи масъалаҳои муносибати ҷамъияту табиат ва одаму муҳити табиист.

Маданияти экологии шахс муносибати илмӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, гигиенӣ ва санитарии ӯ бо муҳити атрофаш – чашма, дарё, қангал, набототу ҳайвонот ва ғайра аст. Аммо рафтори ваҳшиёна нисбат ба табиат нишонаи бефаросатӣ ва бемаданияти инсон аст, зеро ки маданияти экологӣ ҷузъи маданияти умумии ӯст.

Машқи 340. Хондани мавзӯҳои омӯхташуда.

ТАКРОРИ СОЛОНА

ТАКРОРИ ИСМУ СИФАТ

Машқи 341. Реша ва воситаҳои калимасозии исмҳои сохтара муайян кунед.

Ҳамшира, ҳамдиёрон, шамъдон, хасрӯба, мададгор, гавҳарак.

Машқи 342. Сифатҳои аслии ва нисбири муайян кунед.

Калон, хурд, дур, наздик, бисёр, сурх, кабуд, сафед, зард, талх, ширин, зебо, тунд, доно, гулгун, маҳваш, даштӣ, хонагӣ, деворӣ, кӯҳӣ, баҳорӣ, имсола, бачагона, хирадмандона, дастӣ, обӣ, оҳанин, чӯбин, фарбеҳ, камгап, сиёсӣ, дарсӣ.

 Машқи 343. Номии предметҳои аз ҳама чиз ширинтарро номбар карда, ба ҷойи нуқта нависед. Гӯед, ки онҳо кадом ҳиссаҳои нутқ ба шумор мераванд.

ЧӢ ШИРИН АЗ ҲАМА?		
...	...	Карим гуфт: «Ин ширин»,
...	...	Раҳима гуфт: «Он ширин»,
...	...	Гуфт муаллим чунин:
...	...	– Аз ҳама ҳам нон ширин.

...	...	Эй бачаҳои хушҳол,
...	...	Нони меҳнатӣ – ҳалол.
...	...	Ҳар кӣ хӯрад аз ин нон,
...	...	Нонаш шавад нӯши ҷон!

Машқи 344. Хонед, исмҳои хосро муайян кунед.

ШОИР МЕШАВАМ

Бароятон шеър хонам,
 Аз Саъдии бузургвор,
 Бароятон шеър гӯям,
 Аз он волии ашъор.
 Бихонам мисли булбул
 Васфи ватану диёр,
 Аз Ҳофиз ғазал донам,
 Аз Ҷомӣ панди бисёр.

Биболаму бифаҳрам
 Чун фарзанди зафарёр,
 Рӯзе шавад шеър гӯям,
 Чун Лоиқи хушгуфтор.
 Рӯҳи аҷдоди покам
 Гардад ба ман мададгор,
 Ман ҳам рӯзе мешавам,
 Шоири хеле номдор.

Зебунисо Файзуллаева

Машқи 345. Матнро хонед, исмҳои ҷамъ ва пас-
 вандҳои ҷамъсозро номбар кунед.

ҒАЛЛАИ ФАРОВОН

Деҳқонони мо дар саҳроҳо пурмаҳсул меҳнат
 карда, ғаллаи фаровон мерӯёнд. Осиёбонон
 ғалларо сап-сафед орд мекунанд. Кормандо-
 ни иттиҳодияи нонпазӣ аз он орд барои шумо
 нонҳои ҳархелаи болаззат мепазанд. Ин хел рӯз
 ба ҳама насиб нашудааст. Ҳоло ҳам дар рӯи

чаҳон мамлакатҳо, халқҳои ҳастанд, ки мӯҳтоҷи як бурда нонанд. Онҳо ба шиками сер ва рӯи сурхи мову шумо бо ҳавас нигоҳ мекунанд. Ба қадри ин ҳаёт расед.

Машқи 346. Замонҳои феълро номбар кунед.

Мекашад роҳ бар сари кӯҳсор,
Меравад рост бар дару девор.

Абдусалом Дехотӣ

Машқи 347. Аз таркиби матн исмҳои пасвандҳои ҷамъсоз қабулнамударо муайян карда, ба дафтар рӯбардор кунед.

УСТОД ВА ШОГИРД

Абӯалӣ ибни Сино рӯзе бо хотири парешон як асар навишта, онро барои тозанавис кардан ба як шогирдаш додааст. Шогирд иншои Ибни Синоро дуруст хонда натавонистаасту ба устодаш мууроҷиат карда гуфтааст:

– Устод, хататонро хонда натавонистам, илтимос минбаъд камтар бодикқат нависед, моён шогирдҳоятон, мабодо маънии асаратонро ғалат нафаҳмам.

Абӯалӣ дар ин ҷавоб фақат як шеър гуфтааст, ки он шеър ин аст:

Ҳарчанд, ки мекунам тақопӯ,
Н-омад зи қалам нақши некӯ.
Азбаски қалам шикастасар буд,
Хотир зи қалам шикастатар буд.

(Аз «Нақлу ривоятҳо дар бораи Абӯалӣ ибни Сино»)

Шарҳи луғат:

Иншо – дастхат.

Нақши некӯ – фикри хуб.

Такопӯ – кӯшиш, ҳаракат.

Машқи 348. Хондани мавзӯҳои омӯхташудаи исму сифат.

ТАКРОРИ ШУМОРА ВА ҶОНИШИН

Машқи 349. Ба ҷойи нуқтаҳо нумеративҳои мувофиқро гузоред.

Даҳ ... шогирд, сад ... деҳқон, ду ... қалам, сесаду панҷоҳ ... беда, як ... гул, се ... шоир, чор ... дарахт, бист ... дафтар, як ... шоҳӣ, як ... қанд, панҷ ... кафш, ду ... курта, бисту панҷ ... китоб, шаш ... курсӣ, ду ... матоъ, як ... гул.

Машқи 350. Иسمу сифатҳояшро муайян кунед.

Дар мамлакати мо дӯстии устувор барқарор гаштааст. Зану мард, пиру барно бо як нияту орзу, бо як мақсад аҳлона кор ва зиндагӣ меку-нанд. Ин аз они ман, ин аз они ту, ин кори ман, ин кори ту вучуд надорад.

Машқи 351. Исмҳои хос ва сифатҳои таркиби матнро муайян намуда, ба дафтар рӯбардор кунед.

ҶИМАТИ ШЕЪР

Меғӯянд, Алишер Навоӣ дар тарбияи шоирони ҷавон ғамхорӣ зиёде мекард. Вай боре ба шо-ири ҷавон Осафӣ насиҳат карда, ўро ба камкор

ва ба корҳои бемаънӣ машғул шуданаш сарзаниш менамуд. Осафӣ гуфт:

– Ин вақтҳо назар ба пештара ба шеърҳои бештар машғулам. Чунончӣ шабе дар он қадар фурсат, ки як шамъи дупули сӯхт, дусад байт гуфтам.

Навой гуфт:

– Дар ин сурат аз он шеърҳо ҳар сад байташ як пул меистад!

(Аз «Лутфи латиф»)

Машқи 352. Хондани маълумотҳои дахлдори шумораву ҷонишин.

ТАКРОРИ ФЕЪЛ ВА ЗАРФ

Машқи 353. Феъл ва мавриди истеъмолашро муайян кунед.

ВАСФИ ВАТАН

Бишнав суруди булбул,
Биншаста дар шохи гул.
Вақте ки месарояд,
Барги гул мекушояд.
Чаро ба гӯши одам
Овози булбул форам?
Донистам охир, ёрон,
Асрори мурғи хушхон:
Месарояд дар чаман
Ў аз барои Ватан.
Вагарна мешуд безор
Аз ин хониши бисёр.

Расул Ғамзатов

Машқи 354. Ба саволҳои *чӣ кор кард? чӣ кор мекунад? чӣ мешавад?* сетоӣ феъл нависед.

Намуна: Парид, мехонад, гарм мешавад.

Машқи 355. Аз таркиби шеър зарфҳои ифодакунандаи замони амалро муайян кунед.

МҶҶҶҶҶ

Мӯрчаҳо субҳу шом –
Дар равуо, беқарор,
Лекин саломи худро
Доимо кунанд такрор.
Ин кори мӯрчагонро
Дида бигуфто Ҷотам:
– Саломи мӯрчаҳо ҳам
Мисли саломи одам?!
Гуфто бобояш: – Оре,
Мӯрчаҳо – боинтизом,
Онҳо ҳам бо ҳамдигар
Доранд иззату икром.

Шодӣ Саттор

Машқи 356. Феъл ва замони онро номбар кунед.

КАРИЕС – БЕМОРИИ ДАНДОН

Кариес – ин пӯсиши дандон буда, сабаби он якчанд ангебандаҳо мешавад. Яке аз онҳо нодуруст нигоҳдории тозагии дандону даҳон мебошад. Агар одам бисёр шириниҳоро истеъмол кунад, меваю сабзавотро нахӯрад, дандонҳояш тез

ба пӯсиш гирифтор мешаванд. Дар ин дам дар даҳон микробҳову паразитҳои бисёр пайдо мешаванд, ки агар дар вақташ дандонҳоро нашӯяд, тамоми даҳонаш ба касалии гирифтор мешавад.

Н.Ахмедова

Машқи 357. Зарфҳои таркиби ҷумлаҳоро муайян кунед.

1. Ман рӯзро рӯз, шабро шаб нагуфта, китоб мехондам, менавиштам, ба дарс тайёри медидам.
2. Бедор шудам, ки рӯз сафед шуда омадааст.
3. Вай дар интизори мактуб рӯзро шаб мекард.

Машқи 358. Хондани маълумотҳои дахлдори феълу зарф аз китоби дарсӣ.

ТАКРОРИ ПАЙВАНДАК

Машқи 359. Пайвандакҳоро номбар кунед ва мавриди истеъмолашонро гӯед.

Агар нишаста бошем, аз ҷой бархоста дасти рост ба пеши синаи худ мегузorem ва қомати худро рост намуда, бо табассум ва лаҳни ширин салом мегӯем.

Агар рост бошем, даст пеши бар менамоем ва бо чеҳраи кушода, овози нарм салом мегӯем ва интизори ҷавоб мешавем.

Агар бузургсол даст дароз накунад, ҳеҷ гоҳ кӯшиш насозем, ки пеш аз ӯ даст дароз кунем ва ӯро маҷбур намоем, ки бо мо бо даст салом кунад, ки ин аз рӯйи одоб нест.

(Аз «Одоби салом»-и Абдуҷаббор Раҳмонов)

Машқи 360. Пайвандакҳои таркиби матро муайян кунед.

РАШИДИ ВАТВОТ ВА АДИБ СОБИР

Мегӯянд, рӯзе барфи бисёр меомад ва боди сард мевазид. Дар чунин вақт Рашиди Ватвотро завқи сӯхбати Адиб Собир шуд. Онҳо бо якдигар робитаи дӯстӣ ва муҳаббат доштанд. Чун Рашид ба дари хонаи Адиб Собир расид, ҳалқа ба дар зад. Канизаке пеши дар омад ва гуфт: – Кист?

Гуфт: – Рашид аст ва Адибро мехоҳад.

Гуфт: – Хоҷаам дар хона нест.

(Аз «Лутфи латиф»)

Машқи 361. Бо корбасти пешояндҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

аз	то	ба	бо	бе	барои	монанди
----	----	----	----	----	-------	---------

↑ ↑ ↑ ↑ ↑ ↑ ↑

пешоянд мебошанд

Пешояндҳо аз калимаҳои дигар ҷудо навишта мешавад.

ЧИСТОН

Аз гул ба гул мешинад,
Гарде зи гул мечинад.
Шод аст, гарчи бечора
Умри чандрӯза бинад.

Машқи 362. Бо интихоб ва корбасти пайвандакҳои аммо, вале, лекин ҷумла тартиб диҳед.

ИҶРОИ МАШҚҲОИ 363–365

Машқи 363. Исмиҳои таркиби матнро муайян кунед. Исмиҳои танҳоро ба исмиҳои ҷамъ табдил диҳед.

Ба хонаи мӯрчякон чашм медӯзаму ба меҳнатдӯстиашон ташаккур мегӯям. Онҳо корашонро байни худ чунон тақсим кардаанд, ки дар байнашон мӯрчаи бекоре нест. Ҷама боиттифоқ саргарми меҳнат. Мӯрчае дона меорад, дигаре хона мекобад. Онҳо доимо барои беҳбудии ҳаёташон дар ҳаракатанд. Сӯйи мақсадҳои дар замирашон парвардаи худ далерона қадам мемонанд. Бинобар ин, боре ҳам надидаам, ки мӯрчяке аз гуруснагӣ ё сармои саҳт мурда бошад.

Манзила Маҳмудӣ

Шарҳи луғат:

Чашм дӯхтан – нигоҳ кардан

Ташаккур – раҳмат

Боиттифоқ – дӯст

Саргарми меҳнат – бо меҳнат машғул

Беҳбудии ҳаёт – зиндагонии хуб

Дар замир – дар дил

Далерона – нотарсона

Сармо – ҳавои хунук

Машқи 364. Пайвандакҳоро муайян кунед ва дар бораи онҳо маълумот диҳед.

1. Сабзиши ҳар ниҳолу дарахт ва боғи оянда ба пайванд вобаста аст. 2. Аз гирия монда шуда, бо сари хам аз қояш бархост. 3. Аммо ин остинзанин ӯ аз як бодн сунт знедтар таъсир надошт.

Машқи 365. Калимаҳои пасванддорро ба дафтар рӯбардор кунед ва ба кадом савол ҷавоб шуданашонро гӯед.

ЯК БАҒАЛ ГУЛ

Ҳарчанд мехост, ки қатраҳои чашмонашро наберааш Шамшод набинад, вале донаҳои ашк рӯи пуружанги Муродбоборо нам намуд.

Шамшод аз карда пушаймон, оҳиста сар хам карду зери лаб гуфт:

– Мебахшед, бобочон, дигар ман ҳаргиз гулҳои садбарги сафедро намеканам. Чашмони Шамшод низ пур аз об шуданд.

Ин ҳоли набераашро дида, Муродбобо ба худ омад ва сӯи Шамшод нигариста гуфт:

– Ҳеҷ гап не, бачем, хиҷолат накаш. Агар зинда бошем, соли оянда мебарем, ҳа ... соли оянда. Садбарг маро мебахшидагист, ба вай ҳамаашро мефаҳмонам.

3. Ҳасанзода

ШАРҲИ КАЛИМАҲОИ ДУШВОРФАҲМ

А

Абадӣ – боқӣ, ҷовид
Аён – равшан, фаҳмо
Аз по афтодан – бемор шудан
Айём – ҳангом, маҳал
Андӯҳгин – ғамангез
Анво – навъи маҳсулоту таом
Андарун – дар дарун, дар дохил
Амвоҷ – мавҷҳо
Асрор – сирҳо
Атторон – мушку анбар фурӯшон
Атроф – тарафҳо
Ашхос – шахсҳо
Афкор – фикрҳо
Афлок – фалакҳо

Б

Ба даҳонаш об гирифтан – ҳеч чизе нагуфтан, гап назадан
Ба дил алав афтодан – ба ташвиш афтодан, серҳаракат гардидан
Барно – ҷавон
Баҳс – мунозира
Бадаъмол – шахси бад-феъл

Бениёз – мӯҳтоҷ набуда
Бехдошти саломатӣ – нигоҳубини саломатӣ
Бузург – калон

В

Ваҷаб – ченаки ангушти аввалу хурдӣ
Ворид – дохил гардидан, дохил шудан

Г

Гала – тӯдаи ҳайвонот
Гапи кӯҳнаро бод додан – воқеа ва ҳодисаи пештараро рӯкаш намудан
Ганҷи бебаҳо – ҳазинаи бебаҳо, чизи қиматбаҳо
Гесувон – зулфҳо
Гиромӣ – азиз, арҷманд
Гиромидошт – эъзоз, эҳтиром
Гулхан – оташи афрӯхта

Ғ

Ғизо – хӯрок

Д

Дили торик – табъи хира, хиртабъӣ
Дифоъ – ҳимоя намудан, муҳофиза

Долон – роҳрави боло-
пӯшида, даҳлез, гузарго-
ҳи болопӯшида

Дурахшанда – тобон, пур-
цило

З

Зафар – ғалаба

И

Иғво – қангу қидол, низоъ

Изтироб – ранҷ, азоб

Иродаи оҳанин – иродаи
мустаҳкам

Ифтихор – фахр кардан,
болидан

К

Кӯчак – хурд

Қ

Қалби сангин – бераҳм,
бераҳмӣ

Қалби реш-реш – дили
дардманд

Қаср – сарой, кӯшк

Қобил – баодоб

Л

Лафзи модарӣ – забони
модарӣ

Лому мим нагуфтан –
ҳарфе нагуфтан, гап
назадан

М

Мағоза – магазин

Мазоҳ – масхара, тамас-
хур

Манфиат – фоида, нафъ

Маъмул – машхур, маълум

Машварат – анҷуман

Маҷалла – журнал

Маҷрӯҳ – дардманд, ка-
салманд

Меангехт – ба ангезиш
меовард

**Меҳмонҳои баландмар-
таба** – меҳмонҳои боэҳти-
ром

Момо – модаркалон

Мозӣ – гузашта, пешин

Мувофиқ – муносиб, дар-
корӣ, зарурӣ

Муваффақият – комёбӣ

Мулк – кишвар, сарзамин

Мурувват – саховат, сахо-
ватпешагӣ

Мушоҳида – бо чашми
худ дидан

Мӯр – мӯрча

Н

Нахуст – аввал

Нашъа давондан – нур
илқо намудан

Нашъунамо – сабзиш,
сабзидан

Некандеш – некбин, некуфтор

Нумӯ – инкишоф, нашъунамо

О

Оғоз ёфт – сар шуд

Оташзабон – суханвар, сухандон

Ошён – лона

Р

Ранҷ – заҳмат кашидан, меҳнат кардан

Ростқавл – ростгӯй

Рушд – инкишоф

Рӯзнама – газета

С

Сабукҷусса – сабукқазн

Сабт – дарҷ намудан, навиштани чизе, овозе

Саломи оташин – саломи самимӣ

Самар – пурфайз, натиҷабахш

Сармо – хунуқӣ

Сарфароз – хурсанд, шоду масрур

Сипор – асбоби шудгор

Субҳ – саҳарӣ, пагоҳӣ

Суд бурдан – фоида дидан

Т

Табассум – ханда

Тағйирот – дигаргун

Тараққиёт – пешравӣ, инкишоф

Тасанно – офарин, ташаккур

Тасаллӣ – таскин

Ташаккур – раҳмат

Тифлон – кӯдакон

Тиҷорат – савдо

Туршрӯй – хиратабъ

Тӯҳфа – савфо

У

Урён – луч, бараҳна

Ҷ

Ҷҳдаи кор – иҷрои кор

Ф

Фалак – осмон, само

Фаровон – бисёр

Фарҳанг – адаб, дониш, илм

Фосила – масофа

Х

Хамида – хам гашта

Харошид – тарошид

Хатм намудан – тамома кардан

Ҳ

Ҳамла – ҳучум
Ҳамсабақон – шарикдарсон
Ҳомӣ – кӯмақрасон, ёрирасон
Ҳудуд – канор

Ш

Шамидан – бӯйидан, бӯйкашидан
Шарфаи по – садои по
Шаҳрез – ширин
Шуҷоатмандона – босяю кӯшиш, боғайрат

Э

Эҳтиром намудан – ҳурмат кардан
Эҳсос – ҳис кардан
Эъзоз – ҳурмат кардан, эҳтиром намудан

Ҷ

Чамани гулпӯш – саҳрои гулзор

Ҷ

Ҷанбаҳои фикрӣ – асосҳои фикрӣ
Ҷаҳд кардан – саъю кӯшиш намудан

ИСТИЛОҲОТИ АСОСӢ

Аз сатр ба сатр кӯчонидан – кӯчонидани қисми калима аз як қатор ба қатори дигар.

Алифбо – тартиби ҳарфҳо.

Аломатҳои китобӣ – нуқта, ду нуқта, се нуқта, вергул, нуқта-вергул, савол, хитоб, тире ...

Асос – қисми асосӣ ва маънодори калима, ки реша, пешванд, пасвандро фаро мегирад.

Аъзоҳои ҷумла – мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол.

Аъзоҳои пайрав – муайянкунанда, пуркунанда, ҳол.

Бандак – воситаҳои калимасози пас аз решаи калима омадаи ифодакунандаи шахс ва соҳиби амал.

Вергул – аломати китобие, ки дар байни калима, ибора, аъзоҳои пайиҳам омада гузошта мешавад.

Зарф – ҳиссаи нутқи ифодакунандаи иҷрои тарзу тариқай иҷрои амал.

Зада – талаффузи баланду бошиддат.

Ибора – воҳиди забоне, ки аз ду ва ё аз он зиёда таркиб ёфта, маънои мураккабро ифода мекунад.

Исм – ҳиссаи нутқи ифодакунандаи номи предмет.

Калима – воҳиди забоне, ки маънои амиқро ифода мекунад.

Матн – фикрҳои алоқаманди аз ҷумлаҳо таркибёфта.

Миёнванд – воситаҳои калимасозии дар мобайни решаҳои калима истеъмолшаванда.

Муайянкунанда – аъзои ҷумлаи ифодакунандаи аломату амалҳои предметҳо.

Мубтадо – аъзои ҷумлаи ифодакунандаи соҳиби амал.

Нақша – тартиб додани кори эҷодӣ аз рӯи мазмуни матн, муайян кардани тартиби баёни фикр.

Нутқ – маҷмӯи овоз ва ҳарфҳо.

Нуқта – аломати китобие, ки дар охири ҷумла гузошта мешавад.

Овоз – ҳавои аз шуш барояндаи ба садопардаҳо бархӯранда.

Пайвандак – ҳиссаи нутқи дар пайваст ва тобеъ кардани калима, аъзоҳои чидаи ҷумла, ҷумлаҳои соддаву мураккаб корбастшаванда.

Пешванд – воситаҳои калимасозии пеш аз решаи калима иловашаванда.

Пасванд – воситаҳои калимасозии пас аз решаи калима иловашаванда.

Пешоянд – ҳиссаи нутқи пеш аз калимаҳо ояндаи ҷудо навишташаванда.

Пуркунанда – аъзои пайрави ҷумла.

Реша – қисми асосӣ ва маънодори калима.

Садонок – овоз ва ҳарфҳои зангӯладор.

Савол – аломати китобие, дар охири ҷумлаҳои саволи гузошта мешавад.

Сархат (абзатс) – аз сари қатор дар ҳаҷми ғафсии сарангушт ҷо партофта навиштани ҷумла, фикр.

Сарлавҳа – номи матн.

Сифат – ҳиссаи нутқи ифодакунандаи аломати предмет.

Сараъзо – мубтадо, хабар.

Таркиби калима – реша, асос, пешванд, пасванд, бандак.

Феъл – ҳиссаи нутқи ифодакунандаи ҳаракати предмет.

Хабар – аъзои ҷумлаи ахбордиҳандаи амал ва ҳолатҳои иҷрошудаю иҷрошаванда.

Ҳамсадо – овоз ва ҳарфҳои безангӯладор.

Ҳамсадоҳои ҷарангнок – овоз ва ҳарфҳои бошиддату бурротар талаффузшаванда.

Ҳамсадоҳои бечаранг – овоз ва ҳарфҳои пасттар талаффузшаванда.

Ҳарфҳои шадда (ташдид) – ҳарфҳои якхелаи ҳампаҳлӯ омада.

Ҳиссаҳои нутқ – исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, пешванду пасванд, пайвандак, ҳиссача, нидо.

Ҳичо – қисми калима.

Ҳичои кушод – қисми калимае, ки бо ҳарфи садоннок тамоми шудааст.

Ҳичои баста – қисми калимае, ки бо ҳарфи ҳамсадо тамоми шудааст.

Хитоб – аломати китобие, ки дар шакли ҷӯбча дар охири ҷумлаҳои хитобӣ гузошта мешавад.

Ҳол – аъзои пайрави ҷумла.

Ҷумла – фикри том.

Ҷумлаи ҳикоягӣ – ҷумлае, ки оиди воқеа ва ҳодисаҳои содиршудаю содиршаванда хабар медиҳад.

Ҷумлаи саволӣ – ҷумлае, ки матлаб ва суҳанҳои ба таври оҳанги савол баёншавандаро дар бар мегирад.

Ҷумлаи хитобӣ – ҷумлае, ки матлаб ва суҳанҳои бо оҳанги хитоб баёншавандаро дар бар мегирад.

Ҷумлаи амрӣ – ҷумлае, ки матлаб ва фикрҳои ба таври амр баёншавандаро дар бар мегирад.

Ҷонишин – ҳиссаи нутқи ба ҷойи исм, сифат корбастшаванда.

Шумора – ҳиссаи нутқи ифодакунандаи адади предмет.

МУНДАРИҶА

ТАКРОРИ МАВОДҶОИ ДАР СИНФИ III ОМУҶТАШУДА

Аъзоҳои ҷумла	4
Ҷумлаҳои чидааъзо	6
Корбасти ҳиссаҳои нутқ дар нутқи хаттӣ	7
Истифодаи ибора дар ҷумлаҳои содда	9
Корбасти ҷумлаҳои содда дар нутқи хаттӣ	10

ҲИССАҶОИ НУТҚ

Исм	10
Исмҳои хос	12
Имлои исми хос	13
Исмҳои танҳо ва ҷамъ	14
Пасвандҳои ҷамъсози исм	16
Пасвандҳои исмсоз	17
Таҳлили хаттӣ ва шифоҳии исм	18
Такрори исм	19
Феъл	20
Феълҳои ифодакунандаи ҳаракату ҳолат	22
Феълҳои ифодакунандаи вазъият ва тағйироти аломат	24
Замонҳои феъл	26
Замони гузашта	27
Замони ҳозира	28
Замони оянда	30

Иҷрои машқҳои 70–73	31
Иҷрои машқҳои 74–77	32
Корбасти феъл дар нутқ	33
Аз таркиби ҷумла муайян намулдани феъл	35
Бо интиҳоби феъл тартиб додани ҷумлаҳо	37
Таҳлили хаттӣ ва шифоҳии феъл	38
Такрори феъл	39
Сифат	40
Иҷрои машқҳои 99–103	42
Сифатҳои асли ва нисбӣ	43
Корбасти сифатҳои асли ва нисбӣ дар нутқ	44
Пасвандҳои сифатсози <i>-тар, -тарин</i>	46
Иҷрои машқҳои 117–120	47
Пасванди сифатсози <i>-ӣ (-гӯ, -вӣ)</i>	48
Пасвандҳои сифатсози <i>-ин, -гин</i>	50
Иҷрои машқҳои 130–133	51
Аз таркиби ҷумла муайян намулдани сифатҳо	52
Бо интиҳоби сифат тартиб додани ҷумлаҳо	53
Имлои сифат	54
Таҳлили хаттӣ ва шифоҳии сифат	56
Иҷрои машқҳои 146–149	57
Такрори сифат	58
Шумора	60
Шумора ва хелҳои он	61
Шумораҳои миқдорӣ	63
Иҷрои машқҳои 161–163	64
Шумораи тартибӣ	64
Имлои шумора	66
Такрори шумора	67
Ҷонишин	68
Ҷонишинҳои шахсӣ	69
Корбасти ҷонишинҳои шахсӣ дар нутқ	71
Бо ҷонишинҳои шахсӣ тартиб додани ҷумлаҳо	72

Аз таркиби ҷумла муайян намудани	
ҷонишинҳои шахсӣ	73
Иҷрои машқҳои 191–194	75
Такрори ҷонишин	77
Зарф	78
Корбасти зарфи тез ва оҳиста дар нутқ	80
Корбасти зарфи имрӯз ва дирӯз дар нутқ	81
Корбасти зарфи шаб ва рӯз дар нутқ	82
Зарфҳои такрор	83
Иҷрои машқҳои 213–216	84
Имлои зарф	85
Такрори зарф	86
Пайвандак	87
Иҷрои машқҳо бо пайвандаки	
<i>ва, -у, -ю</i>	89
Иҷрои машқҳо бо пайвандаки <i>аммо</i>	90
Иҷрои машқҳо бо пайвандаки <i>вале</i>	92
Иҷрои машқҳо бо пайвандакҳои <i>лекин, балки</i>	93
Иҷрои машқҳо бо пайвандаки <i>ё</i>	94
Иҷрои машқҳои 243–249	95
Такрори пайвандак	99

ИБОРА

Ибора	100
Иҷрои машқҳо доир ба иборасозӣ	102
Иҷрои машқҳо доир ба муайян кардани ибора	105
Бо интихоби ибора тартиб додани ҷумла	107
Иҷрои машқҳои 270–272	109

ҶУМЛА

Ҷумла	111
Аъзоҳои ҷумла	113
Иҷрои машқҳои 283–287	115

Сараъзоҳои ҷумла	116
Иҷрои машқҳо бо саволҳои <i>кӯ?</i> <i>киҳо? чӣ? чиҳо?</i>	118
Иҷрои машқҳо бо саволҳои <i>чӣ</i> <i>кор кард? чӣ кор мекунад? чӣ мешавад?</i>	119
Аъзоҳои пайрави ҷумла	122
Иҷрои машқҳо бо саволҳои <i>чӣ хел? чӣ гуна?</i>	123
Иҷрои машқҳо бо саволҳои <i>чиро? киро?</i>	123
Иҷрои машқҳо бо саволҳои аз <i>чӣ? бо кӯ?</i> <i>бо чӣ?</i>	126
Иҷрои машқҳо бо саволҳои <i>кай? дар куҷо? аз куҷо? чӣ тарз?</i>	127
Ҷумлаҳои чидааъзо	129
Сараъзо ва аъзоҳои пайрави чида	132
Корбасти ҷумлаҳои чидааъзои пайвандакдор ва бепаивандак дар нутқ	133

ТАКРОРИ СОЛОНА

Такрори исму сифат	136
Такрори шумора ва ҷонишин	139
Такрори феъл ва зарф	140
Такрори пайвандак	142
Иҷрои машқҳои 363–365	144
Шарҳи калимаҳои душворфаҳм	146
Истилоҳоти асосӣ	150

O'quv nashri

Т. ЧОРИЕВ

ОНА ТИЛИ

*Ta'lim tojik tilida olib boriladigan umumiy o'rta ta'lim
maktablarining 4-sinf o'quvchilari
uchun darslik*

Uchinchi nashri

Муҳаррир	<i>Ҷ. Эшонкулов</i>
Мусаввирон:	<i>Р. Зуфаров, Б. Зуфаров, М. Раҳматджанова</i>
Муҳаррири техникӣ	<i>Л. Хижова</i>
Саҳифабанди компютерӣ	<i>Н. Аҳмедова</i>

Литсензияи нашриёт АИ № 158, 14.08.2009.

Ба чопаш 22-юми майи соли 2020 иҷозат дода шуд. Андозаи 70x90^{1/16}. Чопи офсетӣ.

Гарнитурани «Arial Tj». Бо усули офсет дар қоғази офсет
чоп шудааст. Ҷузъи чопии шартӣ 11,70. Ҷузъи нашруву ҳисобӣ 6,58.
Адади нашр 6913 нусха. Супориши № 20-222.

Дар Хонаи эҷодии таъбу нашри «O'zbekiston» чоп карда шудааст.
100011, Тошканд, кўчаи Навоӣ 30.

Чориев Таваккал

Ч-78 **Забони модарӣ.** Китоби дарсӣ барои синфҳои 4-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ / Т. Чориев. Нашри сеюм – Т.: «O‘zbekiston», 2020. – 160 саҳ.

ISBN 978-9943-28-341-1

УЎК 811.222.8(075)

372.881.1

КБК 81.2 Тож-922

<http://eduportal.uz>

**Ҷадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби
ба иҷора додашуда**

№	Ному насаби хонанда	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтани	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						

Ҷадвали болоӣ ҳангоми ба иҷора дода шудан ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани китоб аз тарафи раҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерини баҳогузори пур карда мешавад:

Нав	Ҳолати китоб ҳангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳояш ҳаст, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, канорҳояш қоҳида, якҷанд хатҳо қашида ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои ҷудошуда аз нав таъмир гаштааст, дар баъзе саҳифаҳо хат қашида шудаанд.
Ғайриқаноатбахш	Муқова хат қашида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ ҷудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир гаштааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат қашида, ранг карда шудааст, китобро барқарор карда намешавад.